

.....
55.107

OSZK

RADÓ

A

fordítás

művészeti

N. M.

77

MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR

02601

KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

OSZK

A
FORDÍTÁS MŰVÉSZETE

109 vöröb. főr

IRTA

RADÓ ANTAL

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1909.

Köteles példány
FRANKLIN-TÁRSULAT

A Kisfaludy-Társaság könyvtára.

A Kisfaludy-Társaság könyvtára évek hosszú sora óta választékos gyűjteménye a hazai szépirodalom színjavanak s a világirodalom kimagasló termékeinek, gondos, az eredeti szellemet lehetőleg híven visszatükröző fordításokban. Célja a *közizlés fejlesztése, a nemzeti szellem ápolása, a magyar nyelv művelése* s az olvasóközönségnek *nemesebb értelemben szórakoztatása*.

A ki könyvtárát céltudatosan, megválasztással akarja berendezni vagy kiegészíteni, a ki könyves szekrényét nem csupán szobabutornak tekinti, hanem belső becsét is mérlegeli, az nem nélkülözheti abban a **Kisfaludy-Társaság könyvtárát**, melynek becse iránt már az a körülmény nyújt biztosítékot, hogy nem üzleti érdek hozta létre, hanem a *Kisfaludy-Társaság* ama törekvése, hogy diszes kiállításban, olcsó áron nyújtsa a közönségnek a hazai és külföldi irodalom jobb termékeit. A ki szórakoztató olvasmányában a szépet, a jót keresi, bizonyára első sorban a **Kisfaludy-Társaság könyvtárából** fogja kielégíthetni igényeit.

Az ujabban megjelent kötetek jegyzéke a következő:

Aeschylus Oresteíája. Fordította Csengeri János. Fűzve 3 kor. Vászonskötésben 4 kor.

Alexander Bernát. Shakespeare Hamletje. 6 K. Vászonskötésben 8 K.

Anthologia a XIX. század francia lírájából. I. kötet. Fűzve 3 K 50 f. Vászonskötésben 5 K. II. kötet. Fűzve 3 K. Vászonskötésben 4 K 50 f.

Ariosto Örjögő Lorántja. Az éposz legértékesebb részei. Ford., Ariostóról szóló tanulmánnyal bevezette s jegyzetekkel ellátta Radó Antal. Két kötet. Fűzve 8 kor. Félbörskötésben 10 kor.

Bánóczi József. Kisfaludy Károly és munkái. Kisfaludy Károly arczképével. Két köt. Fűzve 9 kor 60 fill. Vászonskötésben 11 kor. 20 fill.

Burns Robert költeményei. Ford. Léway József. A költő arczképével. Fűzve 6 kor. Vászonskötésben 7 kor. 20 fill.

A
FORDÍTÁS MŰVÉSZE

IRTA

RADÓ ANTAL

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1909.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

55107

10 208

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

BEVEZETÉS.

A ki azt, a mit valamely nyelven mondottak vagy írtak, más nyelven mondja el vagy írja le, fordít. A kereskedő, a ki árjegyzékében a cikkek magyar neve mellé oda illeszti a német vagy francia neveket is, árjegyzékét lefordítja. A ki azonban valamely *művészi* irodalmi alkotást tud más nyelvre lefordítani, annak munkáját *műfordításnak* szokták mondani. A szó voltaképen rosszul képzett és a szóösszetétel szabályai szerint egészen mást jelentene: műfordítás = valamely műnek a fordítása; a közhasználatban a «mű»-nek valamely szó elé tétele annyit is szokott tenni, hogy az utána következő szóval megjelölt tárgy nem természetes, hanem hamisított (mű-bor, mű-düh stb.), úgy hogy a «műfordítás» e szók analogiájára annyit tenne, mint «nem természetes fordítás»; ámde

e szóképzés meddő bírálgatása helyett fogadjuk el a «*verba valent usu*» tanítását és tartsuk meg a «műfordítás» kifejezést abban az értelemben, melyben Arany János is szentesítette. Ebben az értelemben a műfordítás: művészi célú, művészi igényekkel fellépő fordítás.

A közhasználat arra hajlik, hogy a «műfordítás» szót csak a kötött formájú munkák tolmácsolására alkalmazza. Igaz, hogy a verses munkák átültetése hasonlíthatatlanul több nehézséggel szokott járni, mint a prózai műveké, mindazonáltal helytelen dolog a művészi próza fordítását kirekeszteni a műfordítási munkásság köréből. Vannak prózák — pl. egy Flaubert-féle leírás — melyek tolmácsolása jóval nagyobb nyelvi művészetet igényel, mint pl. akárhány didaktikus latin hexameteré. A ki jól meg tud birkózni Sallustius tömörségével, jobban rászolgál a műfordító nevére, mint a ki pl. a «*Trans apud adversum*»-féle nyelvmesteri versikéket öltözteti magyar mezbe. A műfordítás fogalma alá tehát ép úgy tartoznak a prózai, mint a verses munkák; a ki az Alvari-féle nyelvtani szabályokat fordítja, ha versben is,

még nem művészfordító, ellenben Nogáll János, a ki Kempis Tamás prózáját fordította, igenis művész-munkát végzett. Nem a külső forma, hanem a végzett munka minősége szabja meg tehát, hogy valamely munkát a művészi fordítás jellegével ruházunk-e fel vagy sem.

Midőn a nem-művészi irodalmi munkákat, s kivált a nem-művészi prózát kizárjuk fejtegetéseink köréből, nem akarjuk kicsinyelni. Távolról sem; egy természettudományi munkának helyes lefordítása is számos írói kvalitást tételez fel; az illető tárgykörben való tökéletes jártasságon kívül megkívánja a gondolatok világos és szabatos kifejezésének adományát, az «írni tudás» teljes mértékét is. Sőt éppen annál az óriási szerepnél fogva, melyet az ismeretterjesztő és egyéb nem-művészi prózai munkák fordítása irodalmunkban játszik, nyomatékosan akarom hangsúlyozni az ilynemű munkák gondos fordításának nagy fontosságát is. Egy félreértés folytán helytelenül tolmácsolt tudományos tétel véghetetlen nagy kárt tehet, egy lompos-ságból homályosan visszaadott magyarázat tév-útra vezethet százakat. A határt, a hol a száraz,

tisztán magyarázó próza végződik és a művészi próza kezdődik, egyébként is nem lehet teljes pontossággal megvonni, és azért azt hiszem, hogy az itt következő fejtegetések jó részének azok is hasznát fogják vehetni, a kik nem a szoros értelemben vett műfordítással akarnak foglalatoskodni.

A művészi fordítás e tudnivalóit négy részre osztottam: az első az idegen munka megértéséről és átérzéséről szól, a második az anyagi hűségről, a harmadik az alaki hűségről; végre az utolsóba bizonyos általános észrevételeket foglaltam, melyek az első három fejezet keretén kívül/esnek.

I. FEJEZET.

Az idegen munka megértése és átérzése.

Félreértések. A megértés segédeszközei.

Szinte nevetséges színben tűnhetik fel sokak előtt, hogy szükségesnek tartom külön is fejtegetni, hogy a ki idegen munkát akar fordítani, mindenekelőtt tartsa kötelességének azt teljesen jól megérteni, minden árnyalatával, minden finomságával egyetemben. Pedig sajnos! ennél a hangoztatására nagyon is nagy szükség van! Nálunk az idegen nyelvek tanulása a lehető legrosszabb módszer szerint történik, úgy hogy vajmi kevesen vannak olyanok, a kik egy nyelvet igazán alaposan tanulnak meg. Neves műfordítóink közt is sok van, a ki a legsúlyosabb botlásokat követi el, csak azért, mert a nyelvet, melyből fordít, csak úgy feliben-harmadában tanulta meg, felületesen. Egyikük pl. Heine «Schlachtfeld bei Hastings»-jában ezt a sort: «Es siegte der Bankert», így fordította: «Győzött *Bankert*»; nem tudta, hogy Bankert *fattyút* jelent!

Hogy szindarab- és regényfordításaink mennyire tele vannak a legvaskosabb tudatlanságból eredő úgynevezett «Leiter Jakabok»-kal, általánosan ismert dolog. A Nemzeti Színház sok drámafordításában szinte hemzsegek. Olyan gyarló francia nyelvismerettel fognak ott az ily munkához, hogy egy népszerű darabban, hol a hősnő így kiált fel: «Uram, ön csalódott!» (vous vous êtes trompé), a színház szövege ezt mondatja: «Uram, ön megcsalta saját magát!» A fordító tehát azt sem tudta, hogy «se tromper» egyszerű visszaható ige, mely annyit tesz, hogy csalódni. Ismeretes annak a regényfordítónak az esete is, a ki a lovagló-korbácsot (cravache) megtette kravátlinak és a regény legpathétikusabb jelenetében, a hol a hősnő lovagló-korbácsával végig vág a tolakodó ifjún, a szegény dámával leoldatja előbb a *nyakkendőjét*, és ezzel a fegyverrel fenyítetteti meg az úrfi!

Az ilyen baklövésekre számos példát hoz fel Tóth Béla az ő «Szájról-szájra» című könyvében, nagyobbára újságokból, a hol a lázas sietséggel végzett éjjeli munka nyomós segítségül szolgálhat. De bő aratás kínálkozik ilyesmiből a tudós szoba csöndjében végzett fordítások mezején is; a Tudományos Akadémia égisze alatt jelent meg pl. az a Gregorovius-féle munka, melyben el van mondva, hogy

Hadrián császár korában egy *dahabije*-flotta vitorlázott a Niluson fölfelé. A fordító nem sejtette, hogy az a dahabije egyszerűen nilusi vitorlás csónak és az «eine Flotte von Dahabien»-ből ezt csinálta: «S ekkor egy hajóhad vitorlázott *Dahabien*-ből a Niluson fölfelé». A jámbor olvasó azután kereshette a földrajzi lexikonban Dahabien kikötőjét. Tudományos munka tudományos fordítójától való a híres «legifjabb bíróság» is, melyel a «végítélet napját» fordította le valaki: «Das jüngste Gericht!»

Egyébként senki ne higgye, hogy az ilyen kocsintások idegen nyelvű fordított munkákban sokkal ritkébbak. Geoffroy francia író ezt a sort: «Mutuo conspectu mutui crescebant amores» (egymás nézése által nőtt egymás iránti szerelmök) így fordította: «Leurs amours grandissaient à se contempler en silence» (szerelmök nőtt egymást *hallgatagon* nézván), ahol nyilvánvalóan a *mutuus*-t (kölcsonös) *mutus*-nak (néma) fordította. Egy francia Ariosto-fordító — Tressan gróf — ezt: «*capo basso*» (alacsony hegyfok) így ültette át: «*le cap de Capo-Basso*» (a capo-bassoi hegyfok), a miért aztán ráragadt a «comte de Capo-Basso» csúfnév. A német fordítók efféle baklövéseiből is csinos bokrétát lehetne kötni; egyike a leg-

mulatságosabbaknak egy Ada Negri-fordításnak az a passzusa, a hol ez az ige «*nevica*» (esik a hó) személynévnek van véve, mintha a vers egy *Nevica* nevű kisasszonyhoz volna címelve. Az angol irodalomban szintén egy olaszból való fordítás keltett nemrég derűltséget: ott Carducci «San Guido előtt» cz. versének ez a sora: «*non son manzoniano*» (nem vagyok Manzoni iskolájából való), így volt értve: «nem vagyok marha», mert manzo — tinót jelent! De nem szaporítjuk a példákat; hiszen annak az igazságnak a bizonyítására, hogy alaposan kell ismernünk a nyelvet, melyből fordítunk, nem kell példa.

Ma már általános szabály, hogy az eredetiből kell fordítanunk; ennél fogva természetes, hogy az, a ki idegen nyelvű munka átültetéséhez fog, mindenekelőtt lehetőleg jól tanulja meg azt a nyelvet magát. Azt az ideális követelményt, hogy az idegen nyelvet ép oly jól értjük, mint a magunkét, a legritkábban fogjuk teljesíthetni. Hisz mennyire nehéz anyanyelvünket is úgy megtanulni, hogy megérezzük legrejtettebb finomságait is, és mily kevesen viszik ennyire! Hát még idegen nyelvbe, vagy pláne több idegen nyelvbe is, hogy birnánk ilyen mélyen belehatolni! Ám ha nem birtunk, segíthetünk magunkon. Ha pl. olyan műről van

szó, mely már régi és mely más nyelvekre is jól le van fordítva, ez kétségtelenül könnyebb-ségére szolgálhat a magyar fordítónak és meg-óvhatja a súlyosabb lapsusoktól. A ki pl. egy Shakespeare-féle darabot akar magyarra át-ültetni, az a német, francia, olasz stb. for-dítások olyan tömegét konzultálhatja, hogy iga-zán csodaszámba kell mennie, ha még ezek mellett is félreérti a szöveget. Aztán meg jelen-tékenyebb régi írók szókincse már teljesen fel van dolgozva a szótárakban, sőt egyikök-mási-uk számára külön lexikonok is készültek, a hol az ember minden kétségében hivatott szak-emberektől kaphat útbaigazítást. Az ily íróból van aztán mindenféle jegyzetes és magyaráza-tos kiadás is, melyek szintén értékes segéd-eszközei a fordítónak. Ne is mulasztja el ezeket használni, még akkor sem, ha azt hiszi, ellehet nélkülük; egy-egy nehéz passzussal tán órákig elbajlódhatik, ha csak önmagára van utalva, holott egy avatott kézből eredő glossza tán egy percz alatt felvilágosítaná, hogy a mit valami rettenetes homálynak tart, tulajdonképen nem egyéb, mint sajtóhiba, vagy egy régi másolónak lapsus calami-ja, mely kiadásról-kiadásra vándorolt, a míg végre egy éles szemű ember föl nem fedezte.

A nehezebb szövegű munkák megértése te-

kintetében, ismétlem, nagyon becses szolgálatokat tehetnek azoknak más, idegen nyelvű fordításai, mert megmutatják, hogy hozzáértő, jeles emberek, kik azzal a szöveggel szintén behatóan voltak kénytelenek foglalkozni, hogyan értelmeztek egy s más vitás helyet. Az ilyen fordítások tehát szintén kommentár-számba mennek; s ezért nevetséges azzal kérkedni, hogy munkánk közben másféle fordításba bele nem tekintettünk. A ki pl. Dantét fordítja, nagyot hibázik, ha nem nézi meg Witte, Philalethes, Gildemeister fordításait; a ki Shakespearet fordítja, sok becses útmutatást találhat a Schlegel-féle átültetésben, és így tovább.

Ismétlem tehát, túlzott követelés és a mellett jóformán lehetetlen dolgot is hangoztat annak a kimondása, hogy a ki műfordításra vállalkozik, az idegen nyelvet ép oly tökéletesen tartozik bírni, mint a saját anyanyelvét. Elég annyi — s még ez is elég sok — ha az idegen nyelvet oly jól megértjük, hogy semmi sem siklik ki felfogó-képességünk elől. Ha az ember ennyire a *maga* tudása erejéből bír jutni, minden segédeszköz, szótár, kommentár, előktől nyert felvilágosítás vagy más fordítások igénybevétele nélkül, annál jobb; de az sem baj, ha az eredeti teljes megértéséhez csupán ily segédeszközök juttatják. Arra nézve,

a ki egy Victor Hugo-féle szerelmes verset akar fordítani, nem fontos, hogy olyan jól tudjon francziául, hogy a Chanson de Roland minden szavát és szófüzését is meg bírja magyarázni; elég neki, ha épen csak Victor Hugónak azt a versét, mely előtte van, teljesen és tökéletesen megérti, ha annak minden képe, minden célzása, ritmusának minden csengése jóformán átment a vérébe.

Azért elképzelhető, hogy jó műfordítást kapunk olyantól, ki az illető nyelvet nem tudja olyan alaposan, mint az abban jártas filológusok, feltéve, hogy segédeszközei révén jól elő bírta készíteni munkáját, azaz eljutott annak, a mit fordít, tökéletes megértéséhez. Az ilyen fordítás persze jóval több fáradsággal fog járni; mert míg a könnyebb és egészen megértett nyelvnél a fordító minden egyéb előkészület nélkül rögtön neki ülhet az eredetinek tolmácsolásához, addig oly szövegnél, melylyel még nincs tisztában, előbb segédeszközei vagy segítőmesterei útján e részben kell egészen világosan látnia; esetleg előbb szóról-szóra való prózá-fordítást kell készítenie, és csak azután foghat hozzá a művészi tolmácsolás munkájához. Szóval azt a két munkát, melyet az előbbi esetben egy füst alatt birt elvégezni, a filológiai és a költői munkát, ketté kell osztania,

előbb az egyikkel végezve, azután a másikkal. A már nem élő vagy az exotikus nyelveknél a legtöbb fordító így lesz kénytelen eljárni, különösen oly műveknél, ahol a fordítónak előbb kisebb vagy nagyobb mértékű szövegkritikai munkát is kell végeznie, azaz megállapítania, hogy a szöveg többféle leírása vagy nyomtatása közül melyiket fogadja el helyesnek. Ilyen munkák átültetéséhez persze fokozottabb filológiai apparátus lesz szükséges. Általában minél távolabb esik tőlünk a kor, melynek számára, és a nemzet, melynek kebelében született valamely munka, annál inkább rászorulunk a fordító munka közben a fordítás föntebb elsorolt segédeszközeire, tudományos kommentárok és jegyzetek forgatására, esetleg szakemberek útmutatásaira.

Bármily jól megtanult valaki egy idegen nyelvet, alig fogja elkerülhetni, hogy hébe-hóba szótárt is ne vegyen igénybe. De ez a szótár ~~azután~~ olyan legyen ám, mely vezeti és nem félrevezeti! Fájdalom, e részben a magyar irodalom szégyenletesen szegény. Ismeretes dolog, hogy egy francia-magyar szótár szerkesztője, nem tudván eléggé francziául, németből fordította a francia szók értelmét; így lett nála a «pensée» (árvácska)—mostohaanyácska, mert ennek a virágnak német neve Stiefmütterchen!

Persze, a kinek ilyen szótár a kalauza, ugyancsak megjárhatja! Kisebb szótárunk egyik-másik nyelvre van ugyan használható, sőt jeles is, (pl. németre Simonyi-Balassáé, Kelemené, angolra Yollandé, francziára Theiszé), de ezek már terjedelmüknél fogva sem lehetnek teljesek, és azt, a ki az illető nyelvet eléggé tudja, többnyire éppen annál a ritkább szónál vagy kifejezésnél hagyják cserben, melyet keres benők. Ezért nem ajánlhatom eléggé a nagyobb-fajta német szótárak megszerzését, melyek közül különösen a Sachs-Villatte-féle franczia és a Muret-Sanders-féle angol szótár valóságos mintaképei a pontosságnak és megbízhatóságnak.

De még a legteljesebb szótár sem ad mindig választ kérdésünkre. A nyelvek, mint az élőfa, folyton fejlődnek, változnak; egyes szók kikopnak a használatból, mások divatba jönnek; némely író maga képez új szókat, melyeket az irodalom és a közönség felkap, más író talán elavult szavakat hoz forgalomba, módosult értelemmel; új találmányok, új fölfedezések támadnak, melyek aztán új szavakat tesznek szükségessé, olyanokat, melyek természetesen addig semmiféle szótárban nem szerepelhettek, melyeket tehát hiába keresne a fordító bármilyen segédkönyvben. Ilyenkor aztán nem szabad sajnálni a fáradságot és az utánjárást; szak-

emberekhez kell fordulni felvilágosításért, esetleg az illető nemzet valamely megbízható írójához, egyszer-másszor, ha lehetséges, magát a szerzőt, vagy annak kiadóját kell háborgatnunk kétélyeink elosztatása végett. Mennyi utánjárásba kerül pl. Kipling egynémely prózai munkájának tökéletes megértése! Tele van tájszókkal, a katonai és matróz életből vett sajátos szókkal, egész sereg indiai névvel, a technika, kivált az építő technika terminusaival; s a mellett a szerző bőven gyarapítja nyelvét saját maga alkotta új szavakkal is, melyeket persze hiába keresünk a legjobb szótárakban is. Itt már maga a helyes megértés is sokszor csak nagy fáradsággal érhető el. De természetes, hogy addig nem szabad nyugodni, míg azt, a mit le akarunk fordítani, ex asse, teljesen és tökéletesen meg nem értettük. A hol azonban igyekezetünknek a lehetetlenség vet gátat, inkább hagyjuk abba munkánkat, semhogy a nehézség fölött elsikoljunk, vagy az eredetit tudva hamisítsuk. Ha meg oly munkáról van szó, melynek átültetését még ilyen ok miatt sem szakíthatjuk félbe, tartsuk kötelességünknek könyvünk valamely helyén, a bevezetésben vagy a jegyzetek között, becsületesen bevallani, hogy itt meg itt, ezt meg ezt a szót vagy mondatot nem bírtuk teljesen megérteni, hogy a mi értel-

mezésünk csak föltevésen, csak *conjecturán* alapszik stb.

Az előadottakból önként következik, hogy a fordítónak teljesen otthonosnak kell lennie abban a tárgykörben, a melyben a lefordítandó munka mozog. A ki régi latin vagy görög művet akar átültetni, annak ismernie kell a régi Róma és Hellasz világát; járatosnak kell lennie e népek történetében, mythológiájában, állami- és magánrégiségeiben stb., különben nagyon könnyen fog félreértésekbe bukni. Egy fiatal író pl. olyan darabot fordított, melynek színtere a középkori Flórencz; a szövegben toronyok őreiről van szó, s ő az összefüggésből azt következtette, hogy itt valami várerődről beszél a költő. Ezt írta ennélfogva: «fent a várban az örök» stb. Ha ismerte volna Flórencz városát és annak történetét, tudta volna, hogy ott semmiféle vár nincs és nem is volt «fenn», hanem hogy a középkori Flórencz gazdag urai közül sokan lakóházukat erősítették meg tornyokkal. Egy másik ifjú műfordító Heinének a magyarokról szóló versében «die Sontag»-ot — a híres énekesnő nevét — *vasárnap*-pal tolmácsolta!

Sok ily példát említhetnék, melyek mind azt mutatják, mennyire jól kell ismernie a fordítónak azt a nemzetet, melynek irodalmából fordít. Sőt czélszerű, ha nemcsak könyvekből

hanem saját tapasztalatai alapján ismeri azt az országot, melyben az eredetinek cselekménye lejátszódik. Nagyon sok kisebb-nagyobb fontoságú dolog van, a mit nem találhat meg semmi-féle szótárban vagy lexikonban, de a mit játszva megtanúl, ha pár hónapig maga tartózkodik az illető vidéken. A fordítónak is nem lehet eléggé ajánlani a nagy német költő tanítását: «Wer den Dichter will verstehen, muss in Dichters Lande gehen». Ugyanezt a gondolatot fejezte ki Lichtenberg ebben a mondásában: «Man sieht hieraus, wie viel es sagen will, eine Sprache ganz verstehen. Es heisst das Volk ganz kennen, das sie spricht.»

Éppen mert oly fölötte nehéz egy idegen nyelv szellemébe teljesen behatolni, nem ajánlom, hogy a műfordító nagyon sokféle nyelvből fordítson. Ritka ember van megáldva olyan nyelvtanuló képességgel, hogy egy-két idegen nyelvnél többet tudjon elsajátítani (persze a kellő alapossággal), s ha nyelvtanuló képessége meg is van, honnan veszi az időt, hogy annyira belemélyedjen a sokféle idegen nemzet külön-külön géniuszába, a mennyire kell, hogy ama nemzetek költői szinte átmenjenek a vérébe? A műfordításhoz, említettem, filologiai képzettség is szükséges; már pedig a filológia is olyan tudomány, a hol csak a specialista érhet el nagy sikert.

Ismétlem, rendesen az eredetiből kell fordítanunk, nem pedig másodkézből, azaz már meglévő fordításból. Ez az utóbbi eljárás, fájdalom, nagyon szokásos nálunk. Százával, sőt ezrével vannak olyan fordításaink, melyek ilyen úton készültek, még pedig többnyire németből. A 30-as és 40-es években nálunk majdnem mindent, a mi nem volt latinul vagy görögül írva, németből fordítottak. A Nemzeti Színház színlapjai ilyeneket hirdettek: «Borgia Lucretia, Hugo Viktor munkája, németből Koll után E. F.»; vagy: «Donna Diana, írta don Morettó (sic!), németből fordította Komló.» És ilyféle fordítások még a Magyar Tudós Társaság költségén is megjelentek, és senki ezen meg nem botránkozott.

Olyan nyelvekre nézve, melyeket nálunk nem igen tanulnak, pl. a dán, a norvég nyelvekre nézve ez a másodkézből való fordítás szinte szabálylá lett; de még francziából, angolból, olaszból is ilyen közvetítő retortán keresztül jutott hozzánk igen sok munka és jut még ma is. Ez pedig elsősorban nemzeti szempontból szégyenletes állapot. Hát annyira a német kultúra gyámsága alatt kell-e szenvednünk, hogy még azt is, a mit nem a németektől tanulunk, az ő edényeikből átöntve kell a közönség elé tálalnunk? De még fontosabb az a másik szem-

pont: hogy minden fordító kénytelen-kelletlen a maga népének szája íze szerint végzi a tolmácsoló munkát. Későbbben lesz alkalmunk tüzetesebben is kifejteni, hogy kivált a versfordító mindig «megalkuszik» az eredetivel; ha mindent nem plántálhat át a maga nyelvébe, egyet-mást kihagy; itt-ott a maga népének ízlésére való tekintettel egy-egy kifejezést enyhít; néhol valamit, a mit saját nyelvén teljességgel vissza nem bír adni, ki is hagy, vagy mással pótol. Lehet, hogy mindez esetekben a magyar fordító egészen híven bírta volna követni az eredetit; lehet, hogy azt a szójátékot vagy kétértelműséget, melyet a német fordító mellőzni volt kénytelen, ő egész könnyedséggel bírta volna megfelelő értékűvel pótolni; de hát az eredetit nem ismervén, természetesen elhagyja mindazt, a mit a német fordító elhagyott, módosítja mindazt, a mit az módosítani talált célszerűnek. Hogy milyen furcsaságok kerülnek ki az ilyen másodkézből való fordításból, annak klaszszikus példája az az angol ballada-fordítás, melyben az Earl (gróf) szót a magyar fordító Károlynak fordította. A németben ugyanis az E igen hasonlít a C-hez, úgy hogy ő az Earl-t Carl-nak olvasta és persze ennek megfelelően fordította is.

Ilyen baklövéseket követhet el az ember még

akkor is, ha az a fordítás, melyből dolgozik, egészen kifogástalan. Hát még, ha silány vásári munka van előtte, a minő pedig a német műfordítói irodalomban is bőven akad! Akkor persze a német fordítás baklövései szépen átplántálódnak a magyar fordításba is, esetleg megszorozva a magyar fordító saját külön Leiterjeivel! Sőt arra is tudunk esetet, hogy valamely fordítás nem másod-, hanem harmad-, sőt negyedkézből készült. Kivált exotikus nyelveknél szokott az ilyesmi előfordulni. Egy szanszkrit költeményt pl. lefordítanak angolra, az angol fordításból készül a német, a németből a magyar! Minden fordító elcsíp valami keveset az eredetinek szépségeiből, míg aztán az utolsó fordításban már rá sem lehet ismerni a költeményre.

Azért ismételve nagyon lelkére kötöm minden műfordítónak, hogy csak az eredeti szövegből fordítson, ne pedig fordításból. Olyan műfordításnak, mely nem az eredeti után készül — mondja Kozma Andor is — «nincs teljes irodalmi jogosultsága». Elvégre senki sem kényszeríti az embert, hogy izlandi nyelvből fordítson, ha nem tud izlandiul, vagy hogy egy ismert közmondást variáljak: «A ki nem tud arabusúl, ne fordítson arabusbúl!»

Megengedem ugyan, hogy néha nyomós okok

tehetik szükségessé a másod-, sőt harmadkézből való fordítást is; lehetnek pl. olyan régi munkák, melyek eredetije már elveszett és csak fordításban maradt ránk; lehetnek olyan munkák is, melyeknek nyelvünkbe való átültetése irodalmi szempontból fölötte kívánatos, de nincs senki, ki őket az eredetiből át bírná ültetni, a mi kivált némely exotikus, de több európai nyelvre nézve is előfordúl. Ilyenkor persze, addig, míg az eredetiből való fordításra is nem akad avatott ember, ideiglenes, kisegítő fordításképen megengedhető a másodkézből való fordítás is.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A fordítói ihlet.

Az eredeti megértése kétségtelenül legelső kel-
léke a műfordítói tevékenységnek, de ha ez a tevé-
kenység költői munkára irányul, akkor a puszta
megértés nem elég; az átérzésnek is hozzá kell
járulnia. Nemcsak az észnek kell felfognia mind-
azt, a mit a költő szavakba foglalt, hanem annak
visszhangoznia kell szívünkben is, bennünket is
meg kell ragadnia az ihletnek, bennünket is inspi-
rálnia kell az eredeti munkának. A műfordító mun-
káját e részben a színészéhez lehet hasonlítani;
ebben is hiába van meg a legnagyobb fokú intel-
ligentia, melylyel szerepének minden egyes ár-
nyalatát meg- és átérti: Lear király kétségbe-
esését csak akkor fogja élénk varázsolhatni, ha
az az ő lelkében is viharzik, ha attól az ő
szíve is vonaglik. Mint a színészen, a jó mű-
fordítóban is meg kell lenni annak az ado-
mánynak, hogy beleélhesse magát mindenféle
hangulatba, minden lelkiállapotba. Nemcsak az
eredeti költőnek van szüksége ihletre, hogy al-
kothasson, hanem a műfordítónak is. Az ő lelke
húrjainak össze kell rezegnie, együtt kell hang-

zania az eredeti költő lelkének húrjaival; Coriolán daczát és minden keserüségét Petőfi, a fordító, ép úgy átérezte és átélte, mint maga Shakespeare, és csak *mert átérezte és átélte*, tudta olyan hatalmas költői erővel vissza is adni.

Az együttérzés ez adománya olyan nagy mértékben, a minőben a műfordításhoz szükséges, csak költői tehetséggel megáldott emberben van meg, s ezért jó műfordító csak igazi költő lehet. Nem okvetlenül szükséges, hogy nagy költő legyen, sőt a költői egyéniség nagyon is nagy ereje a legtöbbször útjában áll annak, hogy a költő mintegy fel bírjon olvadni más költőnek az egyéniségében, hogy érzéseiben, kifejezőmódjában hozzá tudjon hasonlítani. A pregnáns eredetiséggel, a minő a legnagyobbakban szokott jelentkezni, nem igen fér össze ez a más egyéniséghez, más hangnemhez való simulékonyság, a mely főfeltétele a műfordító tevékenységének. Nem mondom, hogy ezt a képességet az erős költői genie kizárja — hiszen éppen a mi irodalmunkban fényes bizonyítékok vannak az ellenkezőre is — hanem az bizonyos, hogy az asszimiláló képességnek ez az adománya gyakrabban található a közepes költői tehetségű embereknél.

Ismétlem, a jó műfordítóban egyesülnie kell a

tudósnak a költővel. A *csak-filologus* fordító száraz, iskolás, szintelen, élettelen fordítást fogadni, a *csak-poéta* el fogja magát ragadtatni a saját alkotó ösztönétől és a *maga* hangnemére fogja áthúzni az idegen nótát. Az igazi műfordítóban meglesz egyfelől a kellő szaktudás, hogy eredetijét teljesen megértse, de a mellett meglesznek lelkében a költői ihlet húrjai is, melyek a más költő hangjától könnyen rezgésbe jönnek, meglesz az a receptív adománya, mely a más érzéseit úgy bele tudja olvasztani önnönlelkébe, mintha azok valóban onnan sarjadtak volna.

Van úgy, hogy valamely műfordító egyformán bele tudja magát élni mindenféle hangnembe, ép úgy, a mint van színész, a ki egyformán jól tudja megjátszani a tragikus és a komikus szerepek egész skáláját; de az ilyenek mindenesetre kivételek. A legtöbb emberben az egyik vagy a másik kedélyállapot az uralkodó, és ennél fogva az egyik, vagy a másik költő hangja szól jobban a szívéhez, az egyiket vagy a másikat tudja jobban megszólaltatni. Ennek talán a homéri éposz nyugodt, csöndes folyása felel meg jobban, annak talán inkább Ariosto derült, tréfára hajló kelleme; ez talán Victor Hugo páthoszos retorikájában érzi magát otthonosabban, amaz talán Heine gúnyra hajló sentimentalismusában. Természetes, hogy mindenki

azt a költőt fogja jobban tolmácsolni, a ki egyéniségéhez közelebb áll, a ki vele rokonabb. Csak ha ilyen, vele rokon költőt fordít, lesz alkotása az eredetivel *congenialis*.

De ez nemcsak vers-, hanem próza-fordításra is áll: a fordító egyéniségének mindig rokonnak kell lennie a fordított íróéval. Ezt persze itt sem kell úgy érteni, hogy a ki Tacitust fordítja, az maga is olyan nagy ember legyen, a ki ha akarná, maga is meg tudna írni egy-két kötet Annales-t, hanem igenis fel kell tudnia fogni Tacitus minden gondolatának súlyát a maga teljességében, át kell értenie stílusának minden finomságát és minden árnyalatát.

De hogy visszatérjünk a versfordításra, melylyel e könyv leginkább foglalkozik, újra meg újra is hangsúlyozzuk, hogy a műfordítói munkásságnak két elsőrendű kelléke, az eredeti megértése és átérzése, kétféle adományt feltételez az idegen remek tolmácsában: *filologiai ért és költői ért*. A philologiai ér kelt benne kedvet idegen nyelvek megtanulására, ez növeli benne azt az érzéket, mely a szöveg netán nehezebb részeinek megértésében vezeti őt, ez készíti annak a tudásnak a megszerzésére, mely bizonyos mértékű szövegkritikai munkásság elvégzésére is képessé teheti. Csak a kiben megvan a «vena philologica», annak lesz kedve és

türelme arra a sok utánjárásra, melyet egy-egy nehezen érthető szó vagy passzus szükségessé tesz, az fog irtózni a félig megértett vagy sehogy sem értett helyeken való könnyelmű átcsuszásoktól, a léha felületességtől, mely azzal nyugtatja meg magát: ejh, hiszen ennek úgy sem fog senki utána nézni! Viszont a «vena poetica» teszi képessé arra, hogy necsak a szavakat értse meg, hanem be tudjon hatolni az előtte levő munka lelkébe is, hogy az át tudjon menni a vérébe, hogy el bírja olvasni necsak a sorokat, hanem azt is, a mi a sorok *között* van írva, hogy ne vesszen el rá nézve az eredeti költő szellemének egyetlen rezgése sem. Persze, mint már említettem, ez a két vena ritkán pezseg egész frissen ugyanegy emberben. Hiszen a filologizálással járó, sokszor száraz kutatás és betűrágás könnyen elsorvasztja a költői tehetséget, mely már természettől fogva idegenkedik minden pedanteriától. De hát nem is kell hogy a műfordító elsőrangú filologus legyen; de igenis legyen filologizáló hajlama, érzéke, tehetsége, mert e nélkül — kivált tőle és korától távol eső írók fordításánál — hibát hibára fog halmozni.

Nyelv- és verselésbeli művészet.

Megértés és átérzés hiába valók, ha nem párosul velök az, a mi minden költői alkotásnak sine qua non-ja: a feltétlen uralkodás a költészet szerszámán, a nyelven. Sőt a műfordítótól a nyelv technikájának még nagyobb ismeretét kell követelni, mint az eredeti költőtől. *Technikailag* ugyanis a műfordítás jóval nehezebb munka az eredeti termelésnél. Az utóbbi esetben csak az van az író elé szabva, mit mondjon, az előbbi esetben az is, hogyan mondja: milyen rövid vagy hosszú sorokban, milyen strófa-szerkezetben, milyen rímekkel; sőt iparkodnia kell az idegen nyelvnek legsajátosabb, merőben a nyelv szellemében gyökerező, melodikus és értelmi játékait is egyenértékűekkel helyettesíteni. S e nagy munkában lehetőleg nem szabad elejtenie semmit, mert mindenki ellenőrizheti, azt mondja-e és úgy, a mit és a hogyan a mintakép ráparancsolja. Ha ellenben eredetit ír, nincsen kötve semmiben, elmellőzhet még gondolatot is,

ha az alkotás hevében nem bírja megtalálni annak hathatós kifejezését, vagy esetleg nehéz megbirkóznia egy-egy formai akadálylyal; választhat kedve szerint könnyebb vagy nehezebb verselést, szegényebb, vagy gazdagabb rímelést stb., mert ebben az esetben senki sem tarthatja szemmel, hogy tolmácsolása hű-e. Hiszen az ő *eredelijének* gondolata és muzsikája olyan helyen zsongott, a hol rajta kívül senki beléjük nem tekinthet: a saját agyában és szívében. Ha valaki oda bepillantna, talán a legnagyobb költők verseinél is arra a fölfedezésre juthatna, hogy abból, a hogyan a költő munkáját megálmodta, a hogyan az benne, hogy úgy mondjam, eredeti fogalmazványképen megszületett, gyakran igen-igen sok megy veszendőbe, míg a papírra kerül! Ezért végez nehezebb munkát a jó műfordító a jó eredeti költőnél, a mi persze nem azt jelenti, hogy munkája emezénél becsülendőbb; hisz a művészi alkotás értékét nevetséges volna ahhoz mérni, nehezebben vagy könnyebben végezték-e.

A laikus sokszor azért csodálja meg a műfordítót, mert íme ennyire megtanult egy idegen nyelvet! Mintha egy idegen nyelv megtanulása olyan boszorkányság volna s egyéb is kellene hozzá, mint egy kis fáradság! A jó műfordítónak nem az a dicsősége, hogy *idegen* nyelvet ért, hanem

hogy ura a magáénak. Egy jeles német műfordítót, Fulda Lajost, Molière-fordítása megjelentése után így magasztalt valaki: «Ön mégis nagyszerűen tudhat francziául!» «Alig jobban, mint ön!» felelt az. «Hát akkor hogy tudta lefordítani Molière-t?» «Úgy, hogy tudok egy kicsit — németül!» Arany János is ugyancsak nagyot nézett volna, ha valaki Aristophanes-fordítása miatt benne nagy græcistát látott volna. Nem az ő görög tudása volt bámulatba ejtő, hanem a magyar!

Ezért a műfordító első sorban a saját anyanyelvének iparkodjék mestere lenni. Törekedjék szert tenni a lehető legnagyobb szókinszre, hogy nyelve szegénysége miatt ne vesszen kárba az eredetinek egyetlen értelmi árnyalata sem, és törekedjék — ha verses munkát óhajt tolmácsolni — a technikában szinte a virtuózságig eljutni. A magyar műfordítónak még sokkal nagyobb szüksége van erre a rendkívüli technikai készségre, mint a többi modern irodalom műfordítóinak. Hiszen a magyar csupa olyan nyelvből kénytelen fordítani, melynek szelleme, strukturája merőben elüt a mienktől, melynek nemcsak a szavai egészen mások, hanem szófüzése, sőt gondolatfüzése is. Milyen könnyű pl. a német embernek angol művet fordítani! Hiszen a két nyelv egy-testvér, száz meg száz szavuk

egészen azonos — Hand: hand, gut: good, fuss: foot stb. — és sokszor ugyanaz a sorzáró szó, mely az angolban, megadja a rímet a németben is. Vagy milyen könnyű a francziából olaszra s viszont olaszból francziára való fordítás! Csak maga a magyar nyelv áll egészen elszigetelten a kultúrnyelvek családjában, mert bizony tapasztalatból mondhatom, hogy a magyarral pár ezer évvel ezelőtt egy többől sarjadt finn nyelv ma már épen olyan idegen alkatú a mi fülünknek és épen annyi nehézséget támaszt a műfordítónak, mint akár a szanszkrit! Ezért kell a magyar műfordítónak sokkal nagyobb technikai nehézségekkel megbirkóznia, mint bármily más kultúrnemzetének. És hogy mindezek daczára is a magyar műfordítói irodalom oly sok kiváló alkotást tudott teremteni, aránylag rövid idő alatt is, az nemzetünknek nem kis dicsősége!

A műfordításban a kifogástalan formát még sokkal inkább meg kell követelni, mint az eredetiben; a kinek ritmizálása lompos, a kinek rímelése kóczos, s a ki ebbeli fogyatékoságát nem tudja vagy nem akarja elenyésztetni, ne foglalkozzék a művészi tolmácsolás mesterségével. Hanyagul verselő nagy költők a külföldi irodalmakban nincsenek, én legalább nem ismerem; s ha a saját irodalmunkban vannak is

ilyenek — nem ugyan az egész nagyok, de a jelesebbek sorában — a műfordítónak ezeket nem szabad példaképül vennie. Eredeti versben a tartalom értékessége talán kárpótolhat némileg a forma sekélységéért, de a műfordításban nem. A másolónak tiszta és szabatos munkát kell végeznie. Azokkal a szólamokkal pedig ne mentegesse gyatra rímeit és döcczenős numerusát, hogy a magyar nyelv így meg úgy, rímekben mennyire szegény, mennyire kevésbé hajlékony, mint a francia vagy az olasz stb. Nem igaz; a magyar nyelv rímekben nem szegény, sőt, az asszonáncz is teljes értékű rim számba menvén, mondhatnám a leggazdagabb rímelésű nyelvekkel is felveheti a versenyt. Aztán meg a magyar nyelv tömörebb, mint pl. a francia vagy a német, szerkezetében is szabadabb — ha nem is olyan szabad, mint a merész inverziókat megengedő latin és görög — s a mi fő, nyelvünk könnyen hozzásimul a legkülönfélébb formákhoz is. Szerszámunk jó, csak élni kell vele tudni! Ezt az élni-tudást pedig tanulni kell, mert a nyelv és verselés technikáját senki sem hozza magával a világra, azt Arany János is csak nagy munka árán sajátíthatta el.

Ne higgye tehát a műfordító, hogy tekintve feladata nehézségeit, neki megbocsátanak olyan

licentiákat, a minőket az eredeti versben tilt a metrika, hogy ő megmásíthatja a szótagok természetes mértékét, hogy neki a «bús éj» lehet «bus éj», az «indulatos» lehet «indúlatos», hogy ő Csokonai példája szerint e helyett «kincse az égnek» írhatja merész aposztróffal: «kincs' az égnek», vagy Czuczorral «derekú» helyett mondhat a mérték kedvéért «der'kú»-t. Ha nem is megyek olyan messzire, mint Banville, a ki a költői licentiáról azt írta, hogy olyan pedig nincs, de azt lelkére akarom kötni a műfordítónak, hogy csak nagyon csínján éljen vele és semmiesetre se nagyobb mértékben, mint a hogy azt eredeti versben is megengedik maguknak a legjobbak.

Hogyan gyarapíthatja az író szókincsét, hogyan fejlesztheti technikáját: ezek sokkal általánosabb dolgok, semhogy e specziális tárgyú fejtegetések körébe volnának vonhatók. Csak annyit, hogy a jobb magyar írókat mindig plajbászsza a kezében olvassa az ifjú, kijegyezve minden szót vagy frázist, mely előtte ismeretlen vagy melyről érzi, hogy nem tartozik ahhoz a szókincshez, mely mindig kezeügyében van. Törekednie kell, hogy minden fogalomra minél több szóval rendelkezzen, hogy az értelem vagy a forma szükségleteihez képest válogathasson belőlük. Ismernie kell a régi nyelvet és a táj-

szólásokat is, mert ezekre is rászorulhat. De ismétlem, mindezek az írói és illetve a költői működésnek olyan kellékei, melyekre elvégre mindenkinek szüksége van, a ki arra adja fejét, hogy a mûzsák berkeiben vándoroljon, én pedig e helyütt csak azokat az elveket és szabályokat akarom taglalni, melyekre különösen a mûfordítónak van szüksége.

De azt kérdezhetné tőlem valaki: «ugyan mire való itt szabályokat gyalulgatni, mikor magam mondtam az imént, hogy a mûfordítás is költői tehetséget kíván, hogy tehát nemcsak poeta fit, hanem bizonyos tekintetben traductor versuum is fit? A kivel vele születik ez a tehetség, az majd eltalálja a módját, hogyan fejleszse, a nélkül, hogy mindenféle paragrafussal akarnák békóba verni!»

Ezekre az ellenvetésekre nagyon könnyű a válasz. Igen, a költő is születik, de ha lángelme is, kénytelen prozédiát tanulni! Magától, útbaigazítás nélkül is rájött volna sok mindenféle szabályra, az bizonyos; de mikor? mennyi időt vesztett volna? Nincs olyan művészet, melynek idő múltán le ne szűrődnének bizonyos technikai szabályai; ezeket a technikai szabályokat pár óra alatt megtanulhatja a tehetség, nélkülök pedig talán pár évig a sötétben botorkálna. Jaj volna a festészetnek, ha

minden növendék maga volna kénytelen felfedezni a színvegyületek keletkezését és hatását, és jaj a szobrászatnak, ha minden ifjú művész maga volna kénytelen rájönni a gipszminták vasvázának készítése módjára! Tehetséget nem olthat egyikökbe sem az a mester, a ki ezt nekik, évszázados tapasztalatok eredményeként, elmagyarázza; a műfordításra való tehetséget sem fogja megadhatni ez a mű senkinek sem; de azt, a kinek a természet megadta e tehetséget és az annak kifejtésére való hajlamot, talán meg fogja óvni sok ballépéstől.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

II. FEJEZET.

Az anyagi hűség.

Szók, szólások, szójátékok.

A fordítás anyagi hűsége abban áll, hogy az eredeti írónak gondolatait hamisítatlanul adjuk vissza, azokból el ne vegyünk, azokhoz hozzá ne tegyünk. Azt mondtuk, hogy az eredeti gondolatait, nem pedig szavait. A ki nagyon is ragaszkodik az eredeti *szavaihoz*, a legtöbb esetben meg fogja hamisítani az eredetinek *gondolatát*. Még a legegyszerűbb dolgoknál is számba kell venni, hogy a nyelvszokás mennyire különböző s hogy az egészen hű fordítás nonsensekre vezethet. A francia inas azt jelenti pl. gazdájának, hogy «Monsieur, je suis prêt»; de magyarul nem mondhatjuk azzal az inassal, hogy «uram, készen vagyok», hanem azt, hogy «tekintetes úr», vagy «nagyságos úr, stb.» Csak a Nemzeti Színház némely fordításában beszélnek az emberek egymással per «uram, asszonyom!» Vagy bemutatkozásnál a francia ember azt mondja: «enchanté!» De a ki e szót

így fordítja: *el vagyok ragadtatva!* csak azt mutatja, hogy nincs tisztában a szó értékével, mely itt csak annyit jelent: örvendek. Viszont ha valaki magyar szöveget fordít francziára, nem fogja azt, hogy «kérem, Nagysád» így fordítani: «Je prie votre Grandeur», mert tudnia kell, hogy a «nagysád» szó a mi nyelvünkön teljesen hétköznapi címzés, ép úgy, a hogy a német «gnädiger Herr»-t nem lehet magyarra «kegyelmes úr»-nak fordítani, bár szó szerint annyit tesz.

Az is tudvalevő, hogy van sok szó, mely egyáltalában lefordíthatatlan, melynek helyébe tehát egészen mást kell tenni. Pl. Molière «Les précieuses ridicules» cz. vígjátékának címe lefordíthatatlan, mert a «précieuse» fogalom magyarul csak körülírással fejezhető ki, a mi pedig színdarab-czímbe lehetetlen. Ugyancsak nehezen fordítható pl. Molière «Malade imaginaire»-jének címe, melyet a mi fordításaink «Képzelt beteg»-gel tolmácsolnak. Pedig «képzelt beteg» csak az olyan beteg lehet, a ki valóságban nem él, hanem csak el van képzelve; Molièrenél azonban nem a beteg képzelt, hanem a betegség. Hogy a francia nyelvnél maradjunk, mit tesz magyarul *verve*, mit tesz *boutade*? Ezeket csak holmi rokonértelmű, de nem azonos értelmű szókkal fordíthatjuk.

Ilyen példát minden nyelvből százával lehet felsorolni. Mindenütt van olyan szó, olyan kifejezés, mely jóformán az illető nép szokásai, erkölcsei fejlődésének eredménye, s melynek épen ezért *teljes* aequivaleinsét más nép nyelvében meg nem lehet találni. Egy igen kiváló nyelvtudós és műfordító, a már említett Wilamowitz, e részben annyira megy, hogy szerinte egyáltalában semmiféle két nyelv megfelelő szavai nem fedik egymást teljesen. Ugyanazok a szavak, ugyanabban a szófűzésben az egyik nyelven egészen mást jelenthetnek, mint a másikon. A mi az egyik nyelvben udvariasság, az a másokban neveletlenség lehet; a mi az egyikben fenséges, a másokban kómikus.

Minden nyelvnek más a szerkezete, más a géniusza. Ez a nyelv-géniusz főképen az ú. n. idiotizmusokban, minden nyelvnek sajátos szó-lásmódjaiban nyilvánul meg, melyeket szóról-szóra lefordítani nem lehet, vagy ha mégis megteszszük, bolondság kerekedik belőlük. Ha valaki pl. ezt a magyar mondatot: «Az áldóját, lóvá teszem ezt a tökfilkót!» így fordítaná németre: «Den Segnenden, ich werde diesen Schell-Ober zum Pferde machen!» minden szót híven tolmácsolt, és mégis badarságot firkált, melyet senki meg nem ért. Mindig azt kell tehát keresnünk, mit akar mondani az eredeti

író és a fordításnál oly szavakat kell használnunk, melyekből a mi olvasónk ugyanazt fogja kiérteni, a mit az eredetiből kiért az eredetinek olvasója.

Molière Tartuffe-jének legelső jelenetében pl. ez van :

«Et c'est tout justement la cour du roi Pétaud.»

A «Pétaud király udvara» a francziában olyan helyet jelent, a hol mindenki mindenbe belekötög, a hol mindenki össze-vissza beszél. Ha Kazinczy Gábor, a darab fordítója, azt írta volna e helyen: «S ez teljességgel a Pétaud király udvara», a magyar olvasó, vagy — színdarabról lévén szó — hallgató meg nem értette volna; helyesen írta tehát ezt: «Valóban tőstül felfordult e ház.» Még jobb lett volna persze, ha magyarban is talált volna olyan képet, mely megfelel Pétaud király udvarának; de ilyennek nem létében nem tehetett egyebet, mint az eredeti passzus *értelmét* tomácsolni. Ebből a szempontból szerencsésebben fordíthatta le Kazinczy ugyanannak a jelenetnek egy más sorát:

«Mais il n'est, comme on dit, pire eau que l'eau qui dort.»

Itt a francia közmondásnak már megtalálhatta megfelelő magyar mását és hiven fordíthatta e sort ekképen: «De partot mos a halk víz», noha itt is jobb lett volna a magyar köz-

mondást változatlanul hagyva, ezt írni: «De lassú víz partot mos.» Találunk azonban ugyanott már oly passzust is, melyben Kazinczy hibásan fordított, épen mert szót szóval akart visszaadni. Madame Pernelle ott azt mondja, hogy ő nem kíván menyétől semmiféle udvariaskodást, és ezt így fejezi ki: «Je suis sans compliment.» Magyarul ez annyit tesz, hogy «velem nem kell czerimóniázni». Kazinczy nem értette meg e frázist és fordításában ezt a non-sens-t adja az anyós ajkaira: *En bókra úgysem születtem!* Erdélyi János pl. megértette ugyan Boileau Art poétique-jának e sorát:

«Et Gombaud tant loué garde encor la boutique»,
de mégis úgy fordított, hogy az eredeti frázis túlságos hű visszaadásával a sort majdnem érthetlenné tette:

«Gombaud-t, az annyira dicsértet, őrzí bolt!»

Ha egy író munkái a boltban rekednek, ezt magyarul nem lehet így kifejezni: «Ez író *őrzí bolt.*»

Hogy a gondolkozás nélkül való, rabszolgai fordítás milyen csodabogarakat szokott teremteni, annak klasszikus példája az a regényfordítás, melyben valaki a francia szöveget így tette át magyarra: «S ekkor a grófnő odament vendégéhez és mágnásos rácslással ropogtatva

az r-eket, így szólt hozzá: Valóban nagyon jól esik nekem, hogy önt házamban üdvözölhetem!» A szerencsétlen nem vette észre, hogy a magyar szövegben egyetlen árva «r» sincsen, melyet a grófnő mágnesos rácsolással ropogtathatott volna! Hasonló hibába esik, a ki azt, a mi az eredetiben hangutánzó szavakkal van festve, erre való figyelem nélkül csak gépiesen fordítja le. Ezt a latin hexametert pl. «*Quamvis sint sub aqua, sub aqua maledicere temptant,*» mely a békák brekegését festi, úgy kell lefordítani, hogy a magyarban is meglegyen ez a hangutánzás, s nem kell bánni, ha ezért a szoros hűségtől el is kell térnünk.

Ha már az idiotizmusok, közmondások, onomatopeiák stb. fordítása is nagy figyelmet igényel, még sokkal nagyobbat kíván meg a szójátékoké, kétértelműségeké. Természetes, hogy az ilyeneket a legritkább esetben lehet lefordítani, hanem megfelelő mással kell helyettesíteni, vagy egészen elhagyni. Ha Béranger egy versében lord Wellington-t, a francia kiejtés szerint lord Vilainton-nak írja (csúnya modor), ezt bizony a világ semmi nyelvén sem lehet utánózni. Az ilyenekről hát le kell mondani, de ismétlem, a hol lehet, próbálni kell mást tenni helyükbe. Nagy művészettel végezte ezt a fölötté nehéz és kényes munkát Arany János,

a kinek Shakespeare-fordításaiból özönével idézhetnénk idevágó példákat. Csak egyet-kettőt. Hamlet utolsó fölvonásában azt kérdezi a második sírásó: «Hát Ádám nemes ember volt?» Mire az első azt feleli neki: «A was the first that ever bore arms.» «Ő volt az első, a ki valaha czímert hordott.» Mikor pedig amaz ezt kétségbevonja, a szentíráásra hivatkozik, a hol meg van írva, hogy Ádám ásott: már pedig «could he dig without arms?» (áshatott-e volna kar nélkül?) A szójáték itt tehát azon fordul meg, hogy angolban *karok* is *arms*, *czímer* is *arms*. A magyarban más-más szó levén a karra és a czímerre, Aranynak ezt a szójátékot mással kellett pótolnia, a mit a nála megszokott könnyed virtuozitással meg is tett, illetésképen: «Hát Ádám nemesember volt?» «A bizony, vele kezdődik a nemesi kar.» «Volt is akkor még olyan kar.» «Micsoda! pogány vagy? Hát nem érted az Írást? Hiszen az Írás mondja! Ádám pedig ásott — hogy áshatott volna kar nélkül?» Hasonló remekléssel fordította Arany pár sorral alább Hamlet tünődését a koponya fölött: «Ez az atyafi meg, a maga idejében, nagy birtokszerző lehetett; csupa telektörvény, nyugta, százalék, kettős tanú, térítvény volt. De hát annyi nyugta után itt leve nyugta? annyi térítvény után ide tért meg? s agya százalék

helyett ázalékkal van tele? Tanúi az egész véteményből nem megyéről, csak egy szűk megyéről tanúskodnak stb. stb.»

Mikor «Hamlet»-et még Vajda Péter fordításában játszották a Nemzeti Színházban, Vörösmarty az előadásról írt bírálatában szóvá tette, hogy a fordító egészen elejtette ezeket a szójátékokat, a minél fogva a jelenet java része egész sületlen zagyvalékká lett; elismerte, hogy nehéz őket fordítani, de mindaddig, a mig nem sikerül, szól, jobb őket egészen kihagyni. S ebben teljesen igaza is volt. Egy szóról-szóra lefordított tréfa valóságos bűn az eredeti íróval szemben, a kit épen azon a helyen, a hol talán a legszellemesebb, sületlen szószaporító színében tüntet fel. Azért én is csak azt a tanácsot adhatom a műfordítónak, hogy ha valóban lefordíthatatlan szójátékra, kétértelműsége, élczre, tréfára akad, inkább hagyja el egészen, semhogy szószerinti lefordításával kompromittálja a szerzőt. Ha pedig az a szójáték fontos, akkor ám fordítsa le, a hogy bírja, de jegyzetben el ne mulasztja a passzust kellőképen megvilágítani.

Hasonló nehézségekre bukkanunk az egészen tájnyelvi vagy csak tájnyelvi idézetekkel tarkított munkák fordításánál különösen mi magyarok, kiknél a tájnyelvi eltérések nem oly na-

gyok mint pl. a németben, a francziában, az angolban. Az idegen dialektus zamatából itt legtöbbször nagyon sok megy veszendőbe. Ilyen műveknél persze még inkább ügyelni kell arra a régi horatiusi tanácsra, a melyet ugyan a római költő nem a műfordításra vonatkoztatva írt le :

«Nec verbo verbum curabis reddere fidus
Interpres»,

a mit egy angol didaktikus költő ebben a szép parafrázisban adott vissza :

«Te sohse járjad azt a szolga-ösvényt,
Szót szóval, sort a sorral adni vissza.
Rab-lélek szül csak így, vajudva, nyögve —
Vergődés lesz a műve, nem poézis!»

(Sir John Denham.)

A betű öl — a szellem elevenít. E szabály leginkább a *versfordításra* áll; mert a fordítás anyagi hűségének szabályát aránylag könnyű követni a *próza*i művek fordításánál, a hol semmi sem gátolja az író, hogy azt, a mit nem tud megmondani egyetlen szóval, ne mondja meg kettővel, hárommal vagy akár négygyel is, a hol, ha egyetlen sor tolmácsolására nem elég neki egyetlen sor, bátran használhat többet is, s a hol végre nagyobb világosság kedvéért a lefordíthatatlan idegen szót zárjelbe is lehet tenni.

De azért óva intem a fordítót, hogy próza-fordításban is ne ragadtassa el magát a hűsége való törekvésben odáig, hogy még a szó-és mondatfűzésben is mindenáron követni akaja az eredetit. Már említettem, hogy majdnem minden nyelvnek más-más a strukturája; az egyikben egy hosszabb körmondat könnyednek és természetesnek látszhatik, holott ugyanaz a mondat más nyelven nehézkes, erőltetett, módoros lehet. A fordítónak jól meg kell tehát figyelni az eredeti stilusnak jellemét és iparkodnia kell a maga prózáját is ilyennek formálni.

Különösen gyakran vétkeznek e tekintetben azok a fordítóink, a kik latin vagy görög nyelvből fordítanak. Nem ügyelve azokra a lényeges különbségekre, melyek e két nyelv és a magyar nyelv szerkezete között fennforognak, még a legegyszerűbb prózát is többnyire döcögősen adják vissza, sokkal inkább törődve a filológiai pontossággal, mint a stilus természetességével. Még azt is csak kevesen veszik számba, hogy az interpunctio egészen más a latin, mint a magyar nyelvben, hogy pl. a latinnak nincs pontosvesszője, hogy kettőspontot rak sok helyütt, a hol mi pontot stb. Azt hiszik az ilyen kontárok, a világért sem szabad két mondatba felbontaniok, a mi az eredetiben csak

egy, nem szabad egymás *mellé* sorolniok, a mi az eredetiben egymás *alá* van sorolva, nem szabad jelentő módon kifejezniök, a mi az eredetiben részesülővel van egymáshoz illesztve stb.

Ime pl. egy egészen könnyű mondat Herodotosból, ilyen iskolás fordításban: «Kroesus, lydiai származású s Alyattes fia, fejedelme vala a Halys folyón inneni népeknek, mely délről a syriaiak s paphlagonok között folyva, az északi szél felé az ú. n. Euxinus-tengerbe ömlik.» (I. könyv, 6. fejj. Télfy fordítása.) S íme most ugyanez a passzus egy újabb fordításban: «A lydiai eredetű Kroisos, Alyattes fia, a Halysnak innenső partján lakó népek fölött uralkodott. Ez a folyam Syria és Paphlagonia között délről északra folyván, az ú. n. Euxeinos-tengerbe ömlik.» (Geréb József ford.)

Ime, mily természetes és világos lett a szöveg a görög mondatnak felbontása által! Ezzel azonban a világért sem akarnám azt mondani, hogy a műfordító minden hosszabb vagy szövevényesebb szerkezetű mondatot mindjárt szedjen ízekre; ugyancsak elrútitaná pl. a Cicero rhetori stilusát, a ki az ő hatalmas körmondatait tömondatokra akarná szétszedgetni! A fordítónak meg kell éreznie, hogy az előtte lévő munka stilusából mi tartozik az író egyé-

niségéhez és mi az, a mi pusztán az *illető idegen nyelvvél együtt járó sajátosság*. Emezt ne akarja utánózni, mert ezzel vétkezik anyanyelvének géniusza ellen, amaszt ellenben respektálnia kell, a mint ezt alább, a hol az írói nyelv színezetéről lesz szó, bővebben is meg kell majd világítanunk.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Kihagyások és toldások.

A versfordításnál, mint már jeleztem, sokkal kevésbbé lehet merev az anyagi hűséget illető követelés, mint a prózánál. Az ideál itt is az ugyan, hogy a fordító iparkodjék az eredeti minden gondolatát a maga teljében visszaadni: de ez csak ritkán fog sikerülni a legjártasabb műfordítónak is. Toldások és kihagyások szinte mellőzhetetlenek minden műfordításban; a fődolog az, hogy mindkettőben eltaláljuk a kellő mértéket. Régibb műfordítóink e tekintetben roppant szabadsággal éltek; a francziák és még inkább a népies iskola fordítói annyira mentek, hogy fordításaik inkább parafrázisoknak mondhatók, körülírásoknak, melyekben az eredetinek gondolatai sokszor szinte bele voltak fullasztva a fordító szóözőnébe; e részben aztán a klasszikus iskola fordítói végeztek üdvös újító munkát, már a versforma által is tömörebb stilusra kényszerülve. Toldás és főleg kihagyás nélkül persze ők sem lehettek el, mert hiszen a latin és görög nyelv tömörségével kellett birkózniok. E szempontból a modern nyelvek közül főleg

az angol a nehéz, melyben temérdek az egytagú szó, még pedig olyan, mely a flexio által nem hosszabbodik meg, holott a magyarban az egytagú szó jóval kevesebb, és ezek is a ragok által három-, négy-, sőt még többtagúakká is nyúlnak. A nyelvújítók iparkodtak is segíteni e bajok elsején, az ú. n. gyök-elvonó szóalkotással megszorítva egy- és kéttagú szavaink számát, de a második bajon, a ragok által való szó-megnyúláson természetesen nem lehetett enyhíteniök. Ezért van, hogy pl. egy byroni sort teljesen híven, kihagyás nélkül, ugyancsak egy sorban adni vissza, sokszor merőben lehetetlen. Ime pl. «Lara» egy sora: «Left by his sire, too young such loss to know» (elhagyva apjától sokkal ifjabb korban, semhogy e veszteséget felfoghatná.) Van-e, a ki e csupa egytagú szóból álló sort egyetlen magyar, tíz-szótagú verssorba bele tudná szorítani? Ha strófátlan szerkezetű, ú. n. blankvers-sel van dolgunk, tán azt, a mi az egyik sorból kimaradt, bele tudjuk vinni a másikba; ha az is sokkal tömörebb, hogysen egyetlen magyar sorba beleférhetne, abból is két sort csinálunk, és így tovább, úgy hogy aztán a fordítás sorszáma a végén jelentékenyen nagyobb lesz, mint az eredetié. Ez az eljárás, mely megbontja az eredeti szövését, szintén baj ugyan, de koránt-

sem akkora, mintha az eredetit meg kell csonkítanunk. Ám ha strófás szerkezettel van dolgunk, legtöbbször ehhez az úthoz sem fordulhatunk. Ilyenkor aztán a legjelesebb műfordítónak is bele kell nyugodnia abba, hogy munkájából az eredetinek egyik-másik szava, frázisa, árnyalata elvész.

Viszont sokszor magyar nyelven kevesebb szóval lehet valamit elmondani, mint pl. francziául vagy németül. «Comment vous portez-vous, ma fille?» francziául 9 szótag; «hogy' vagy, lányom?» csak 4; «wir haben uns verspätet» 7 szótag, «megkéstünk» csak 3, stb. Ilyenkor aztán, hogy a sor a kellő hosszúságra nyúljon, toldásnak lehet helye. Ez utóbbi esetben a fordítónak arra kell ügyelnie, hogy toldása ne legyen szembetűnő, hogy rögtön ki ne lehessen érezni felesleges voltát, hogy odailljék a szöveg többi részéhez, sőt hogy az olvasó az illető helyen szükségesnek is vélje. Az előbbi esetben pedig — ha ki kell hagyni valamit — természetesen azon kell lennie, hogy a mit elhagy, ne legyen valami fontosabb szó vagy gondolat; mérlegelnie kell, hogy az eredeti szövegnek melyik a legkevébbé lényeges része, melyiknek az elmellőzésével tesz benne legkevesebb kárt.

A nem szerencsés toldásra íme egy-két példa,

még pedig magából Arany Jánosból — mert bizony a műfordítás nehéz mesterségében még a legnagyobbak sem makula nélkül valók. Más jeles műfordítóktól is kénytelen vagyok e könyvben hibás passzusokat példaképen felhozni, a mi természetesen távolról sem jelenti, hogy munkájuk iránt nem érzem azt a tiszteletet, mely azt megilleti. De hát hibákkal mutathatom meg leginkább, mit kell kerülni; ezek azok a «*paucae maculae*», melyekről Horatius beszél, azok a kis számú foltok, melyek nem rontják meg annak a munkának értékét, «*ubi plura nitent*», a hol sok a fényes hely. Mondom, Aranynál is találunk nem szerencsés toldásokat. Pl. Ariosto-fordításában e sorok vannak:

«Jutalmul ígérve kettejük közt annak,
Ki ama nagy harczban, melyre utba vannak,
Több pogányt aprít le, és *sajátkezűleg*
Fegyverét legjobban forgatja közülök.
(*Degli infedeli più copia uccidessi*
E di sua man prestasse opre più grate.)

Arany fordításában a «*sajátkezűleg*» szembe-
szökően henye szó, melyet csak a sor kitöltése
és a rím kedvéért tett oda, mert hiszen az ter-
mészetes, hogy fegyverét mindenki «*sajátkezű-*
leg» forgatja. Kevésbé bántó, de szintén nem
szerencsés sorpótlék van ugyane fordítási ki-
sérlet egy másik strófájában:

Még is könnyebben fut (*legyen utja jó, rossz*)
 Mint a póre paraszt a vörös posztóhoz.
 (E più leggier correa per la foresta
 Ch'al pallio rosso il villan mezzo ignudo.)

Itt a «legyen utja jó, rossz» szintén felesleges toldalék, ép úgy, mint pleonazmus van e sorok másodikában is:

. . a folyamnak nedves
 Széleihez leszáll, *melyet a hab verdes.*
 (discende nell'estreme umide sponde.)

Ellenben kitünően sikerült a toldás ugyanazon fordítás eme soraiban:

Benn puha füvecskék alkotnak gyepágyat,
 Mely nyugodni hívja, a ki nem is bágyadt.
 (Ch'invitano a posar chi s'appresenta.)

Az eredeti szerint a gyepágy csak a *bejövőt* csábítja pihenésre. Arany szerint olyan csalogató az a nyoszolya, hogy még azt is magához vonja, *a ki nem is fáradt*. Ez szebb.

Ime a helytelen kihagyásnak egy példája: Coppée, egy dalában, mely arról panaszkodik, hogy nem talál viszontszerelmet, bűvös virágot óhajt, a mely ezt a viszontérezést fel bírná kelteni:

J'ai dit au ramier: Pars et va quand même
 Au delà des champs d'avoine et de foin,
 Me chercher la fleur qui fera qu'on m'aime.
 Le ramier m'a dit: C'est trop loin!

Egy magyar fordításban ez a strófa így szól;

Galambnak mondtam: Szállj el könnyű szárnyon,
Bűvös virágot hozz, oh madaram!

A Gangesznél nyit, ős regék honában.

A galamb szólt: Az nagyon messze van.

Ime tehát a fordító ép a vers legfontosabb részét, azt a kifejezést: *qui fera qu'on m'aime*, olyan virágot, «mely miatt majd szeretni fognak», elhagyta, és tett helyébe egy másikat, melynek az eredetiben semmi nyoma: «A Gangesznél nyit, ős regék honában». Ez a kis strófa ékesszólón mutatja azt is, hogyan nem szabad kihagyni az eredetiből, meg azt is, hogyan nem szabad beletoldani. Mert Coppéennek ez a dala szinte népdalszerű egyszerűséggel van megírva s ezért a Gangesz meg az «ős regék honának» belekeverése súlyos meghamisítása az eredeti tónusának.

Általában nagyon vigyázzunk a toldásokkal; még a határozottan javító és szépítő toldások is csak apró dolgokban járják, egy-két, nem épen fontos szó erejéig, melyek teljesen hozzá illenek az eredeti színezetéhez s a mellett több erővel vagy bájjal fejezik ki a gondolatot, talán az olvasó előtt világosabbá, érthetőbbé tesznek egy-egy képet. Lényegesebb sorokat, egész gondolatokat beletoldani az eredetibe, merőben megengedhetetlen; pedig az ilyesmire is elég példa van irodalmunkban. Egy Hegedüs Lajos nevű

műfordító pl. Corneille Cid-jét olyképen fordította le a Nemzeti Színház részére, hogy itt is, ott is belehamisított néhány a saját agyából kelt tirádát!

Ismételjük, a fordító se el ne sikkasszon, se bele ne hamisítson az eredetibe semmi lényegest. A kellő határt itt csak a hivatottak és avatottak fogják eltalálni. Erős költői érzék, bizonyos intuíció kell ahhoz, hogy az eredetinek mely fogalmait, képeit, sőt gondolatait is lehet, sőt kell elejteni, mert a fordításban egészen más hatással volnának, mint az eredetiben, és melyeket szabad helybük tenni, mert hatásra nézve fedik' amazokat. Ezek már oly finom árnyalatai a műfordító munkának, melyekre nézve utasításokat adni nem lehet. Abba, ismétlem, majdnem mindig bele kell törődnie a műfordítónak, hogy sem *teljesen ugyanazt*, sem *teljesen ugyanúgy* nem bírja mondani, mint az eredeti; majdnem mindig lesznek, mint Bayle mondja, «des beautés qui disparaîtront», olyan szépségek, melyek el fognak enyészni a fordításban. Nemcsak az eredeti és a fordítás nyelvének különbözősége teszi ezt sokszor elkerülhetlenné, hanem a verselés technikájának sokféle csínja-binja is, a ritmus, a rím, a sorok hossza vagy rövidsége stb. A nyelv- és verselésnek legkiválóbb művészei is kénytelenek e szempontból eltérni szerzőjüktől: sokszor csak egy

szó helyett vele rokonértelmű más szót használni, sokszor elejteni egy jelzőt, egy határozót, mely a fordított sorba bele nem fér vagy ritmusába bele nem illő, sokszor esetleg elejteni egy egész képet, egy egész kis mondatot stb. A szakavatott bíráló nem is fogja a műfordításban az eredetivel való teljes és tökéletes egyezést keresni, mert tudja, hogy ez csak a legritkábban érhető el, sőt heterogén nyelvekből való fordításban sohasem; vizsgálni csak azt fogja, hogy a másolat nem ejtette el az eredetinek *lényeges* vonásait és hogy azért, a mit itt ott mégis elejt, másutt bír-e kárpótlást nyújtani.

Mindez persze nem másítja azt a szabályt, hogy a műfordítónak a lehetőség szerint igenis *kell* törekednie az anyagi hűségre. Az ettől való eltérés szabadságát illetőleg vannak azonban fokozatok: minél jelentékenyebb a költő és a munka, melyet átültetünk, annál gondosabban és lelkiismeretesebben kell e részben eljárunk. Nem helyeselhető ugyan, ha a fordító kisebb értékű munkába is szándékosan belehamisít vagy belőle kihagy; de nagy költővel szemben ez meg épenséggel crimen læsæ majestatis, melyre nincs bocsánat. Ha mégis különös okok arra bírják a műfordítót, hogy a hűség szabályai ellen tudatosan vétson, ezt nyíltan meg kell mondania, miként erre még alább,

a hol az utánzásról és a szabad átköltésről lesz szó, rá fogunk térni.

Még egy figyelmeztetést. A műfordító sokszor fog olyan helyre bukkanni, kivált satirikus, a korra való czélzásokkal tele költeményekben, melyeket a mi közönségünk felvilágosító jegyzet nélkül meg nem ért, sőt talán, ha régibb költőről van szó, magának az eredetinek közönsége sem. Ilyenkor természetesen a fordítónak is jegyzetekhez kell folyamodnia, bármilyen odiosus dolog is, ha egy vers olvasását untalan «magyarázatok» tanulmányozásával kell félbeszakítani. Persze fölösleges módon ne szaporítsuk az ilyen magyarázatokat; sőt ha lehet, magát a szöveget tegyük olyanná, hogy olvasóink számára világos legyen, azaz csusztassuk bele a magyarázatot magába a versbe. Ha Byron a «Don Juan»-ban Pall-Mallról beszél, nem hiba, ha a fordításba magába írjuk bele, hogy *ez utca*: «Pall-Mall-*utca*», vagy ha Murrayt emliti, kiről minden angol olvasó tudja, hogy könyvárus, a fordító, a jegyzet elkerülése végett a Murray név után oda írhatja a «könyvárus» szót. Az ilyen apró hozzátételek nem ronthatják meg a hűséget és simábbá, folyékonyabbá teszik a műfordítást. De persze, nagyon óvatosan, ízléssel és tapintattal kell velök élni, legfőljebb egy-két, a szövegbe könnyen beleillő szó erejéig.

Az eredeti változtatása.

Már utaltunk rá, hogy habár a fordítónak nem szabad eredetijét javítgatnia, attól még sem kell félnie, hogy egy s más apróbb dologban esetleg szerencsésebb kifejezést válasszon, mint a minőt szövegében maga előtt lát. Hiszen az eredeti költővel is elég gyakran megesik, hogy itt-ott a versmérték, a rím kedvéért elhagyott valamit, vagy másként mondta, mint azon a helyen szükséges lett volna; arra pedig még több példa van, még a legjelesebb íróknál is, hogy a mérték vagy a rím kedvéért valami toldalék-szót tesznek a sor végére, a mit a német verstechnikusok «Schusterfleck»-nek szoktak mondani. Már most a fordítónak meg kell éreznie, melyik az ilyen henye szó vagy frázis, a melyet munkájába átvinni nemcsak fölösleges, hanem hibás is volna. Hisz gondoljuk el, hogy a fordító akárhány helyen kénytelen halványítani az eredetit, hogy igen sok sorában az eredeti vesztene fog erejéből; ha tehát módjában van ezekért másutt mintegy compensatiót adni és valamit hatásosabban kifejezni, mint amaz,

hiba volna ezt meg nem tennie. Nagyon szellemesen fejezi ki ezt Delille, híres Georgicon-fordítása előszavában: «Il faut être quelquefois *supérieur* à son original, précisément parce qu'on lui est très *inférieur*». (Néha *fölötte* kell állnunk az eredetinek, épen mert nagyon is *alatta* állunk.) Ugyanezt mondja D'Alembert is «Observations sur l'art de traduire» czimű értekezésében: «Le traducteur trop souvent forcé de rester au dessous de son auteur, ne doit-il pas se mettre au dessus, quand il le peut?» (A fordító, a ki nagyon is gyakran kénytelen szerzőjének alatta maradni, nem köteles-e vajjon fölébe is emelkedni, a mikor tud?) Ha egy helyen egy szójátékot, egy élczet el kellett ejtenünk, más helyen, a hol az eredetiben nincs, de lehetne, joggal pótoljuk a hiányt.

Néha a fordító azért is kénytelen valamelyes kihagyásra, mert az a mi az eredetiben egészen kedves, ártatlan dolog, a fordításban durván, nyersen, póriasan hangzanék. Az ily okokból való kihagyásokra nagyon sűrűen akadunk Pope híres Homér-fordításában, a mely azonban a mi érzésünk szerint a korabeli angol közönség ízlésének nagyon is sok concessiót tesz. Midőn pl. az Iliás IX. könyvében Phoenix eszébe juttatja Achillesnek, hogyan gondozta őt gyermekkorában, szóba hoz valamit, a mi nem nagyon aesthetikus:

«Midőn térdemre ültettelek, tápláltalak hússal és adtam neked bort és te sokszor keblemre okádtad, a köntösömre, bajlódással tele csecsemőkorodban». (Πολλάκι μοι κατέδευσας ἐπὶ στήθεσσι χιτῶνα || Οἶνον ἀποβλύζων ἐν νηπιέῃ ἀλεγεινῇ.) Kétségtelen, hogy ez az emlékeztetés, ebben a patetikus beszédben kissé furcsán hat a modern olvasóra. Pope úgy segített magán, hogy elhagyta. Sokkal helyesebben járt el Voss, ki némiképen enyhítette e leírást:

«Oftmals hast du das Kleid mir vorn am Busen
befeuchtet
 Wein aus dem Munde verschüttend in unbehilflicher
Kindheit.»

Szabó István már durvábban adja e passust:

«Mellemen a köntös temiattad hányszor elázott,
 Hogy *kikuczogtad* amugy neveletlen kisededül a bort».

Szerencsésebb kézzel módosította e két sort Kempf József:

«Nedves lőn chitonom gyakran kis gyermeki szádtól
 Együgyűségedben a mikor ki-kiköpted a színbort».

(A hol persze az *együgyűségedben* rosszul helyettesíti az eredeti kifejezést: *bajlódással tele csecsemőkorodban.*)

Baksay végre így adta vissza a veszedelmes két sort:

«Étked aprítottam, etettelek készből,
Szádhoz vittem a bort, itattalak kézből,
De nagy nyűg a gyerek, visszabuktad szádból,
Köntösöm elejét elboroztad hányszor?»

Efféle helyek némi enyhítése, ismétlem, megengedhető. Általában egy-egy triviális vagy ledér szó kihagyása vagy módosítása igazolt lehet, főleg oly fordításokban, melyek az ifjúság számára készülnek. Horatius ódáiban pl. gyakran van olyasmi, a mit e szempontból el kell hagyni. A színpad számára készült fordításokban is kénytelenek vagyunk számot vetni azzal, hogy a mai közönség megbotránkoznék bizonyos durvaságokon, melyeken Aristophanes vagy Shakespeare közönsége nem talált botránkoztatót. De bármi szempontból történjék az efféle expurgálás, ismételjük azt az intelmet, hogy a fordítónak az ilyesmit munkája valamely helyén, a bevezetésben vagy a jegyzetekben, meg kell mondania.

Az eredeti módosításait és javításait illetőleg ilyen szűk korlátokban szabad csak mozognia a fordítónak. Hiszen igaz, hogy elsőrangú költőknél is akadhat a fordító olyan helyekre, a hol érzi, hogy azt szebben is, jobban is ki tudná fejezni, mert még a Homéroszok is szundikálnak olykor; de ne feledjük soha, hogy a műfordításból nem azt akarja az ember megtudni, hogy a fordító hogyan tudott volna egyet-mást

szebben megírni, hanem azt, hogy az eredeti *valósággal* hogyan van megírva? S hogy Homérosz példájánál maradjak, a Homérosz-fordító-nak nem az lehet a célja, hogy a magyar közönségnek általában legyen egy Iliása vagy Odysseája, hanem hogy a *Homérosz* Iliása és Odysseája legyen meg magyarul, ne másé. Ezért én e részben is azt mondom, a mit Bajza írt műfordításai elé tett jeligéjében :

«Kövesd híven példányodat,
Tökélyiben, hiányiban».

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Az eredeti színe és hangulata.

Magától értetődik, hogy az anyagi hűség követelésének csak félig tettünk eleget, ha tolmácsoljuk ugyan az eredetinek értelmét, de elmoszuk annak a színét, az ízét, a hangulatát. A ki ez ellen vét, sokkal súlyosabban botlik, mintha itt-ott egy kis félreértés csúszik munkájába. Mert az ilyes apróbb hibákon lehet javítani, de a ki az eredeti *tónusát* nem találja el vagy meghamisítja, annak hibája, végig szövődve a munka egészén, már helyrehozhatatlan.

Hogy megóvhassuk az eredeti hangnemét; ahhoz természetesen az kell, hogy ezt jól kiérezzük, a mire csak az eredeti nyelv minden finomságának fölismerése képesíthet. Ki kell éreznünk, mely kifejezés természetes, melyik fellengzős, melyik naiv, melyik fönséges és így tovább. A hangnem megóvásából folyik, hogy a tragikus ízű kifejezéseket ne adjuk vissza köznapi, alszerű vagy éppen komikus kifejezésekkel, és viszont, a tréfás frázisokat ne fordítsuk ünnepélyesekkel stb. Általában legkönnyebb eltalálni a retorikus hangot, nehezebb az egy-

szerűt és természetest, legnehezebb a naivat. Ezért is olyan bajos, sokszor lehetetlen a népköltemények fordítása, valamint a népies ízű műkölteményeké. Petőfinek néhány népdala, melyet Coppée francziára fordított, ezen a nyelven egyenesen komikus; viszont pl. Goethének egyik híres népies dala («Sah ein Knab ein Röslein stehn», vagy «Es war ein König in Thule») a legjobb magyar fordításokban is mérföldnyire esik az eredetitől.

A népies hang visszaadása tekintetében kitünő példákat lelhetni Baksay Homéroszában vagy Győry Vilmos Don Quijotejában; főleg emebben csodálandó, mily szerencsével adja vissza a hű fegyvernök tömérdek közmondását, vagy megtalálva a megfelelő magyar közmondást, vagy olyat csinálva, melynek egészen törülmetszett magyar íze van. Ki érezné ki p l. ebből: «Azon szokott baj esni, a ki elmegy keresni», hogy ez csak a spanyol közmondásnak fordítása: «El mal para quien lo fueré a buscar?» (I. k. 305. l.)

A zamatos népies magyarságú és a mellett tökéletesen hű fordítás számos ily remek példáját lehetne összeválogatni Győry munkájából; íme csak egy közülök, az I. kötet XX. fejezetének elejéről: «A mint tehát napok jöttek, napok mentek, az ördög pedig nem alszik, hanem mindenütt háborúságot szerez:

itt is az történt, hogy a pásztor szerelme a leány iránt halálos gyűlöletté s ellenséges érzelmmé változott, a minek az volt az oka, hogy a mint a rossz nyelvek mondják, a leány bizony egy kicsit kikapi volt s néha-néha nemcsak túl ment a határon, hanem még a tilosba is átcsapott. Ez aztán végre is több lett a kettőnél s a pásztor úgy meggyűlölte a leányt, hogy látni se bírta többé s föltette magában, ő bizony elbujdosik s úgy elmegy világgá, hogy a leánynak soha még csak hírét se hallhassa.» (Asi que, yendo dias y viniendo dias, el diablo que no duerme y que todos lo añasca, hizo de manera, que el amor que el pastor tenia á su pastora se volviese en omecillo y mala voluntad, y la causa fué segun malas lenguas, una cierta cantidad de zelillos que ella le dió, tales que pasaban de la raya, y llegaban à lo vedado, y fue tanto lo que el pastor la aborrecio de alli adelante, que por non verla se quiso ausentar de aquella tierra é irse donde sus ojos no la viesen jamas.)

Pompás példái a népies hang hű tükrözésének akadnak Lévay József egy Molière-fordításában is, a «Don Juan»-ban, pl. ott a hol a második felvonás elején Pierrot francia tájszólásos beszédje pattogó borsodi tájszólással van lefordítva. Ime néhány sora: «Nohát, ott

vótunk a tengerparton, én meg a vastag Lukács; ottan teréfálódtunk egymással, röget hagyigáltunk egymás fejéhez. Mert hát, a mint tudod, a vastag Lukács igen szeret teréfálódní és ha épen kell, hát én is elteréfálódzok. Csak teréfálunk, csak teréfálunk, eczcer messziről észreveszem, hogy valami ott lubiczkol a vízbe és hogy az a valami felénk vergődik . . . Hé, Lukács, mondok, uttet-czik, hogy két ember úszik oda alatt. A'bion, aszondja, macskafarka, a szemed káprádzik» stb. (Enfin donc j'étions sur le bord de la mar, moi et le gros Lucas, et je nous amusions a batifoler avec des mottes de tarre, que ~~X~~ nous jesquions à la tête; car, comme tu sais bian, le gros Lucas aime à batifoler, et moi, par fouas, je batifole itou. En batifolant donc, pisque bati-foler y a, j'ai aperçu de tout loin qeuque chose que grouillait dans gliau, et qui venait comme envars nous par secousse . . . Eh Lucas, ç-ai-je fait, je pense que v'lá des hommes qui nageant là-bas. Voire, ce m-a-t-il fait, t'as été au trépas-sement d'un chat, t'as la vue trouble.)

Régibb műfordítóink közül nagyon sokan hajlottak arra, hogy az egyszerű beszédet czifrává, czikornyássá tegyék. Bessenyei pl. ezt a pár szót: «Coelum Mars solus habet» (az eget csak a Mars csillag foglalja el) így fordítja: «Mars, te vagy egyedül, ki az égnek terjedett tábláját

egészen foglалod». Ez értelemre ugyanaz, mint az eredeti, de a maga szónokias formulázásában mégis hamisítás. Vagy ime Ányos egy Ovidius-fordításának két sora: «Quando ego non timui graviora pericula veris? Res est solliciti plena timoris amor». (Mikor nem féltem a valónál súlyosabb veszélyektől? A szerelem tele van szorgos aggódással.) Ányosnál ez így szól:

«Képzelt veszélyidtől mikor nem rettegetem?
Sőt attól is féltem, mitől nem félhettem.
Látod, mely nyughatlan dolog a szerelem,
Nem ismer orvoslót tőle vett sérelem.

Még furesább példája az eredeti hang meghamisításának Kónyi János Marmontel-fordítása, a hol a legegyszerűbb sorok is úgyszólván fel vannak fűjva. Ime ez a mondat: «Le caractère de Mézence, roi de Tyrrhéne, est assez connu», így hangzik magyarul: «Metszensznek, a Tirrhénumbeli királynak az ő magaviseletével lett híre s neve elegendőképen tudva vagyon az olvasást kedvelőknél». Verseggy meg ezt a mondatot: «Quae pater ut summa vidit Saturnius arce, Ingemuit» így tolmácsolta:

«Atyja világunknak s fejedelme az isteni nemnek.
Jupiter ennyi gonoszt látván a mennyei várból
Pözsgeni a földön, érzékeny szíve megindult».

Hasonló példái az egyszerű stíl meghamisításának sűrűen fordulnak elő Kazinczynál is, a

ki műfordítási elveihez képest nagyon szerette az eredetit ilyen módon «megszépíteni». Egy Pindaros-fordításában például ezt: «παρ' Εὐρώτα πόρον», a mi annyit tesz: «az Eurotas mentén», így fordítja: «a merre Eurotas csapongva tölti habjait». Beksics Gusztáv is sokszor esett hasonló hibába a népies Cid-románczok fordításában; ezt a mondatot pl.: «No puede dormir de noche» (nem tud éjjel aludni), ilyen czifrán fordítja: *Éj álmod rá soh se hint.*

Számos ilyen példát hoztam fel, mert azt tapasztaltam, hogy műfordítóink leginkább ebben vétkeznek; mindenáron ékeesebbé akarják tenni munkájukat s elfeledik, hogy ezzel mennyire kiforgatják az eredetit a maga mivoltából.

Azért jól ügyeljünk rá: a mely költő az eredetiben természetes hangon, mindennapi szavakkal beszél, ne beszéljen fordításunkban keresett szavakkal és mesterkélten; viszont a képesbeszédű költőnek ne sikasszuk el a képeit és ne tegyük csupasz nyelvűvé; a ki tömören, szűkszavúan fejezi ki gondolatait, ne legyen nálunk áradozó, viszont a kényelmes, bőbeszédű író ne adjuk vissza sallustiusi tömörséggel. Shakespeare szokatlan és sokszor erőszakos fordulatokkal tele, szó- és gondolatjátékos, néha darabos stílusát ne tolmácsoljuk Racine síma és elegáns nyelvén: viszont a hol az eredeti előkelően, a szalonok

finom hangján, szól, ne használjunk népies vagy épinséggel pórias kifejezéseket, mint pl. az a Molière-fordítónk, a ki a Mizantróp tónusa ellen azzal vétkezik, hogy Alcestenek, az *udvari embernek*, ilyeket ad szájába: *posu, komisz, az áldóját*.

A stilus emelkedett voltának kiérzése nem mindig könnyű feladat; sok nyelven a legegyszerűbb kifejezések is azzal kapnak mintegy kothurnust, hogy az író némely inversiót, prózában kevésbé szokásos szót és szólásformát használ. Görögben pl.: «περί Ἀχιλέως» a próza nyelve, de már «Ἀχιλέως περί» emelkedett nyelv. Az ilyeneket nem igen vette számba pl. Csiky Gergely, a ki ezért Sophokles-fordításának igen sok helyén, bár egészen hű, velejében mégis hűtelen, mert lapos lett. Ime pl. ez a pár sora:

Bizonyyal én olyan vagyok, hogy a király
Hatalmát inkább óhajtom, mint a nevét;
És ilyen minden józanul gondolkodó.

Ez kétségtelenül ugyanazt mondja, a mit Sophokles, de nem a görög tragédia nyelvén, melynek szokatlan, a köznapi használattól eltérő bélyegéről olyan böles tanításokat ad már Aristoteles.

A költői mű hangjának visszaadásához tartozik az is, hogy a hol az eredeti költő elő-

adása régies ízű, archaismusokkal ékes, a fordítás is ilyen legyen. De ezt a szabályt nem szabad félremagyarázni; avult szó alatt nem szabad olyan szót értenünk, mely ma már elavult ugyan, de a költő idejében még élő volt. Shakespeare-ben számos ilyen szó és kifejezés van, de azért ugyancsak félszegül járna el az, a ki őt pl. a Halotti Beszédből vagy a Königsbergi töredékből vett frázisokkal megspékelve akarná magyar színre vinni. Shakespeare nyelve a maga korában modern, a nagyközönség előtt egészen érthető nyelv volt, és ezért természetes, hogy modernül; a mai közönség előtt is teljesen érthető nyelven kell őt tolmácsolnunk. Ellenben, a ki pl. Balzacnak tudatosan ósdi nyelven, a Rabelais hangján írt «Contes drolatiques»-jét akarná magyarra átültetni, annak okvetlenül a XVII. század magyar prózájából is bőven kellene merítenie. Itt aztán érvényesítheti Horatiusnak a használatból kiment szavakat illető tanítását: «Multa renascentur, quae jam cecidere» stb.

De a régies zománcz keresésénél lehetőleg óvakodjunk attól, hogy sok olyan szóval zsúfoljuk tele versünket, mely az olvasó előtt absolute érthetetlen, melyért a Nyelvtörténeti, a Táj- és Oklevélszótárt kellene forgatnia a legavatottabbnak is; sem eredeti, sem fordított ver-

sek írója nem engedheti meg magának, hogy efféle böngésző munka fáradoalmait rója az olvasóra.

A régies zománcz sokszor igen könnyen elérhető azzal is, ha olyan szavakat használunk, melyek régies formáját ma is mindenki érti, vagy olyan szófüzéseket, melyek bár szokatlannak, de azért nem homályosak. Az ilyeneket leginkább a szentírás régi magyar fordításaiból lehet² meríteni, mint a melyek archaismusai általánosan érthetőek. Néha már a félmultas alak, az -and-endes jövő, az -andott-endett formájú jövő-mult használata is elégséges lesz, persze párosítva néhány régies szóalakkal, a milyenek a «peniglen», «helyheztet», stb., vagy ma is élő szók hosszabb régi alakjával, pl.: «kellemetesség», kellem helyett stb. Ezzel azonban nem akarjuk azt mondani, hogy a használatból teljesen kikopott és szerencsésen felújítható szók alkalmazásától a műfordító el van tiltva; épen séggel nem. E részben semmivel több korlát nem nyü gözi, mint az eredeti író t.

A ki ódon színezetet akar adni írásának, természetesen bölcsen fog cselekedni, ha huzamos ideig olvassa a régi magyar írókat, a mint hogy általában is tanácsolni lehet, hogy ki milyen tónusú munkát készül fordítani, forgassa nagy buzgalommal a hasonló tónusú magyar remek-írókat.

A mi áll az archaismusokra, az áll természetesen a szokatlan, esetleg merészen alkotott új szókra is; ha az eredeti szerzője az ilyeneket szándékosan használja, a fordítónak nyomában kell járnia, ellenkező esetben nem. Ezt persze csak úgy fogja tehetni, ha — a mire főntebb is ráutaltunk — olyannyira ura az eredeti mű nyelvének, hogy menten megérzi, melyik szó az, melynek használata egy vagy más helyen szokatlan, vagy a költő szeszélyes új alkotása; a szótár ilyen dolgokban nem igen szokott megbízható kalauz lenni. Sokszor valamely szó, mely tíz esztendővel ezelőtt még divatos és közkeletű volt, ma már annyira kikopott a használatból, hogy alkalmazása modoros vagy épen nevetséges. Az eredeti írójának intencióit minden esetben csak az fogja tehát jól megérteni, a ki az ilyen szók *valeur*-jével egészen tisztában van.

A hűség megkövetelné azt is, hogy a hol az eredetiben a szavak *hangzásával* ér el hatást a költő, ezt is iparkodjunk utánozni, de persze csak úgy, ha nyelvünkön lehetséges. Dante pl. a Pokol első énekében az erdőt «selva selvaggia»-nak mondja; Császár Ferencz nonsenst írt, midőn ezt így utánozta: «erdőséges erdő».

Hangzásbeli hatások dolgában leginkább áll az, hogy a különböző nyelvek csak a legritkábban fedik egymást; ha Goethe azt írja: «frech

und froh», ezt az alliterációs frázist senki sem bírja magyarul híven úgy visszaadni, hogy az alliteráció is megmaradjon. Ezért nevetséges dolog arra törekedni, hogy még a fordítás mondatainak lejtése is egyezzek az eredetiével; az ilyesmi ép oly haszontalan és meddő próbálgatás, mint a mikor egy cseh író Dantét úgy kezdte fordítani, hogy a rímül szolgáló szavaknak a csehben ép olyan legyen a hangzása, mint az olaszban.

A költői művek hangnemét, mint ezt a fordítói ihlet megbeszélésénél már jeleztük, az a műfordító fogja legsikeresebben eltalálni, a kinek az a hangnem leginkább a vérében van, a kit ugyanaz az ihlet lelkesít. Ez egyéniség dolga; lehet olyan, a kinek inkább a komoly rhetori hang felé hajlik a tehetsége, lehet más. a kinek viszont a könnyed, szeszélyes, tréfás hang az eleme. A legjobb műfordító persze az lesz, a kinek e részben legsimulékonyabb, leg-hajlékonyabb a költői utánérző tehetsége, a ki bármely idegen költőnek lelkébe leg hamarabb tudja magát beleélni, mert csak így fogja annak gondolatait, érzéseit, hangulatait olyan ízzel megszólaltatni, a hogy az a költő maga szólott volna, ha a mi nyelvünkön ír, és csak így nem fogja a saját egyéniségét tolakodóan oda is belevinni, a hova nem való. A jó műfordítót bizo-

nyos tekintetben a színészhez hasonlítottuk. De hol van a színművész, a ki egyforma tökéletességgel ábrázol komikus alakot és tragikus hőst, naiv fiút és tépelődő aggastyánt?

«Übersetzen ist kein freies Dichten», mondja Wilamovitz, és ezt itt is, az eredeti színének visszaadását illetőleg, nem lehet elég nyomatékosan lelkére kötni a műfordítónak. Hogy a fordítás értelem és szín tekintetében mennyire hű, annak vizsgálatáról műfordításaink bírálói igen sokszor megfeledkeznek. Egy kiváló írónk, kinek mint szerkesztőnek igen sok fordítást kellett kiadnia, sohasem ellenőrizte, hogy azok a fordítások nincsenek-e tele toldásokkal, kihagyásokkal, félreértésekkel, és valóban a botrányosnál botrányosabb fordításokat juttatta sajtó alá. Sőt igen kitűnő ízlésű aesthetikustól is hallottam már olyanféle ítéletet: «ez vagy az csodaszép fordítás; az eredetivel nem vettem ugyan össze, de «kiérem» belőle, hogy hünek kell lennie»! Pedig az ilyet ép úgy nem lehet kiérezni, mint a hogy nem lehet kiérezni egy arczképből, hogy a kit ábrázol, csakugyan jól el van-e találva, s a hogy nem lehet eldönteni egy tájképről, valóban híven adja-e vissza az illető tájnak szépségeit. Azt igenis meg lehet ítélni, hogy az az arczkép jól van-e festve, hogy színei elevenek-e, hogy az arczon

van-e élet, van-e kifejezés, vagy hogy az a tájkép jellegzetes-e, önmagában szép-e: de hogy azok a színek, az a kifejezés, az a jelleg azonos-e az eredetiével, csak az döntheti el, a ki az ábrázolt személyt vagy tájat ismeri. Egy műfordításról is, melynek eredetijét nem ismerjük, sok dicséretet mondhatunk el: hogy kitűnően van verselve, hogy stílusában van erő, van hév stb., hogy úgy, a hogy van, nagy hatást tesz az olvasóra: de hogy ez a hatás fedezi-e azt, melyet eredetije tesz, csak összehasonlítás útján állapítható meg. A műfordítások bírálatában divó e felületesség, hogy ne mondjam könnyelműség is okozza, hogy annyi felületes és könnyelmű fordításunk van. Ezért a műfordítás bírálójától is megkívánnám, ép úgy, mint magától a műfordítótól, hogy legyen benne költői ér és filológiai ér is; csak költői érzékkel és filológiai munkával fog helyes ítéletet mondhatni.

Már utaltam rá, hogy a kiben túlnyomó a filológiai ér, nagyobbára igen hű fordításokat fog adni; a kiben csak költői ér van, az szépen hangzó, de hűtelen fordításokat, olyanokat, melyeket a francziák «la belle infidèle»-nek szoktak nevezni. De a filológiai és a költői ér ritkán egyesül ugyanabban az emberben. Elsőrendű filologus, a ki egyuttal igazi költő is lett volna, a mi irodalmunkban eddig alig akadt,

sőt a műfordítások terén oly gazdag német irodalomban is csak egyet tudnék megnevezni: Wilhelm Hertzet, a romanistát, a ki régi francia fabliaux~~x~~knak nemcsak alapos bűvára, hanem utólérhetetlen tolmácsa is volt. Ezért talán sok igazság van abban a szellemes mondásban: «a műfordítás olyan, mint az asszony: a melyik szép, nem hű, a melyik hű, nem szép». De a mint, hála Istennek, vannak asszonyok, a kikben egyesül a szépség és a hűség, úgy vannak műfordítások is, melyekben együtt megglehetni mind a két erényt. Az egyik, magában véve, és különösen a hűség a szépség nélkül nem elegendő. Sőt ha választani kell két olyan fordítás között, melyek egyike nyomról-nyomra híven követi az eredetit, de nehézkes, de költőietlen, a másik azonban szabad ugyan, de könnyen folyó és költői: minden jó ízlésű ember az utóbbit fogja választani.

Ezzel persze nem akarom az ifjú műfordítót nagyon is szabad munkára csábítani — hiszen mindabból, a mit eddig mondtam, épen ennek az ellenkezője világlik ki — csak azt akarom lelkére kötni, hogy az anyagi hűség, bármennyire fontos is, még nem minden: a versnek egész *formájában* is vissza kell tükröztetnie az eredetit. Hogy ez a *formai* hűség miben áll, arról a következő fejezetben lesz szó.

III. FEJEZET.

Az alaki hűség.

Az alaki hűség nem cél, hanem eszköz.

Mivel a műfordító ideális célja az, hogy ugyanazt a hatást gyakorolja ránk, mint az eredeti költő, s mivel a költői művek hatása ép annyira függ a tartalomtól, mint a formától: magától értetődik, hogy a műfordítónak forma dolgában is hűségre kell törekednie.

De vajjon azt teszi-e a formahűség követelménye, hogy minden körülmények között ugyanazt a formát kell választanunk, a melyben az eredeti írva van? A műfordítás elméletének számos bűvárlója, köztük több kiváló magyar író is, erre a kérdésre igennel felel. Szász Károly pl. ilyen mereven fogalmazza meg a törvényt: «A fordítás adja az eredetinek anyagát, eszméit, egészen azon értelemben, azon rendben, ugyanannyi és ugyanoly lejtésű szótagokban; azon, és annyi rímmel, a megfelelő nyelvi, nemzeti és írói sajátosságokkal és ugyanazon alaphangulattal». Csakhogy ez a törvény merőben ellenke-

zik a műfordítás céljával, melyet Szász Károly is olyképen formuláz, hogy a fordításnak «teljesleg ugyanazon, azaz nem kisebb és nem más gyönyörérzetet kell költenie az olvasóban, mint a mit az eredeti olvasásánál érezne, ha az nemzete nyelvén volna». Már pedig senki sem állíthatja, hogy ugyanaz a versmérték más-más nyelven ugyanazt a hatást kelti. Vajjon pl. a magyar hangsúlyos verselés, ha azt teljes hűséggel követjük, ugyanazt a gyönyörérzetet kelteti-e pl. a német olvasóban, a melyet a magyarban? Valaki ilyen módon fordította le Tompa Mihály «Télen-nyáron pusztán az én lakásom» kezdetű népdalát németre, és lássuk, mi lett az első két sorból:

*Wohn' im Winter, | wohn' im Sommer | auf der Haid
Kann nur manchmal | Sonntags sehen | meine Maid.*

Ez a fordítás teljesen megfelel Szász Károly követelményének, a mennyiben nemcsak az eredeti anyagát és eszméjét adja teljes hűséggel, hanem ugyanazon rendben, ugyanannyi és ugyanoly lejtésű szótagokkal is, egészen s annyi rimmel is; de a német olvasó azért mégis csak jóízűt fog nevetni a furcsaságon, nemhogy «teljesleg ugyanolyan gyönyörérzetet érezne, mint az eredeti olvasója». S ez nagyon természetes. A nyelvek nemcsak szókinsz, nem-

csak szerkezet dolgában különböznek egymástól, hanem a ritmust illetőleg is, a mennyiben az, a mit az egyik nyelvben dallamosnak érzünk, a másikon absolute dallamtalan lehet. A ki tehát ott, a hol az eredeti formája dallamos, ezt a formát megtartván, a magyarban dallamtalan fordítást ad, épen az alaki hűség szent nevében a lehető legsúlyosabban megsérti a hűség követelményét. Itt van pl. a görög szindarabok kardala, melynek sokszor igen komplikált mértékéből a magyar fül semmiféle muzsikát ki nem érez; helyes-e ezt teljes formahűséggel fordítani? Olvassa el bárki az alábbi sorokat s aztán mondja meg, versnek érzi-e őket:

Oh ne haragudj reánk
És ne cselekedd, hogy eme nőt ne kapjuk vissza most,
Sőt kegyesen tégy velünk, oh te legemberszeretőbb.
 legadakozóbb urunk!

Hogyha utálod Peisandros taraját s szemöldökét;
S téged ezért áldozatok s becses ajándékok által
 mi dicsőíteni

Soha, soha, oh uram, nem szününk.

(Aristophanes, A béke, 328. lap.)

Ezek a sorok a magyar fülnek tiszta próza, semmi egyéb.

Más idegen versmértékeket is említhetnék, melyek a magyar fülben vagy semmi, vagy csak jóval csekélyebb zenei gyönyört keltenek, mint

a minőt az idegen olvasó fülében kelt az eredeti ritmusa; ezek egyikét-másikát lejjebb szóba is fogom hozni; itt csak azt az általános törvényt szegezzük le, hogy az alakhiűség nem abból áll, hogy az idegen költőt «egészen azon rendben, ugyanannyi és ugyanoly lejtésű szótagokban» stb. kell fordítani, hanem abból, hogy a fordítás alakja *ugyanazt a hatást tegye* a fordítás olvasójára, melyet az eredeti alakja tesz az eredeti olvasójára.

Arany János is azt vallotta, hogy ő nem feltétlen híve az alakiű fordításnak, «a mely irodalmunkban mintegy az örök igazság tekintélyéig emelkedett». «Mi azt hisszük, írja, hogy bizonyos körülmények között a fordító eldobhatja az eredeti mértéket, ha a költő szellemét inkább kifejezheti oly idomban, a mely nemzete nyelvén amazzal analog 's mint megszokott nemzeti idom jobban behizelgi magát». S a praxisban is ez úton járt, kivéve Aristophanesében. Különösen Ariostóból való fordítási kísérlete méltó a figyelemre e szempontból; erre, nézve maga mondja az előszóban: «Tassót s Ariostót nem vala szándékom egészen lefordítani, csak kísérletet tévék, minő hang s *forma* lenne alkalmas mindenikhez». Nem tekintette tehát ab ovo eldöntött kérdésnek, hogy Ariosto stanzáit ugyanolyan magyar stanzákkal

kell átültetni, hanem szükségesnek tartotta próbálgatni, *minő* magyar versforma adja vissza a leghívebben az eredeti olasz formát. *Ellátalni ezt a formát*, egyike a műfordítás legfontosabb problémáinak. Hogy mennyire értéktelenné teheti a rosszul megválasztott külalak a műfordító munkáját, arra nézve irodalmunkban ékesen szóló példa a Bálint-féle «Megszabadított Jeruzsálem», mely az eredeti stanzákat — *horrendum dictu* — rímes hexameterekben tolmácsolja.

Egyébiránt a mindenáron való alaki hűség követelményétől már a németek is eltértek, a kiktől elődeink ezt a szabályt átvették. Schack, egyike a legjelesebb német műfordítóknak, már a 70-es években kimondta, hogy a mindenáron való formahűség törvénye, a német irodalomba a műfordításnak valóságos torzképeit vitte bele és hogy az eredeti versmérték és rímelés követése sokszor lehetetlen a nélkül, hogy a német nyelvnek nyakát ne szegné. Egy újabb német philologus, Hans von Armin bécsi egyetemi tanár is éppen a jelen esztendőben küzdött a görög mértékeknek pontos követése ellen. (N. Fr. Presse, 1909 ápr. 30.) «Nem egyenlő, hanem aránylagosan egyenlő versmértéket kell választani — úgymond — olyképen, hogy az ő mértéke német hallgatóban ugyanolyan érzést és hangulatot keltsen, mint a görög költőé kel-

tett a görög hallgatóban». Ideje, hogy e szabaddabb felfogás, mely egyúttal művészből is, nálunk is tért hódítson. Erőnek erejével híven követni egy nyelvünktől teljesen idegen mértéket ép oly hiba, mintha erőnek erejével megakarnók tartani az idegen nyelv syntaxisát.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Verses munkák prózai fordítása.

S most rátérünk a versfordítás ama léghfontosabb kérdésére, mely e helyütt előttünk felmerül: hogy t. i. verses munkát szabad-e, helyes-e prózában fordítani? Művészi célú fordításnál csak a legritkább esetben. Hiszen útszéli igazság, hogy a legegyszerűbb gondolat is verses formában hatásosabb, mint prózában. Sok jó vers is ellapul, ha megfosztjuk ritmussától; hiszen minden igazi költemény szépségének nagyrésze épen kötött formájában rejlik. Sok versben a rím s a ritmus legalább is annyira fontos, mint a tartalom, sokban még annál is fontosabb. Ezért lemondani az ilyen versek fordításában rimről és ritmusról, annyi, mint megölni a verset. Ha a költő az ő mondanandói számára a verses formát választja, van rá oka. Nem használja ezt a formát szeszélyből, hanem mert lényegesnek tartja. Bármely igazi költeménynek prózában való feloldása megmutathatja, mennyit veszít a vers a forma elejtése által. Vegyük pl. Vörösmarty Szózatának négy első sorát idegen nyelvű szövegnek

és fordítsuk le prózában: «Óh magyar! légy híve rendületlenül hazádnak, mert ez a te bölcsőd, mely ápol, és ez sírod, mely eltakar». Ime, mennyit veszíthet a leghívebb fordításnál is az eredeti, ha verses structuráját prózában oldjuk fel.

A francziák prózában fordítják a költőket, legalább nagyrészt; de ennek egyfelől az ő verselésük természete, másfelől az ő költői nyelvök az oka, melynél fogva a szókincs tetemes része vagy egyáltalán bele nem fér, vagy bele nem illik a versbe. Azonfelül a francia nyelvben nem lehet rímetlenül verselni, a mi már magában véve is óriási hátrány, mert így mind az ó-klasszikus formák, mind az annyira gyakori blank-versek átültetésében óriási nehézségekkel kell megküzdeni; a francia alexandrinus, az ő mindig szigorúan egyenlő hemistychjeivel, egyformaságával, sőt egyhangúságával is, nagy nyögbe veti a verselőt; végre a francia nyelv a legszigorúbb a szerkezet dolgában, a mennyiben még a legcsekélyebb szórendi eltérést is alig engedi meg. Hisz már az alanynak a tárgy mögé való vetése is félreértést idézhet elő! Maguk a francziák is fölöttébb sajnálják nyelvöknek a verses fordításra való alkalmatlan voltát; de dőreség ebből azt következtetni, hogy olyan nyelven is nyomukban kell járni, mely

mindama fogyatékok nélkül szűkölködik. A mi nyelvünkön az említettem akadályok egyike sem forogván fenn, minket senki sem kényszeríthet arra, hogy az eredeti költői művek kópiáit — a verses forma elhagyása által — meghalványítsuk. E részben nyelvünk bátran versenyezhet a némettel, sőt merem mondani, hogy még ennél is jobban hozzá tud simulni idegen formákhoz.

Verses munkának prózában való fordítása kivált akkor megbocsáthatatlan, ha az eredetinek legfőbb becsé épen a verses formában van, a mi — miként erre már föntebb ráutaltunk — gyakori eset. Furcsa dolog pl., hogy Csokonai — különben egyike legvirtuózabb verselőinknek — Metastasio egy-két drámáját, melyek inkább opera-librettók, mint drámák, prózában ültette át, ép úgy, mint később Döme Károly. Az ilyen eljárásra mondta Lessing — épen egy Metastasio-fordítást illetőleg: «Einen solchen Dichter in Prosa zu übersetzen, heisst ihn ärger entstellen, als man den Euclides entstellen würde, wenn man ihn in Verse übersetzte!»

Egyébiránt igazi verset nemcsak a metrum tesz azzá, hanem a költői stílus is: a gyakori és merész képek, a kihagyások és elhallgatások alakzatai, az átmenetek gyorsasága stb., szóval

tömerdek olyan dolog, a mi prózában, még az u. n. szépprózában is, nincs megengedve, sőt furcsán hatna az olvasóra. Igazi versnek prózában való fordítása már csak ezért is hibrid művet fog eredményezni.

De ezzel távolról sem mondom, hogy a verses művek prózában való fordítása teljességgel ki van zárva. El lehet fogadni ezt is, még pedig oly esetekben, midőn az eredeti tartalmának oly szigorú hűséggel való tolmácsolása szükséges, a minő a verses formában alig volna elérhető, tehát midőn fordításunknak első sorban filologiai célja van. Ilyen esetekben persze a prózában való fordítás sokszor fölébe is helyezendő a versesnek. Lehet olyan eset is, hogy az eredeti komplikált versmértéke csak nagyon bajosan követhető, még az egyszerűbb és megszokott hazai versformákkal is. Ilyenkor is tanácsosabb elejteni a verses formát, sem-hogy ennek kedvéért merőben eltorzított képét adjuk az eredeti eszméinek, főleg oly műben, melynél a forma kevésbbé lényeges, mint az eszmei tartalom.

Természetes, hogy ilyen, prózában való fordításnál legtöbbet az a műfaj veszt, a hol a zenei elem a legbensőbben van összeforrvá az eszmeivel és a hol a költői előadás a legszabadabb, mondhatni legféltelenebb: t. i. a líra.

A ki az ilyen sorokat: «Leise zieht durch mein Gemüth—Liebliches Geläute», ritmus és rím nélkül fordítja, egyszerűen agyonüti őket. Kevesebbet kockáztat a prózai formával a drámai művek fordítója, még kevesebbet az epikusé, legkevesebbet a tanító költeményeké, a hol az eszmei tartalom a legfontosabb. Általánosságban a költői tehetséggel megáldott műfordító nem fog visszariadni a verses formától; ha attól *fél*, ha azzal megbirkózni erején felül valónak véli, nem költő, mert nem rendelkezik a mesterségéhez való legfontosabb szer számmal: nem ura a formának. De hát az ilyen író egyáltalán ne foglalkozzék költők tolmácsolásával, még prózában sem, mert mondtuk, és nem győzzük ismételni: költőt csak költő adhat vissza!

Felmerülhet itt az a kérdés is, szabad-e prózai munkát versben fordítani — mert erre is van eset. (Sardounak «Patrie» cz. prózában írt történeti drámáját pl. egy német író ötös jambusokban ültette át.) Az ilyen kísérlet alig megengedhető; száz eset közül kilenczvenkilenczben arra fog vezetni, hogy egészen meghamisítja az eredeti hangját — hogy úgy mondjam, egészen más hangnembe transponálja. Mindaz, a mit fenn az eredeti forma és tartalom szoros viszonyáról elmondottunk, elítéli az ilyen próbálkozást.

A formai hűség elejtésének veszélyei.

A szabály az lévén, hogy a fordítás versmértékének ugyanazt a hatást kell tennie a magyar olvasóra, a minőt az eredeti versmérték tesz az idegenre: ennek a szabálynak megtartása a *nyugateurópai versformákat* illetőleg sèmmi nehézséggel nem jár. Ezek a versformák annyira meggyökeresedtek nyelvünkön, hogy — mint Vikár Béla kimutatja — még népballadánk is van trochaikus vagy jambikus mértékű. Egy hendekasyllabus hatása a magyar fülre körülbelül ugyanaz lesz, a mi az angolra, a németre, az olaszra; a többi szokásos nyugateurópai versformák is — egy-kettőnek kivételével, melyekről alább lesz szó — híven adhatók vissza, és csak fölötte ritkán fog felmerülni annak a szüksége, hogy ilyen alakú verseknél a műfordító eltérjen az eredeti formájától. A hol ez nem szükséges, ne is tegye, mert a forma módosítása a legtöbb ilyen esetben megváltoztatja, sőt meghamisítja az eredeti hangját is. Fűzzük tovább a fent említett példát: azt a föltevést t. i., hogy a Szózat első négy

sora idegen szöveg és fordítsuk le már most különféle versformákban. Csináljunk belőle pl. distichont:

Légy hive, oh magyarom, meg nem rendülve hazádnak :
 Ápol mint bölcsőd, mint a sírod betakar.

vagy hangsúlyos verseléssel:

A hazádnak légy te híve
 Rendületlen, oh magyar:
 Ez a bölcsőd, a mely ápol,
 Ez sírod, mely betakar.

vagy exotikus versnemben, a perzsa mutakaribban:

Hazádhoz | te légy hű | szilárdul, | magyar:
 Ez bölcsőd, | mely ápol, | sírod, mely | takar.

E példákból nyilvánvaló, hogy más-más formában más-más színe is lett az eredetinek: az antik mértékben epigrammszerű, a magyar versmértékben vesztett a pathosából, a mutakariban pedig czammogó menetű tanító vers lett belőle.

Az eredeti versmérték megtartása azonban nemcsak azért kívánatos, mert elejtése nagyon könnyen meghamisítja az eredeti hangját is, hanem azért is, mert a fordítás munkája leggyakrabban így jár a legkevesebb technikai nehézséggel. Ha fordításunk számára hosszabb sorokat választunk, mint a minőben az eredeti

van írva, gyakran leszünk kénytelenek henye szókkal élni; ha rövidebbeket, sok kihagyáshoz kell folyamodnunk. Ha rím-elhelyezésünk más, mint az eredetiben, rímeink könnyen természet-ellenes helyre kerülhetnek s nem a fontos szókat fogják összepárosítani; ha pedig strófánk is más szerkezetű, akkor meg éppenséggel nagy nehézségekkel kell megküzdenünk, lépten-nyomon rászorulva a kurtításra és bővítésre. Az ilyen metrum-csere többnyire oly nagy nehézségekkel jár, minőkkel csak igen kevés fordító művész tud megbirkózni — még a legjobbak sem mindig egyforma szerencsével.

Ismételjük tehát, hogy *nyomós ok nélkül* — s illet majd alább fejtegetünk — nem ajánlatos az eredeti formától való eltérés: nemcsak könnyen meghamisíthatja az eredeti hangját, hanem nehezebbé is teszi a fordító munkáját. Hisz ez természetes is; az alak a jó versben többnyire úgy össze van forrva a tartalommal, hogy lényeges eltérés a formában könnyen maga után vonja az anyagi hűtlenséget is.

Azt mondtam: «lényeges eltérés», mert nem tekinthetők lényeges eltéréseknek az olyanok, melyeknél fogva a fordítás csak bizonyos részletekben különbözik az eredetitől, pl. midőn a fordító azzal könnyíti munkáját, hogy a nagyon gazdag rímű eredetit kevesebb rímű fordításban

tolmácsolja. A magyar irodalomban, kivált a régebbi fordításokban, majdnem általános, hogy a hol az eredetiben keresztrím van, ott a fordítás csak félrímet használ, a mi természetesen jelentékeny könnyítés. Nem vagyunk szószólói ez eltéréseknek sem, mert bizonyos, hogy a vers dallamossága veszít velük, de a hol a fordítás máskülönben nagyon is sokat volna kénytelen feláldozni az eredeti tartalmából, az ilyenek menthetők. Dante terzináit — a legnyűgösebb versformák egyikét — számos német fordító úgy ültette át, hogy egészen elhagyta a rímet, a mi a Dante rendkívül tömör, célzásokkal teli nyelvezete miatt talán egyetlen útja annak, hogy ezt a nagy költőt teljes anyagi hűséggel tolmácsoljuk. Bizonyára ezért van, hogy német Dante-búvárok, ha fordításban kell idézniök az Isteni Szinjátékot, legszívesebben idézik János szász király rím nélküli, de rendkívül hű átültetésében. Mások, mint pl. Schlegel, azzal könnyítették föladatukat, hogy csak az első és harmadik sort rímeltették, a középső sort pedig rím nélkül hagyták. Hogy ez milyen óriási előny a fordítóra, csak az érti, a ki már próbált megbirkózni Dante-féle terzinákkal, és tudja, hogy az egymásba átfonódó rímek következtében pl. az ötvenedik sor igazítása miatt legtöbbször — hogy úgy mondjam — fel kell

fejteni az *egész* ötven sort. Ilyféle nehéz mértékeknél, ismételjük, a nem lényegbe vágó, nem nagyobbbszabású eltérés az eredeti formától sokszor nemcsak igazolható, hanem mellőzhetetlen is. Nagyon szövevényes, mesterkéltsformák bőven akadnak az újabb angol költészetben is, főként Swinburnenál. Sokszor egész költeményen végig minden strófának azonos rímei vannak, melyeket ha meg akarunk tartani, aligha eshetik az anyagi hűség súlyos sérelmei nélkül. Ilyenkor inkább lazítsuk a forma békóit, semhogy meghamisítsuk a költő gondolatmenetét. Nagyon is szorosra vont füzőben bajos a szabad lélekzetvétel.

Az antik mértékek.

Azt irtuk föntebb, hogy *nyomós ok nélkül* nem ajánlatos az eredeti formától való eltérés. Most, midőn amaz általános észrevételek után sorra vesszük a fontosabb versalakokat és először is az antik méreteknél állapodunk meg: legott ilyen nyomós okra kell rámutatnunk, mely a görög és latin versek fordításánál fölöttebb igazolja az eredeti mértéktől való eltérést és modern mértékek használatát. Ez az ok pedig nem egyéb, mint hogy a klasszikus versmértékek, kivált az utóbbi időben, egészen kikopván a használatból, a nagyközönségnek, kivált a klasszikus iskolázottság nélküli olvasónak, fölötte idegenszerűek, tehát *nehezen férkőznek a lelkéhez*. Ha így azok számára akarjuk hozzáférhetővé tenni az eredetit, a kik azt latinul vagy görögül nem élvezhetik, a kiknek a klasszikus ritmusok, hogy úgy mondjam, nem mentek át a vérükbe, sokkal könnyebben fogunk czélt érni modern versmértékkel. A latin és görög mér-

tékek, bármily szerencsésen plántálódtak át nyelvünkbe, mégis mindig megőriznek bizonyos mesterkéeltséget: idegen virágok, melyek anyanyelvünk talajában egészen másként tenyésznek, mint a maguk eredeti földjében. Nem akarok itt annak a fejtegetésébe bocsátkozni, szerencsés dolog volt-e az antik mértékek behozatala a magyar költészetbe, és hogy azt a kétségtelen előnyt, hogy nyelvünket fejlesztette, erővel teljesebbé, költőibbé tette, nem fizettük-e meg nagyon is drágán azzal az ólási hátránnyal, hogy így legértékesebb költői alkotásaink egy-néhánya jóformán elveszett a nagyközönségre nézve? Hiszen nemcsak előttem merült fel az a kérdés, hogy mi volna a magyar népnek a «Két Szomszédvár», mik volnának Berzsenyi ódái, ha magyar mértékben volnának írva: gondoltak ilyest a németek is, még pedig éppen a classika filológiának olyan nagyja, mint Wilamowitz, a ki «A Fordítóról» szóló esszéjében egyenesen hibának mondja, hogy a német irodalomba be engedték fészkelni a klasszikus versmértékeket. De hát meddő dolog azon vitázni, jobb lett-e volna, hogy ez vagy amaz irodalomtörténeti tény be nem következett volna? Az antik mértékeket mi igenis átplántáltuk, még pedig elég sikerrel; nyelvünkön

igenis lehet a klasszikusokat a maguk eredeti formájában visszaadni; csak az a kérdés, hogy meg is tegyük-e?

Én ebben a sokat vitatott kérdésben inkább a tagadás álláspontjára helyezkedem, Baksay véleménye felé hajolva, a ki nyelvünknek a római versalakokra való alkalmatosságáról szintén ezt mondja: «Lehet tökéletesség — már t. i. ez az alkalmatosság — de egyúttal szerencsétlenség is, mert ez az oka, hogy a római-görög klasszikai remekek irodalmunkban s közönségünk előtt mindeddig idegenek, ismeretlenek; olyan alakban, a minőben közöttünk forognak, kelletlenek».

Hogy a magyar nyelv, minden hajlékonysága mellett is, mennyire megérzi a klasszikus mértékek nyögét, az is mutatja, hogy milyen nagy része az a magyar szókincsnek, melyet pl. a hexameterbe teljességgel nem lehet beleilleszteni. Ezer meg ezer olyan szavunk van, mely tisztán a mértékénél fogva, nem használható a «hósi hatos»-ban s ezért abból számúzve van; még az olyan közönséges szavak is, mint pl. *kellemetlen*, *jóleső*, *szemhatár*, stb. stb. nem fordulhatnak elő benne. Aztán ott van sok köztöszónk, melylyel ugyancsak meggyúl a baja a hexameter-író költőnek; pl. a «de» legtöbbször a sor elejére kívánkozik, csakhogy ott

csak az esetben állhat, ha a fordító azt a licentiát veszi magának, hogy a dactylust trib-rachyssal helyettesíti; ezért azután hemzseg classikus fordításainkban a «de» helyett az «ám», a miért valaki az ilyen fordításokat ámos-fordításoknak csúfolta.

De nem akarom e kérdést tovább vitatni, melyben megengedem, a Vörösmarty hexameterjei igen erős ellenérveket is szolgáltathatnak; csak azt kérdelem, hogy olyan modern költő, a ki a közönségre *hatni* akar, vajjon fog-e ma már alkájoszi ódákat írni? Ugyebár nem, mert tudja, hogy akkor meg nem hallgatnák, vagy csak nagyon kevesen. Hát már most épen a műfordítót kényszerítsük arra, hogy ő igenis csak olyan versmértéket írjon, melyet a közönség nem kedvel? A nyugat-európai formákat igen könnyen megszokja a magyar fül. Pl. olyan ember is, a ki semmiféle prozódíát nem tanult, ki fogja érezni a hosszú és rövid szótagok szabályos váltakozását a Szózatból: «Hazádnak rendületlenül Légy híve oh magyar!» Ha 40—50 ilyen sort hall, megszokja a zenéjét, mint a hogy, miként már említettem, néprómanczainkban igen sok a nyugat-európai versformában költött. De bezzeg nem fogja kiérezni a tanulatlan fül a ritmust ebből a sorból: «Hős vértől pirosúlt gyásztér, sóhajtvá

köszöntlek!» Nem pedig egyszerűen azért, mert itt a szótagok nem szabályosan váltakoznak, hanem, az ilyen polymetrikus sorok természete szerint, egyszer három hosszú szótag van egymásután — «hős vértől» — aztán öt hosszú szótag — «sült gyásztér sóhajt» — s két-két rövid szótag előbb a három hosszú után, aztán az öt hosszú után következik. A hosszú és rövid sorok e váltakozása annál nehezebben szokható meg, mert hiszen az majdnem minden újabb hexameterben megint más lesz. Az ilyen sorok tehát természetesen csak annak lesznek fülbemászó muzsika, a ki ezt a mértéket jó sokáig tanulta és gyakorolta.

Vajjon Homérosz, a vaki utczai énekes, zengett volna-e olyan mértékben, mely iránt az ő hallgatói füle nem lett volna fogékony? S vajjon Arany Jánosnak jutott volna-e eszébe Toldi históriáját hexameterekbe szőni? Minden költőnek szabad arra törekednie, hogy verse minél nagyobb közönségnek szóljon, csak a műfordító lábára tegyünk e tekintetben is békót? Holott éppen neki kellene e részben sok szabadságot engedni, már csak azért is, mert az idegen költő fordítása, már a dolog természeténél fogva is, úgyis nehezebben talál közönséget, mint az eredeti. Homérosz Iliása, még Baksay szép alexandrinusaiban is távol áll a mi gon-

dolatvilágunktól; hát *még* távolabb vigyük tőle azzal, hogy necsak gondolatait, képeit, hanem verselésmódját is merőben idegenné tegyük ránk nézve? Nem. A mi az eredetiben természetes, az illető közönségre nézve megszokott rithmusban van költve, annak, ha lehet, fordításban is ilyen ~~rithmusban~~ rithmusban kell megszólalnia. Lám az angol nyelv ép annyira alkalmas a hexameterre, mint a német, a mint hogy pl. Longfellow két hosszabb epikus költeményét, «Evangeline»-t és «Miles Standish»-t hexameterekben is írta, még pedig olyanokban, melyek a hexameterre kinevelt fülnek nagyon jól csendülnek. De azért az angolok mégsem fordították a latin és görög költőket klasszikus méretekben; bizonyos, hogy Pope Iliása nem lett volna egyike a legnépszerűbb és legolvasottabb angol könyveknek, ha a költő rimes ötösök helyett az eredeti formában ültette volna át. A mi különösen Homéroszt illeti, mellesleg megjegyzem, hogy szerintem az Iliás jobban megbírja nyelvünkön is a hősi hatást, mint az Odyssea; én legalább a Nausikaa kedves, egyszerű, szinte parasztlányos csacsogását tűrhettetlennek találom pattogó hexameterekben. Mikor Nausikaa mosásra indul és kocsit kér apjától, ez a Gyomlai természetes és könnyedén folyó prózafordításában így felel neki: «Sem

az öszvéreket nem tagadom meg tőled, sem akármi mást. Csak menj, a szolgák majd felszerelnek számodra egy magas, jókerekű kocsit, s felső kast is illesztenek reá!» Nem hangzik-e furcsán ez a pár sor, Kemenes Józsefnek különben nagyon derék fordításában:

Sem szekeret, sem egyéb dolgot nem irigylek előled;
Szolgáink a magas szekeret hát fölszerelik majd,
És csak eredj a kasos, kerek kocsikán a folyóhoz.

Általában azt hiszem, hogy az antik versmértékek fordításában minden azon fordul meg, hogy a fordító találjon a maga nyelvén olyan rithmust, a mely szerkezetre és hatásra teljesen fedi az eredetét. Egy pindaroszi ódát persze nem lehet a «Szeretnék szántani» ritmusában fordítani; de ha a fordítónak sikerült az alkalmas metrumot megtalálnia — a mi megengedem, sok esetben igen nehéz feladat — bátran eltérhet az eredeti formájától. Arany János például igen alkalmas formát talált, midőn Horatius sapphikus ódáját «Barinehez» rímes trocheusokban fordította. Sok példa van arra, hogy dystichonos verseket kitünően lehetett fordítani párrímes alexandrinusokkal, vagy akár párrímes Niebelung-sorokkal, mert a dystichon ép olyan befejezett kétsoros strófa, mint emezek, és hosszúságra is megfelel nekik; ellen-

ben nehéz modern versalakban lefordítani bármily strófátlan klasszikus mértéket, vagy az olyan strófás mértékeket is, a hol — mint pl. a legtöbb horatiusi ódában — a strófák egymásba átfolynak és nem végződnek úgy, mint a mi strófaink, értelmi nyugvóponttal.

Érdekes próbálkozás volt e tekintetben a Schilleré, a ki az Aeneis néhány részét rimes stanzákban fordította le, az előszóban azzal igazolva eljárását, hogy a német hexameter nem alkalmas Vergilius tolmácsolására, mert ez sohasem érheti el a vergiliusi hexameter hajlékonyságát, harmoniáját és változatosságát. Olyan formát kellett tehát keresnie, a mely legalább részben vissza bírja adni az eredetinek kellemt, simúlékonyságát, jó hangzását. Hogy azonban e választás miért nem lehetett sikeres, maga Schiller mondja meg, midőn arra utal, hogy az eredeti mintegy folyton folyó áradatban mozog tovább, holott a fordításnak a stanza természeténél fogva ezt az áradatot minden nyolczadik sor után nyugvóponttal kell félbeszakítania, s egyetlen összefüggő egésznek így számtalan apróbb egészbe kellett feloldatnia. Ennél a folyamatnál aztán természetesen sokszor meg kellett történnie annak, hogy egyrészt négy-öt hexametert kellett nyolcz sorra kibővíteni, másrészt kilencz sort kellett nyolcz

sorra összepréselni. Hogy az olyan költőnél, mint Vergilius, úgy a bővítés, mint a csonkítás nagyon aggasztó, azt maga Schiller is érezte, s tán ez volt egyik főoka annak, hogy megelégedett egy-két töredék átültetésével.

Ilyen és más effajta nehézségek okozzák, hogy a klasszikus mértékű verseket nálunk is, ép úgy, mint a németeknél, leggyakrabban az eredeti formájában tolmácsolták, a mikor is a megfelelő magyar versforma választásának nehézségei elesnek. Az ilyen formahű fordításnak az a hátránya, melyre hívatkoztunk, hogy t. i. klasszikus képzettség nélküli olvasó nehezen barátkozik meg az antik méretekkel, nálunk különben sem olyan nyomós, mint más nemzeteknél. Nálunk a klasszikus mértékeket néhány nagy nemzeti költőnk művelte: Virág, Berzsenyi, Vörösmarty munkáiból ökvetlenül meg kell őket ismernie legalább a középiskolai ifjúságnak, s így a közönségnek mindenesetre tetemes része élvezheti őket, ha nem is annyian, mint a mennyien a nyugateurópai formákat. A ki persze az olvasók nagyobb tömegébe akarja bevenni a régi klasszikusokat, az kénytelen lesz az eredeti formától eltérni és nyugateurópai, vagy hazai ritmust használni.

A legkényesebb ez a vállalkozás, ha hazai ritmust választunk, mert ez nagyon könnyen

rácsábitja az író a túlságosan népies hangra, a mikor aztán a klasszikus versek nagyon könnyen olyan hatást tesznek az emberre, mintha a milói Venust öltöztetnők bokorugrós szoknyába. Csak a magyar rithmus csábíthatta pl. Benkő Imrét, Horatius egyik fordítóját arra, hogy a Posthumushoz szóló ódában így fordítsa a negyedik strófát:

Hasztalan kerülöd te a véres harcztot,
 Hol busásan szedi a halál a sarcztot,
 Hasztalan nem szállasz a zúgó tengerre.
 Hasztalan burkolod magad bekecsedbe)
 (Frustra cruento Marte carebimus,
 Fractisque rauci fluctibus Hadriæ;
 Frustra per autumnos nocentem
 Corporibus metuemus Austrum.)

Ugyanebből a Benkő-féle ódafordításból idézek még egy másik strófát is:

Repülnek az évek, Posthumus barátom,
 Mint hogyha mindannyi járna fecskeszárnyon.
 Töltse bár az ember kegyeskedve éltét,
 Csak eléri azért a vánszorgó vénség!

Íme, mi lett itt Horatius szavaiból:

Heu, heu, fugaces, Postume, Postume,
 Labuntur anni, nec pietas moram,
 Rugis et instanti senectæ
 Afferet indomitæque mortis.

Milyen bőkezűen megajándékozta a fordító Horatiust egy modern képpel: «mint hogyha

mindannyi járna fecskeszárnyon!» És milyen kegyesen sikkasztotta el a «ránzczokat» és a «kérelmelhetetlen halált». Ugyanezt a strófát egy rímes jambusos fordításban is birjuk, a mely így szól:

«Hej Posthumus, az évek szállton-szállnak,
S a jámborság a ráncztól sohse véd,
S az agg-kornak s a győzhetlen halálnak
Nem bírják késleltetni jövetét.»

Ime ez a példa is mutatja, hogy sokkal könnyebben lehet visszaadni az antik-mértéket nyugateurópai versformában, már csak azért is, mert itt sokkal kisebb lesz az a kísértés, hogy a latin és görög költőket «bundaszagúvá», vagy a Benkő módja szerint inkább bekecsszagúvá tegyük. Bár mindjárt megjegyzem azt is, hogy valamint klasszikus méretű fordításaink között is van sok kifogástalan magyar zamatú, pl. Thewrewk Emil Homerosza, vagy a kevésbbé ismertek közül Vietorisz Vergiliusa; viszont magyar mértékre szabott klasszikus fordításaink között is vannak, melyek hamisítatlanul birják visszaadni az eredeti tónusát, pl. Csengéri Tibullusa és Catullusa. De általában el lehet mondani, hogy épen az ó-klasszikus írók fordításánál mindig kísért az a veszély, hogy a fordító a maga kora érzéseit és gondolatait, képeit kölcsönzi a régi írónak, csak azért, hogy

azt a modern közönség jobban élvezhesse. Az ily modernizálásokból születnek a legrútabb torzítások. Így lesz igazzá az olasz mondás: traduttore, traditore — fordító, ferditő.

A klasszikus méretű munkák fordításánál is felmerülhet annak a szüksége, hogy, bár megtartjuk az eredeti formát *lényegében*, mégis némileg tágítsunk e formahűség bilincsein. Így a görög drámák és a latin vígjátékok fordításában is a hatos jambust bizvást fel lehet cserélni az ötössel, a mely a magyar fülnek szokottabb. Arany János Aristophanes-fordításaiban is az ötös jambust választotta, mint már 47-ben is, a mikor Sophokles Trachisi Asszonyait fordította. Akkor Szilágyi István figyelmeztette arra, hogy «Schedel a műfordítás elvei című munkájában olyan köntöst kíván, mint az eredeti, generice, de a schema a mi ízlésünkhöz járjon közelebb». Wilamovitz pl. Aeschylost hatos jambusban tolmácsolta, de már a sokkal alantabb járó Euripideshez ezt a formát nagyon is ünnepélyesnek találta, és inkább választotta a blank-verset. Igaz, hogy a görög nyelv sokszor oly tömör, hogy bajos egy tizenkét szótagú verssort tíz szótagossal visszaadni, a mi nagy hiba lehet ott, a hol a beszélő személyek csak egy-egy sort mondanak és e sorok egymásra vissza-vissza vágnak, mint két összecsapódó

kardpenge. A görög dráma karénekeit is, mint már említettem, sokkal helyesebb szabadon fordítani, az eredeti ritmushoz közel eső mértékben, pl. anapestusos sorokkal, mint szolgai módon követni a görög mértéket, a melyből a magyar fül semmi muzsikát ki nem érez, s melyet a régi görögök is bizonyára csak a hozzávaló zenekíséret mellett élvezhettek. Ezt Csengeri az ő Aeschylus-fordításában nagyon szerencsésen találta el, szerencsésebben, mint Arany, a ki Aristophanes karénekeiben megfélekedett arról, a mit ő maga írt 47-ben Szilágyi Istvánnak: «A karénekeket prózában fogom, mert ki tudnám ugyan csinálni a mértéket, de azonfelül, hogy az ily pindarusi mértékben maga a fül semmi gyönyörűséget nem talál, kimondhatatlan nehéz, sőt lehetetlen lenne, hű és szép fordítást tenni.»

Természetes azonban, hogy a hol a karénekek mértéke olyan, hogy magyar fülnek is könnyen felfoghatók, kár rajtuk változtatni. Nemcsak a görög drámák chorusaiban, hanem a párbeszédekben is vannak olyan helyek, a melyek nem triméterben szólnak, hanem másféle, nálunk is használatos mértékben, pl. nyolczadfeles trocheusban. Ime, Euripides «Iphigenia Aulisban» című darabjának ilyen pár sora:

Oh én meggondoltam mindent, s ezt határozám, jó anyám,
Eltökéltem, meghalok majd, ámde meghalok dicsőn, stb.

A mint látható, e mérték a magyarban is
követhető és azért itt az eltérésre semmi ok
fenn nem forog.

Ha klasszikus mértékű verseket szabad és
helyes nyugateurópai versmértékben fordítani,
viszont nyugateurópai versmértéket klasszikusra
változtatni már nagyon bizarr eljárás, melyet
semmiképen sem ajánlhatunk. Szerencsére az
ilyen módra csak nagyon kevés példa van iro-
dalmunkban. A fentebb már említett Bálint-
féle «Megszabadított Jeruzsálem»-fordításon ki-
vül csak Barna Ignác egy munkáját említem,
a Manzoni-féle «Május ötödike» című ódát,
melyet ő alkajosi mértékben ültetett át, egy-egy
tizenkét sorú strófát előszakosan két négysoros
strófába szorítva. Hogy mily kihagyásokat tett
ez eljárása szükségessé, mutatja mindjárt az
első versszak.

«Volt ; s im romokban nyugszik a martalék ;
S miként a dermedt test, kilehelve nagy
Lelkét, a föld is oly alétan,
Hűledez összeesése hírére.»

E négy sor az eredetihez hű formában így
szól :

«Csak volt ; s meredten, mint a teste,
Midőn ütött a gyászos óra,

Arván maradt, nem tudva többé,
Hogy mily nagy lélek volt lakója:
Úgy áll a föld, villámütötten,
A hírnek hallatán.»

Itt eltekintve az első sor önkényes és együgyű pótlásától: «romokban nyugszik a martalék», egészen elmaradt a harmadik és negyedik sor hatalmas képe: hogy a test «árván maradt, nem tudva többé, hogy mily nagy lélek volt lakója».

Az ilyen eljárásról, mely modern alakban írt költeményt így önt klasszikai alakba, én is azt mondom, a mit egy hasonló kísérletről Szász Károly mondott: «eredménye a legjobb esetben csak torz-született lehet».

Keleti és nyugateurópai versformák.

A keleti versformák jobbára excentrikusok a magyar fülnek, s ennél fogva csak a legritkább esetben plántálhatók át nyelvünkre. A khinai, japán, török, arab, perzsa stb. versformák között kevés akad, mely nyelvünkön is ugyanolyan ritmikus hatást érne el, mint az eredetiben. Az ó-héber költészetnek jobbára parallelismuson alapuló formáit is rimes formákkal kell pótolni, hogy ránk is zenei hatást tegyenek. A szanszkrit Kalidászának sokféle, különösnél különösebb versformáját ennek a színdarabnak érdemes magyar fordítója, Fiók Károly, nem is próbálta nyelvünkön is megszólaltatni, hanem fordításában, nagyon bölcsen, a nálunk is megszokott drámai versformát, az ötös és hatodfeles jambust alkalmazta. Már a perzsa mutakaribot ugyanő — mint előtte Szilády Áron is — híven adta vissza Firdúsz-fordításában, minthogy ez csakugyan nem olyan komplikált alak, hogy a magyar fül is meg ne szokhatná. Én magam azonban mégis azt véltem, hogy a megszokott magyar epikus versformában tolmá-

csolhatom legjobban a Királyok Könyvét. A mutakaribot nem csak azért mellőztem, mert a magyar nyelvben távolról sem olyan melodikus, mint a perzsában, hanem azért is, mert a bacchicus lábak (◡ — —), melyekből képezve van, a magyar szókinsnek rengeteg részét kizárják; ilyen szavak: «királya», «előre», «nevelni» stb. a bacchicus versformában helyet nem találnak, a mi természetesen nagyon megnehezíti a fordító munkáját. Bajosan fordítható a keleti, kivált a perzsa és arab költészetben honos lírai formák közül a gházel is, a hol tudvalevőleg az egész költeményen csak *egy* rim húzódik végig; az ilyen egyrimű formák egyébként nemcsak erős próbára teszik a fordító technikáját, hanem a mellett nagyon egyhanguak is. Ezért az ilyen versek átültetésében sem ajánlatos a merev formahűség. Efféle versformáknál mindig gondosan kell mérlegelni, az az exotikus forma tehet-e nyelvünkön ugyanolyan vagy csak megközelítőleg is olyan hatást, mint a minőt az eredeti nyelven tesz; ha igen, tartsuk meg, ha nem, okvetlenül vessük el és válaszsunk helyette megfelelő magyar mértéket.

A mi a nyugateurópai versformákat illeti, ezeknél ritkán fog előállani a forma megváltoztatásának szüksége. Az alábbiakban fel fogom sorolni azon esetek néhányát, melyben ez mégis

igazolható, még pedig sorba véve a drámai, az epikai és a lírai formákat.

A legszokottabb *drámai versformát*, az ötös jambust, Szemere Pál ültette át először formá-híven nyelvünkre, Körner «Zrinyi»-jének magyaráztában, és tudvalevő, hogy ez a forma azóta a magyar drámában is uralkodóvá lett. Átültetésében nem okvetlenül szükséges, hogy sort sorral adjunk vissza, a mi igen sok esetben merőben lehetetlen is, ha ugyan fel nem akarunk áldozni az eredetiből egy-egy jelentős szót vagy kifejezést. Az elnyújtástól ugyan természetesen óvakodni kell, de senki hibául fel nem róhatja, ha az, a mi az eredetiben öt sor, nálunk hat sorban van elmondva, vagy viszont, ha az, a mi ott három sor, nálunk kettőben is elfér. Az ú. n. blank-vers *szabad* forma és ezt megengedi; csak a vers lüktetése, muzsikája legyen híven tükrözve.

A rímtelen jambust annyira megszoktuk a drámában, hogy színészeink szinte félnek a rímes formától. Nagyrészen ennek tulajdonítható, hogy a francia dráma szokott formáját, a rímes alexandrinust, műfordítóink többnyire a rímtelen ötös jambussal fordították, illeté-ken kivetkőztetve az eredetit abból a fontos jellegéből, hogy két-két rimelő sor összeesen-ge mintegy epigrammatikus élt ad az egy-

mást felváltó verspároknak. A francia alexandrin ríme a legritkább esetben henye rím, hanem mintegy *aláhuzása* a pointenek, vagy, mint Fulda találóan megjegyzi, «az epigrammai módon kicsiszolt gondolat fermatája», mely a csattanót még erősebbé és hatásosabbá teszi. Vesse össze pl. bárki Corneille «Cid»-je híres elbeszélése két első sorát, a hogy rimes és a hogy rímnélküli fordításban hangzik:

Nous partimes cinq cents, mais par un prompt renfort
Nous nous vîmes trois mille, en arrivant au port.

Greguss Ágost rímtelen fordításában ez így szól:

Ötszázan indultunk el, de a révig
Háromezerre nőttünk szaporán.

Rímes fordításban pedig így:

Ötszázan indulánk, de számunk egyre nő,
És hatszor annyi lett a révbe érkező.

Mindenki kiérezheti, hogy amaz e mellett szinte laposan, prózaian hangzik. Vagy vegyünk egy hosszabb részletet Racine «Phaedrá»-jából:

Tout ce que j'ai souffert, mes craintes, mes transports,
La fureur de mes feux, l'horreur de mes remords,
Et d'un cruel refus l'insupportable injure,
N'était qu'un faible essai des tourments que j'endure.

Ime mivé lesz ez a négy sor Farkas Albert fordításában:

Mindaz, mit eddig szenvedék, a félsz,
 A rettegés, örületek sora,
 A szenvedély, szerelem átkai,
 A lelki furdalás gyötrelmi, a
 Mellőztetés türhetlen szégyene
Csupán bevezetése volt azon
Kínnak, mely marczangolja most szívem.

Igaz, hogy ezek a versek különben is kontár verselőtől származnak, a ki nemcsak versformájával, hanem szavaival is ellapítja az eredetit, ilyeneket írván: «csupán bevezetése volt azon kínnak». De nézhetjük e sorokat egy egészen kiváló műfordító tolmácsolásában is, az Ábrányi Emilében, a ki a színészek rím-iszonyának kénytelen volt azt az engedményt tenni, hogy bravúros rímelő létére is rímtelenül fordította le Phædrát. Még nála is elnyujtott és ennélfogva hatástalan lett ez a négy sor, épen a rímes forma elejtése következtében:

Amit szenvedtem eddig, aggodalmim,
 Félelmem, izzó vágyaim, rajongó
 Szerelmem minden örütsége, bűnös
 Lelkem tusája önmagával és
 A megvetésnek elviselhetetlen
 Szégyentudatja: mindez semmiség volt,
 Csak gyöngye kezdet ahhoz mérve, jaj!
 A mit most érzek, a mi most gyötör!

Ime az eredeti négy sora nyolcz sorra nyúlván, mennyire ki van vetköztetve eredeti jellegéből!

Hogy a francziából való dráma-fordításainknak ez az alak-változtatás milyen nagy fogyatékos-sága, régen átlátták jelesebb bírálóink, köztük elsősorban Gyulai Pál. (L. Dramaturgiai Dolg. I. 37.) Ő már 1853-ban nem tartotta megfelelőnek az addig, pl. a testőr-iskola fordítóinál, divatban volt magyar hangsúlyos alexandrinust, mint a melynek trochæusi lejtése van és a mely szerinte sem szavalatra nem oly alkalmas, sem a komoly dolgok méltóságához nem illik egészen. A rímelt ötös jambust sem tartotta helyesnek e czélra, hanem azt kívánta, hogy próbálják meg a jambusos-menetű rímes alexandrint, «mikép az már nálunk is megkísérleltetett, nem ugyan színmű, hanem épen egy francia tanköltemény fordításában», a hol nyilván Erdélyi Jánosnak Boileau-fordítására czéloz. Mindazonáltal sok idő eltelt, míg e nemben egyesek valóban próbálkoztak.

Míg pl. a XVIII. század végén gróf Teleki Ádám Corneille Cid-jét magyar alexandrinusokban adta, a XIX. század első felében már alig van ilyen alakú drámafordításunk; mint említettem, majdnem kivétel nélkül rímtelen ötös jambusokban szólaltatták meg a francia drámaírókat is, épen úgy, mint a németeket és ép úgy mint Shakespearet. A 70-es években akadt Molière-fordítóink között egy-kettő, a ki az ötös

jambust rímeltette is, de hogy ebben nem igen volt köszönet, ékesen mutatja ez a négy sor, mely a «Kelletlenek» Kemény Károlytól való fordításából van idézve:

«A bú, a lét édjébe hintve nyit,
S ki mint szeretné, sok nem úgy megy itt.
Terhét az ég mindenre kéri ki,
S e nélkül már túlboldog vón ki-ki.»

Ezekben a förtelmes hangzású sorokban ugyan ki fedezné fel, mit akar itt Molière mondani? Pedig az eredeti nagyon egyszerű dolgokat hirdet:

Ce sont chagrins mêlés aux plaisirs de la vie,
Tout ne va pas, monsieur, au gré de notre envie.
Le ciel veut qu'ici-bas chacun ait ses facheux,
Et les hommes seraient sans cela trop heureux.

Szász Károly, a kinek oroszlánrész jutott a magyar Molièreben, szintén a rímnélküli jambust használta, a rímes ötös-jambust csak itt-ott egy-egy jelenetben. (Férjek iskolája. II. 4. Nők iskolája I. 1. III. 2. IV. 7. V. 9., 10.) Egyetlen darabban tett csak kivételt, a Sganarelle-ben, a hol Gyulai tanácsa nyomán valóban a rímes jambikus trimétert használta, a mely legközelebb jár a francia alexandrinushoz, lévén, mint annak, 12 szótagja és erős metszete a közepén. Ime néhány sora:

Jer csak te lázadó, hadd számolok veled!
 Férfjed becsületét te így becsméreled?
 Ejh, mérjük össze csak: a fontban asszonyom,
 Többet vajjon melyik: ily nő vagy úr-e nyom?
 És Belzebubra, ki bár csak ma elvigyen!
 Mire különben is számíthatsz oly igen?

Csak azt a szabadságot, engedi meg magának Szász Károly, hogy a hatos jambusok közé itt-ott ötöst is illeszt, a mi ellen alig lehet nyomós kifogást tenni, továbbá, hogy a cæsura előtti láb némely helyütt nem jambus, a mi már erősen kizökkenti a sorokat a rendes ritmusból. Pl. a 39. lapon:

Jobb lesz azért, figyelj, nyákas asszonyka, rám,
 S a neked szánt férjet fogadd el szaporán,

a «férjet» szó ezt a második sort hirtelenében magyar hangsúlyos méretűvé változtatja, mert ez a sor csak mint ilyen állhat meg:

«S a neked szánt | férjet | fogadd el | szaporán»,

már pedig a nyugateurópai versformáknak a magyar hangsúlyos formákkal való összekeverése stiltelen és bántó.

Még közelebb jár a rimes hatos jambus az eredeti alexandrinhoz, ha, mint az, szabályosan változtatja a férfi- és nő-rimeket, azaz felváltva 12 és 13 szótagú. Itt kénytelen vagyok magam-

tól idézni, mert tudtommal ez irányban az első kísérlet az én «Cid»-fordításom volt:

«Nem volna ily makacs, hidd el, pár nap lefolytán.
Hogy izenél neki, még vére szinte forrt tán;
Az ilyen büszke szív, ha szenvedélye dűl,
Azon melegiben csak vissza nem vonúl!
Belátja, hogy hibás, de hát az megalázza,
S egykönnyen rá nem áll, hogy nyiltan is belássa.

Ez ellen a forma ellen azt lehet felhozni, hogy nem képes olyan változatosságra, mint a francia alexandrinus, a hol a hangsúlyos szóttagok nem váltakoznak olyan szabályosan a hangsúlytalanokkal, mint a magyar hatos jambusban a hosszúak a rövidekkel; a francia alexandrinusokban a thesisok és arsisok a sor mindkét felében sokféle módon helyezkedhetnek el, a mi megóvjá az alexandrinust az egyhangúság veszélyétől, melybe a magyar hatos jambusnak ez a formája könnyen beleesik. Bár a tapasztalat még nem döntötte el e kérdést, mert sem az én kísérletem, sem más hasonló tudtommal eddig színpadra nem kerültek: a magam részéről mégis inkább a felé a vélemény felé hajlok, hogy ez a túlságosan szabályos váltakozása az egészen szabályos soroknak hosszú darabban nagyon egyhangúvá és kellemetlenné válhatik, kivált ha a versszavalásban nem nagyon gyakorolt színész ajkára kerül.

Ezért a francia alexandrinus fordításánál inkább a rimes ötös jambust ajánlanám, úgy, mint az számos eredeti vígjátékunkban is megszokottá lett; az egyhangúság veszélyét itt is enyhíteni lehet azzal, hogy néhol páros rím helyett kereszttrimet vagy ölelkező rímet használunk, és esetleg itt-ott, talán nyomatékosabb, vagy egy-egy dictiót bezáró sorokban az ötös-jambust a hatos-jambussal pótoljuk. Azokban a Molière-fordításokban, melyek az én megbízásomból s az én tanácsaim nyomán készültek a Remekírók Képes Könyvtára számára, ez a forma szerepel. Egyébiránt kipróbálva a színpadon ez sincsen és ezért végleges ítéletet a gyakorlatban való használhatóságáról nem mernék mondani. Német nyelven, Fulda Molière-fordításaiban, kitűnően bevált.

Ábrányi Emil két Rostand-fordításában (a «Cyrano»-ban és a «Sasfiók»-ban) a francia alexandrinust másképp tolmácsolta: a rimes ötös- és hatodfeles-jambus mellett használja a német Nibelung-sort is, csakhogy ezt bizonyos szabadsággal kezeli. Nála ugyanis nemcsak a sor második fele lehet három és fél láb helyett csak három láb, hanem az első fele is; így a mérték monotonijából sokat vesz és változékonyvá, mozgalmassá lesz:

Mikor tiéd volt minden, | dicsőség, hatalom,
 Uj voltál s diadalmas : | gyűlött egész valóm !
 És gyűlöllek ma is, | legyőzött, ócska lom !
 Gyűlöllek, mert kiejtész | a tegnapról a mára
 S fenséges árnyakat vetsz | a történet falára.

Mint e példából látható, Ábrányi a kétféle mérték mellett a rím elhelyezésében is némi szabadsággal él. Formája különben a színpadon jól megállta helyét.

A spanyol dráma megszokott formája a négyes-trocheus, melyet Győry Vilmos és Patthy Károly az ő jeles fordításaikban követnek, bár nem egészen híven, mert a spanyol alliterációs-rímet sem ugyanilyen rímmel, sem az irodalmunkban megszokott teljes rímmel vissza nem adták. Nem hibáztatom őket ezért, mert hiszen a spanyol magánhangzós rím (*deber-juez*) magyar nyelven teljességgel nem volna rímnek érezhető; magyarul az ilyen spanyolos rímek effélék volnának: *Isten — higyyje, szakad — parancs*. Egyébként is ezek a kurta sorok rímelve még sokkal pattogóbbak és kellemetlenebbek, mint rím nélkül; pedig így sem igen élvezetesekek, legalább színpadról hallva. Ime egy példa Echegaray «Bernardo Montillá»-jából, Patthy Károly fordításában:

Nagy ellentét; el ne borzadj!
 Mély rejtélye a gyönyörnek!

A magasztos női lélek
 És a szennyes férfi-szív!
 A nő mindenét odadja
 Annak, kit szeret valóban,
 Vele sír és vele. örvend,
 Néki mindig a legelső stb. stb.

S ime egy próba Győry Vilmos «Zalameai
 Bíró»-jából:

Megbocsássa, én rendelém úgy,
 Hogy ne ők szolgáljanak fel,
 S ne tegyenek semmi dolgot
 Itt az én házamba, mert
 Hála Isten, azt reményilem,
 Így se látsz fogyatkozást, stb.

Ugyanebben a szindarabban Győry az eredetinek teljes rímű részeit híven, rimes ötös- és négyes-jambusokban fordítja, melyek oly pompásan, hangzatosan, jól csendülve folynak, hogy sajnálnunk kell, hogy Győry nem ily alakban ültette át az egész munkát.

Az olaszoknak is van egy drámai versformájuk, az ú. n. martelliano-vers, mely nem ültethető át magyarra minden módosítás nélkül. Hosszabb, 12 és 16 szótag között váltakozó sorok, középen erős metszettel. Ezeknek átültetésére is magamat kell idéznem, mert kívülem tudtommal más nem próbálkozott velök. Giacosa «Egy játszma sakk» című verses dramolettjének fordításában használtam ezt a formát, ilyenképen:

Ki tanított tégedet? Mít tudsz még te a világról?
 Mert az arcod piros-pozsgás s szemed ifjú tűzbe lángol,
 Mert még fiatal korod bármi vésszel szembenézhet,
 Mert feléd még vidoran mosolyog a nagy természet
 S várod rettenthetlenül, bármit is hoz a jövő,
 Pezsg szivedben a reménység, izmaidban az erő, stb.

Látnivaló, hogy a sor többnyire két egyenlőtlen részre oszlik: hat és hét, hét és hét, hét és nyolcz, nyolcz és nyolcz séma szerint, a mi a verset rendkívül változatossá teszi. Meg kell jegyeznem, hogy ezt a versmértéket is kipróbálták a színpadon, még pedig nem siker nélkül. Igaz, hogy csak egyfelvonásos darabról volt szó és kérdés, hogy pl. öt felvonáson át nem fáradt volna-e bele a közönség.

Az *epikai versmértékek* közül itt elsősorban a stanzával kell foglalkoznom, mint a mely nemcsak szülőföldjén, Olaszországban, hanem más irodalmakban is egyike az éposz leggyakoribb formáinak. Hogy mikor tanácsos a stanzát egészen híven megtartani és mikor változtathatunk rajta, arra nézve Arany János igen becses útmutatást adott Tassóból és Ariostóból való fordítási kísérleteiben. Tassóban az olasz stanzát nem ejtette el, Ariostóban azonban igen, még pedig olyképen, hogy magyar mértéket, azaz nyolcz, párrimes alexandrinus sort tett helyébe. Vajjon mi vezette ebben Aranyt?

Nem egyéb, mint hogy kiérezte Ariostóból a népies hangot, és bölcsen tudta, hogy népies hangú verset legjobban ugyancsak népies formában lehet átültetni. Ariosto hangja ép olyan népiesen naiv, mint pl. Homeroszé, ellenben Tasso az ő szent tárgyát a népiestől egészen távolálló, patetikus stilusban zengette el. Én magam Ariosto-fordításomban ezért szintén a magyar alexandrinust választottam, csak hogy nem párrimes, hanem abban a gazdagabb rímelésű formájában, melyre mintaképet ugyancsak Arany János adott, a «Stanzák Mátyás dalünnepe» című époszi töredékében: «A király ünnepét fogom énekelni» stb. Ez a forma népies is, művészi is, és kivált ha középrímek is gazdagítják, nagy mértékben énekelhető is; mert nem szabad feledni, hogy ezeket az epikus költeményeket utczai énekesek nótázták el Olaszországban. A mellett az Arany-féle stanza belső szerkezete is teljesen megfelel az Ariostóének, mely a hatodik sor végéig bizonyos emelkedést mutat, hogy aztán a hetedik és nyolczadik sorban mintegy csattanóval zárja be a strófát. A negyedik sor végén értelmi nyugvópont van ugyan, de azért az ötödik és hatodik sor még a strófa első részéhez fűződik, a mit a harmadik sorra visszavágó rím is jelez; a hetedik és nyolczadik sor aztán új rímet ad és ezzel egé-

szen különvállik a strófa elejétől. A mellett ez a strófa csak három rímet tartalmaz, ép úgy, mint az eredeti, csakhogy e három rím elhelyezésében magyaros, a mennyiben a strófa első fele az aaba séma szerint alakul, a mely egyike a leggyakoribb magyar népdal-sémáknak, (Szeretnék szántani, Hat ökröt hajtani, Ha rózsám eljönne. Az ekét tartani) a strófa második fele pedig két-két párrimes sort tartalmaz.

Részletesebben elemeztem e versszakasz belső alkatát, hogy mintegy példáját adjam annak, mennyire kell igyekeznie a műfordítónak behatolni a formák szerkezeti sajátosságaiba, mielőtt a megfelelő új formára rászánja magát.

Jánosi Gusztáv az ő Tasso-fordításában az olasz stanzát párrimes magyar alexandrínussal adta vissza:

Mégis, ha nem akarsz börtönben fetrengni,
Gyalázatos, terhes bilincset viselni,
S követed a szokást, véleményt, melyet mint
Becsület törvényét a világ tisztel mind,
Én megkérlelem a vezért itt, te nyombul
Antiochiába Boemondhoz indulj,
Nehogy az indulat legelső hevében
Fölötted nagyon is szigorún ítéljen.

(I. 142.)

Szerintem ilyen mértékben az eredeti versforma jellege elhalványul.

A *byroni* stanzát egészen híven meg kell tartani, úgy abban az olaszos formájában, a melyben «Don Juan» van írva, mint abban az angolosban — az ú. n. Spenser-stanzában — melyben «Childe Harold.» Amazt nagy sikerrel adta vissza Ábrányi Emil, emezt is híven megtartotta Szász Károly, abban a néhány töredékben, melyet az époszból fordított.

Ugyancsak Szász Károly híven követett egy másik epikus versformát is, melyről már fentebb megemlékeztem: a dantei terzinát; követte mind a mellett, hogy ennél, tekintve először magának a versformának óriási nehézségeit, másodszor Dante nyelvének csodás tömörségét, némi könnyítés igazolható lett volna. De általánosságban igaza van Szász Károlynak, midőn azt mondja, hogy «Dante terzinák nélküli fordítása nem ruházhatja többé oly szorosán oda-, illetőleg testhezállólólag a beléjük szorított nagyszerű tartalmat». (Kisfaludy-Társaság Évtapjai XIII. 42.)

A francia elbeszélő vers legszokottabb formája, ép úgy, mint a francia drámáé, az alexandrinus. Ezt nálunk jobbára magyar hangsúlyos alexandrinussal fordítják, a mi ellen nem lehet kifogást tenni; ámbár részemről nem találnék nyomós okot arra, hogy ily versekben is ne fordítsuk az alexandrinust a hozzá közelebb

eső hatod- és hetedfeles jambussal, melyre már a drámai versformáknál utaltam. Az a veszély t. i., a melyről ott szoltam, hogy e versforma a színpadon könnyen egyhangúvá lehet, nem forog fenn a rövidebb elbeszélő verseknél. Az ilyeneknél gyakori az ú. n. szabad forma is, melyben a versek egyenlőtlen hosszúságúak és a rímek elhelyezése is szeszélyes. Így van írva pl. La Fontaine meséinek legnagyobb része. Természetes, hogy ily formáknál a tolmácsnak feleslegesen ragaszkodnia az eredeti sorok hosszúságához vagy rövidegéhez, vagy ahhoz, hogy nála is ugyanott legyenek a rímek, a hol az eredetiben; ő is szabadon jár el mindkét dologban, mert ez felel meg az eredeti versmérték szellemének.

Ugyanilyen versformák még gyakrabban fordulnak elő a *líraban* kivált a dythirambikus versekben, de egyéb jellegűekben is, pl. Heine északi tengeri képeiben, vagy Leopardi bölcselkedő verseiben; természetes, hogy ezeknek átültetésében is ugyanazzal a szabadsággal járhat el a műfordító, mint a hasonló lírai versekben. Ott azonban, a hol a hosszú, 14—16—20 soros strófák csak látszólag szabadok, valójában pedig minden strófában egyforma elhelyezésű rímek és egyforma helyen alkalmazott hosszabb vagy rövidebb sorok vannak, e formát változtatni nem volna helyes.

Általában a nyugat-európai lírai formákat a fordító tartsa meg híven, mert éppen a lírában van leginkább összeforrv a tartalom a formával. A mit e fejezet bevezetésében a kötött forma fontosságáról mondtam, legnagyobb mértékben a lírai költeményekre áll. Egy két-három strófányi dalnak sokszor csak a muzsikája az, a mi által a dal él; a ki ezt a muzsikát nem tudja visszaadni, jobb, ha nem nyúl hozzá a vershez. Kétségtelen, hogy vannak is minden nyelven ilyen lefordíthatatlan dalok, s azok közt, a melyekkel a magyar műfordítók legtöbbször próbálkoztak, a *heinei* dalok között is akadnak ilyenek nagyon nagy számban. Olvassa el valaki pl. ezt a két strófát:

Ich will meine Seele tauchen
In den Kelch der Lilie hinein,
Die Lilie soll klingend hauchen
Ein Lied von der Liebsten mein.

Das Lied soll schauern und beben
Wie der Kuss von ihrem Mund,
Den sie mir einst gegeben
In wunderbar süsser Stund.

Milyen bűbajos zene van e sorokban! Milyen dallamossá teszi a harmadik és negyedik sort a Lilie, Lied és Liebsten szók alliterációja és azonkívül a «klingend»-ben is ismétlődő «i»

hangzó. És milyen édesen sejtelmes kivált az utolsó sor: «In wunderbar süsser Stund.» A mellett a tele rímek hogy csengenek, bonganak benne és mennyire szívünkhöz szól a dal czikornyátlan, népies formája, mely egyes kifejezésekben is nyilvánul: a «Liebste mein»-ban, a «Stund»-nak apocopéjában. Ugyancsak nagy művésze legyen a magyar versformának, a ki az ilyen szépségeket makula nélkül tudja átplántálni versébe! Itt a forma és tartalombeli hűség együttes követése szinte lehetetlen, s azért e vers nevesebb magyar fordítóit nem annyira azért lehet hibáztatni, mert tökéletlen munkát adtak, mint inkább azért, hogy olyan feladatba fogtak, a melynek nehézségei leküzdhetetlenek.

Sokszor egy dalt a refrain tesz lefordíthatatlanná. Egy Coppée-féle híres versnek négy sorában ez a szó ismétlődik: *toujours*, a két *u* és az *r* okozta bánatos lágysággal hangozva és folyton más-más szóval rimelve. Ez a *toujours* a maga rímeivel együtt olyan fontos tényezője a vers hatásának, hogy mivel a megfelelő szónak, a *mindig*-nek okvetlenül a refrainben kell állania, a *mindig* hangzása pedig távolról sem fedí a *toujourst*: a vers annyit veszít a fordításban, hogy jobb hozzá se nyúlni.

A lírai versek átültetésénél, ismétlem, gyakran merülnek fel ilyen formai nehézségek, me-

lyek lefordításukat hálátlan feladattá teszik, mert teljes sikerrel le nem győzhetők. Az ilyenek aztán a műfordító szemében maradjanak csak nebántsvirágok.

A szokatlanabb, merev lírai formák közül a szonett az, mely nagy próbára teszi a versíró technikáját. Szonett-fordítóink legnagyobb része ezért úgy könnyít dolgán, hogy a második strófában nem az elsőnek rímeit ismétli, hanem más rimekkel él. Kétségtelen, hogy az így előálló forma már nem szonett, hanem egy ahhoz bár közel álló, de mégis más, új versalak. Hisz az első két strófának dallamos rimelése nemcsak külső czafrang, hanem a szonettnek abból a lényegéből folyik, hogy az a két strófa mintegy nóta, melynek ugyanazt a ritmusát előbb az egyik, aztán a másik szövegre éneklik. Mégis ha az eredeti költeménynek e rendkívül megkötött formában való tolmácsolása azzal a veszéllyel járna, hogy a fordító vagy erőltetetten szólna, vagy meghamisítani volna kénytelen az eredetinek tartalmát, e licentiát meg kell neki adni — mindig hozzátéve, hogy jobb, ha technikai tudása nem szorúl rá.

Vannak egyéb, még nehezebb rimelésű lyrai formák is, pl. a sestina, a tenzone stb., hol a vers egyik főértékét éppen a bravuros rimelés teszi; természetes tehát, hogy ha valaki ilyen

költemények fordítására adja magát, a formához már ez okból is ragaszkodnia kell. Az ilyenek átültetése különben a legtöbbször úgyis lehetetlen, sőt szinte komikus vállalkozás. Furcsa ötlet volt pl. Győry Vilmostól, hogy a magyar Molière számára lefordított egy ú. n. *bouts-rimés* szonettet is, azaz olyan szonettet, a hol a költőnek eléje szabták, milyen rímeket kell használnia; hogy aztán az ilyen versfordításnak, a hol ezek a feladott rímelő szók *nem* rímben fordulnak elő, nem sok értelme van, az csak természetes.

A nyugateurópai formájú dalok fordításában óva intjük a fordítót attól, hogy ha csak valahogy elkerülheti, ne próbáljon kereszt- vagy ölelkező rímek helyett félrímekeket használni. Ez kétségtelenül kényelmesebb, de mennyire megcsökken ezzel a dal legfontosabb erénye, az énekelhetőség! Különösen áll ez az intelem oly versekre, melyek csakugyan arra a célra készültek, hogy megzenésítve énekeljék őket, mint pl. a Béranger chansonjait. Legtöbb Bérangerfordítónk mégis azzal tette magának könnyebbé munkáját, hogy az eredeti rímeinek számát jócskán megapasztotta.

Hogy az éneklésre is alkalmas szövegek fordításában százszoros vétség a döcögő, ritmustalan sor, mondanunk sem kell. Ime pl. hogyan fordítja Illésy a «Le roi d'Yvetot»-t:

A jobbmódú leányoknál
 Hatást csinálva sok felé,
 Nép apja nevét száz oknál
 Fogva jogosan viselé.

(Aux filles de bonnes maisons
 Comme il avait su plaire
 Ses sujets avaient cent raisons
 De le nommer leur père.)

Még szigorúbb formai hűség szükséges akkor, ha a verset egyenesen arra a célra fordítjuk, hogy az idegen szöveg helyett magyar szövegben legyen énekelhető. Az ilyen fordításhoz természetesen már a kotta ismerete is kell. A fordítónak maga elé kell tennie nemcsak az eredeti szöveget, hanem a hangjegyet is, melyre azt éneklik; ügyelnie kell, hogy a zene nagyobb pauzái nála is nagyobb értelmi pauzákkal essek össze, a kisebb pauzák pedig kisebbekkel. Sőt ügyelnie kell arra is, hogy a nagyon magas hangokra eső szótagok ne legyenek nagyon élesek, pl. i hangúak, viszont a mély hangúak ne nagyon tompák, pl. u hangúak. De hát a dalszövegek (opera- és operett-szövegek) fordítása egészen külön mesterség, melyről e helyütt nem akarok bővebben szólni; csak azt jegyzem meg, hogy az ilyen fordításoknál, tekintve a fokozott technikai nehézségeket és tekintve különösen az eredetinek legtöbbször egészen értéktelen voltát,

a tartalmi hűség követelményét általában lazán lehet venni.

Most, a formahűséget illető e fejtegetéseim befejezéseül még egy általános megjegyzést kell tennem. A fordítónak nemcsak az eredeti stílusnak jellegét kell követnie, a mire már fentebb utaltunk, hanem annak a külső formában nyilvánuló olyan sajátosságait is, a melyek talán első pillantásra fel se tűnnek. Ilyen különösen a rímek jellege. Van olyan költő, a ki a rímek különösségével, ritkaságával, néha komikusságával is emeli a verselés hatását s természetes, hogy ilyen esetben ezzel az eszközzel a műfordítónak is élnie kell. Byron pl. a Don Juanban számos ilyen furcsa, szeszélyes rímet halmoz össze, a mit az ő magyar fordítója helyesen érzett ki belőle és iparkodott a magyarban is érvényre juttatni. A tréfás rímekre kitűnő példát adott Kölcsey a «Lant» című versében; tönkretenné az eredetit, a ki pl. e strófát egészen jó rímekkel fordítaná le németre:

«Már Hippokrenének kristály
Forrása nékem bútó;
Oly bús nékem ez a kis táj,
Mintha itt lakna Plútó.»

Az ilyen rímjátékok fordítása természetesen csak egészen szabadon történhetik, vagy sehogy-

sem. Pl. vajjon ki fordíthatná le Rückert e két sorát híven és az eredeti rímbeli hatásával:

«Oh nähre
Dich lieber ohn' Ähre,
Als ohn' Ehre.»

(Élj meg inkább kalász nélkül, mint becsület nélkül.) Vagy ki fordíthatná tartalmi és alaki hűséggel az arab makámák nyelvi- és rímbeli szökdeléseit? Ilyeneknél csak utánzatról lehet szó, a minőt Arany János virtuóz módon meg is kísérelt «A poloska» című versében.

A keleti költészetben nagyon gyakori a rímeknek az a faja, a melynél a sorzáró szó azonos és e szó *előtt* van a tulajdonképeni rím, valamint nagyon gyakori a többtagú rím is (három-négy-öt-, sőt hat-tagú is); ezeket is, a mennyiben a magyar verselés jellegével összeegyeztethetők és nem lesznek nyelvünkön furcsákká, utánozhatja a fordító kellő, izléssel és mértékkel.

S ezekkel befejezem az alaki hűségre vonatkozó mondandóimat, különösen kiemelve, hogy ez észrevételeimet korántsem akarom megdönthetetlen szabályoknak tekintetni. Én e tanácsaimat műfordítói irodalmunk jelesebb példáiból vontam le és levontam jó részben a magam gyakorlatából, mint a hogy minden művészet

szabályait csak ily úton lehet leszármaztatni, deductive. De az ilyenek sohasem lehetnek örök törvények; jöhet valaki, a ki alkotásaival járatlan úton jár és példájával új, az eddieknél jobb szabályok levonására nyújt módot. Ilyen új ösvényen való kísérletezéstől senki sem akarja eltiltatni a művészt s tehát a műfordítót sem: ha próbálkozását siker koronázza, neki volt igaza.

Egyébként minden művészetben a szabályoknál többet ér a jó példaképek tanulmányozása. Ezért az ifjú költő, a ki idegen írók tolmácsolására akarja magát adni, vegye elő nyelvünk kiváló műfordításait, vegye elő a kevésbbé kiválókat is, vesse őket össze az eredetivel, figyelje meg, hol és mi módon érték el a sikert, hol és mi okból végződött vállalkozásuk kudarczczal; tanulni fog erényeikből és tanulni fog hibáikból egyaránt.

IV. FEJEZET.

Általános észrevételek.

A könnyedség.

Az anyagi és alaki hűség kellékeinek taglalása után még egynéhányát kell felsorolnunk ama követelményeknek, melyek az eredeti munkákra is állanak ugyan, de melyekről itt mégis nyomatékosan kell szólni. Elseje ezeknek az, hogy a fordítás stílusa legyen könnyed, természetes, folyékony; ne mutasson semmi erőlködést, ne emlékeztessen egyetlen ízében sem arra, hogy izzadságos munkával készült másolata az idegen nyelvű alkotásnak: se szórendben, se mondatfűzésben, se, ha kötött alakú munkáról van szó, a verselésben. Különösen óvakodjék a fordító attól, hogy szolgai módon követve az előtte álló eredetit, idegenszerűségekkel ne fertőztesse meg stílusát. Ezeknek fájdalom nagyon is bővében vagyunk, és tudvalevő, hogy a legrégebb bibliai-fordítások óta, melyek tele vannak latinismusokkal, egész a legmodernebb francia drámafordításokig, a melyek viszont

hemzsegni a gallicismusoktól, a fordítások révén jutott a magyar nyelvbe a legtöbb idegenszerűség. Voltak olyan műfordítóink, a kik még a latin nyelv merész inversióit is utánózták. Még Virág Benedek is írt ilyeneket:

«Készítétek ugy ám de jutalmamat, itt nehogy én
Volnék Argok közt a jutalmatlan». [csak

Mások halmozzák az ú. n. költői licentiákat. Tudjuk, hogy Kazinczy szántszándékkal tarkította stílusát idegen virágokkal; nemcsak szólasokat ültetett át lehetetlen módon, hanem még arra is törekedett, hogy a szókat «új syntaxis szerint szőjje mondatba». De e téves irányon, melylyel idegen nyelvű szépségeket erőltetett módon akartak átültetni irodalmunkba, ma már régen túl vagyunk; ma előttünk ott van a legnagyobb magyar műfordítónak, Arany Jánosnak példája, a ki megmutatta, hogy a fordítónak sohasem szabad feláldoznia anyanyelve génuszát s a ki mégis nyomon tudta követni nagy mintáit: Shakespearet, Aristophanest!

Legyen hát költői dictionk folyékony, síma, magyaros. Azt mondhatná valaki: «Ugyan miért kell ezt itt külön is hangsúlyozni? Hiszen ez nemcsak a műfordítás szabálya, hanem mindenféle verses, sőt mindenféle prózai munkáé is — miért kötik ezt épen a fordítónak lel-

kére? Ép oly joggal lehetne azt is ideiktatni, hogy ne tessék vala-valás rímekkel dolgozni!» Erre az a válaszom, a mire már föntebb is utaltam: hogy igen, a könnyedség és folyékony-ság mindenféle költői mű stílusában szükséges, de sehol sem tévesztik szem elől olyan sűrűen, mint a műfordításban. S ez természetes is; könnyedén és folyékonyan írni még akkor sem kis dolog, ha az ember szabadon választja mondanivalóját és szabadon választja azt a formát is, a melyben szólni akar; de mikor az ember az előtt a kényszerűség előtt áll, hogy ezt meg ezt a gondolatot kell kifejezned, még pedig ilyen meg ilyen rövid vagy hosszú sorokban és ilyen meg ilyen rímmel s akkor e dupla békóval a vergődő embernek még ráadásul azt is parancsolják: most pedig tessék könnyeden, fesztelesen mozogni, hogy senki a világon észre ne vegye azt a két békót; akkor bizony érthető, ha az írónak meg-meghibban a lába... legalább a verslába. Igen, érthető is, menthető is, de azért az igazán jó műfordításban az ilyen megbicsaklásoknak, az ilyen zökkenéseknek és döcczenéseknek még sem szabad előfordulniok. S ha a fordító százszor is próbálja elkerülni és százszor is azt hiszi, hogy lehetetlen, nem szabad belenyugodnia, meg kell próbálnia százegyszer és százkettedszer is és végre mégis

csak diadalmaskodni fog. Luther az ő bibliafordításáról maga beszéli, hogy egyszer Jób könyvében négy nap alatt alig tudott három sort fordítani s hogy sokszor egyetlen szót két-három hétig is keresett. Ehhez legyen a műfordítónak türelme és kitartása; ha nincs, inkább dobja el a tollát, semhogy nyelvünk génuszát törje kerékbe. Legyen a műfordító szigorú bírása önmagának; ha semmikép sem megy, tegye félre munkáját, hevertesse pár napig, sőt pár hétig s a mikor újra előveszi, azt fogja látni, hogy a min már-már kétségbeesett, az hirtelen minden erőfeszítés nélkül, mintegy felső sugallatra, egészen simán tolul a tollába. Tán egyszer az utcán sétáltában fog váratlanul és szinte hivatlanul eszébe villanni a keresett szó, fordulat, vagy rim, vagy tán egyszer álmából felriadva fogja elkiálthatni a heurékát!... A műfordítást, ép úgy mint a költészet bármely ágát, nem lehet és nem szabad *gyárilag* üzni; hangulat kell a költő tolmácsolásához is, türelem és kitartás a kész munka csiszolásához. A könnyedséget, melyet főntebb hangoztattunk, nem szabad könnyen venni. Biz azt sokszor csak nagy és kemény munkával lehet elérni, eredeti munkában is, műfordításban még inkább. «Mille fois sur le métier remettez votre ouvrage», mondja Boileau. Innen van, hogy

annyi műfordításunk akad, kivált a régiebbek között, melyek csak úgy nyögnek és csikorognak s a mellett is csak homályosan, vagy sehogysem adják vissza az eredeti értelmét. Ki ért meg pl. Boileau Art Poétique-jének ezt a két sorát magyarul:

«Kevés, ki csak könyvben mulattató,
Még társalogni és élni is tudni jó.»

Erdélyi János e fordításához bizony elő kell venni kommentárnak az eredetit, különben ki nem sűtjük soha, mit akar itt a magyar szöveg mondani:

C'est peu d'être agréable et charmant dans un livre.
Il faut savoir encore et converser et vivre.

A mi egyszerűen annyit jelent: nem elég, hogy az ember *könyvben* tudjon kedves és kellemes lenni, hanem állja meg helyét az életben is, a társalgásban is. Vagy ott van Czuczor egy sora a Horatius Ars Poeticájából:

«Gáncskerülés, műtan nélkül, szok vinni hibákra».

Ki ismer rá ebben a sorban a latin eredetire: «In vitium ducit culpae fuga, si caret arte». (A hiba kerülése, ha művészet nélkül járunk el, még súlyosabb hibába visz.)

Óvakodjék az ifjú műfordító, hogy efféle rébuszokat fel ne adjon olvasóinak. Lehet, hogy a mint előtte van az eredeti, ő maga a saját

fordítását nagyon világosnak fogja tartani, de ez a vélemény igen sokszor csalóka. Csak próbálja és olvassa fel fordítását olyan valakinek, a ki az eredetit nem ismeri, és majd akkor fog csak eldölni, hogy a világosnak tartott passus hallatára amaz nem üti-e fel a fejét és nem kérdi-e hüledezve: «Mi ez? Kérem csak még egyszer!»

Csak a ki a könnyedség, a simaság, a folyékony-ság e követelményeinek eleget tesz, annak a munkája nem fogja az olvasónak minden lép-ten-nyomon eszébe juttatni: hiszen itt fordítással van dolga! Már pedig szépen mondja a német műfordítók egyik legjelesebbje, Gildemeister:

Des Übersetzers Ehre ist,
Wenn, wer sein Werk liest, *ihn vergisst!*

De a könnyedségre, simaságra, folyékony-ságra, magyarosságra való törekvést mégsem szabad annyira túloznunk, hogy félve kerüljünk minden kifejezést, vagy fordulatot, a mely a mi nyelvünkön tán kissé szokatlan, melyről azt mondhatja az olvasó: ezt még nem olvastam magyarul.

Arany Shakespeare-fordításaiban hány olyan szó- és mondatfűzés akad, a mely új és merész, melyet magyar nyelven még előtte nem írt senki! Ezeket elítélni ugyancsak szűk látókörű, pedáns dolog volna. Persze, a mit megkísérelhetett Arany, nem utánozhatja mindenki. Új

szókat vagy szólásformákat alkotni: ehhez csálhatatlan nyelvérzék és csálhatatlan ízlés is kell. Ha ezek nélkül fogunk hozzá az ilyenhez, olyan szörnyűségeket fogunk teremteni, mint a minők pl. Császár Ferenez fordításaiban hemzsegnek, a ki a nöstény farkas helyett «nöstye» farkast ír, a fenkölt észt «fennész»-nek mondja, ruház helyett azt mondja «köntösít» stb. stb.

De ismétlem, a kellő nyelvi és költői érzékel megáldott műfordító az újszerűségekben ne legyen túlságosan gyáva. Sokszor az, a mi az egyik nyelvben már a régi használatból elkopott szókép, híven lefordítva egy másik nyelvre, ott újszerű és ezért hatásos lesz. A magyar nyelvben pl. alig érezzük képnek ezt: «a nap pihenőre száll»; de ha olaszul azt mondjuk: «il sole si reca a riposare», egyszerre fölelevenül az a személyesítés, mely a mi nyelvünkön már szinte elveszett és melynél fogva a nap fáradt emberhez van hasonlítva, ki este ágyba megy, kipihenni útját. Épen az ilyen frázisok és képek szerencsés átültetésével lehet sokszor gazdagítani a költői nyelvet; a ki az ilyenekben ízléssel, de e mellett kellő szabadsággal jár el, növeli a magyar szó ékét és dicsőségét, míg ellenben, a ki túlságos aggodalmaskodással kerül minden szokatlanságot, annak nyelve simának sima lesz, de erőtlen és szintelen.

Szabad fordítás, utánzás.

Sokszor az író azt vélheti, hogy szebb munkát teremthet az eredetiből, ha nem fordítja híven, hanem korunk vagy nemzetünk ízlésének megfelelően módosít rajta, kihagyásokkal és toldásokkal. Az egészen szabad fordításnak, vagy inkább átdolgozásnak is meglehet a maga jogosultsága — bár kiváló munkákkal szemben csak vajmi ritkán. De ha valaki középszerű vagy gyöngébb eredetiből a maga alkotó erejével szép magyar művet tud teremteni, az ő munkája is számot tarthat az elismerésre. Lehetnek más okok is, melyek ajánlatosabbá teszik az utánzást, mint a hű fordítást. Van pl. Lenau-nak egy-két magyar tárgyú verse (Pusztai csárda, Magyar verbunk), melyek szinte megkívánják a magyaros formát, a magyaros szó- és versfűzést. Az ilyeneket nem hiba szabadon átültetni, mert az eredetihez tapadó tolmácsolásuk inkább furcsaság volna, inkább komikusan hangozhatnék. De minden ilyen esetben mellőzhetetlenül szükséges, hogy az átdolgozó világosan jelezze is azt a szabadságot, a melylyel él; meg

kell mondania egyenesen, becsületesen, hogy költeménye nem eredeti, hanem átdolgozás, vagy utánzat, vagy a hogy írni szokták «szabadon X. Y. után» készült.

Igaz, hogy ezzel aztán sok visszaélést követnek el; a ki valamely idegen vers lefordításával nem tud megbirkózni, a ki egy-egy sort, vagy strófát kénytelen kihagyni vagy megmásítani, a ki az eredeti tömött nyelvét csak parafrázisokkal tudja követni, azt untalan *higítani* kénytelen: az úgy könnyít a lelkiismeretén, hogy azt mondja: ő *szabadon* fordított, ő *utánzott*. Kivált a németeknél sok az ilyen *freie Bearbeitung*, melyek sokszor csak annyiban *szabad*-ok, hogy az eredeti szépségei *szabadon* vannak agyonlapítva. A francziák inkább *imitation*-nak mondják versfordításait, «utánzat»-nak, a mely szó aztán természetesen jogosulttá teszi a jelentős módosításokat is.

Az utánzatnál is szabadabb fordítás, az ú. n. *adaptálás* is főkép a francziáknál szokás, leginkább a színdarabokban; ő náluk a legújabb időig még Shakespearét is csak franczia konyha szerint tálalták föl a közönségnek, mindenben a honi ízléshez alkalmazkodva. Ott legtöbb esetben az ily adaptálók nemcsak a tantiémet ütik el az eredeti szerző kezéről, hanem még a nevét is elhallgatják. Az irodalmi erköl-

csök e lazasága ne szolgáljon követendő példaul. Tisztességes író, ha fordít, ha átdolgoz, ha adaptál, mindig nyíltan meg fogja ezt mondani s a mellett a szerzői tulajdonjog tekintetében is eleget fog tenni mindennek, a mit a törvény eléje szab.

Általában nem ritka az olyan költő, sem egyebütt, sem nálunk, ki, mert az eredeti művet — kivált verset — csak úgy átabotában, feliben-harmadában tudta lefordítani, úgy hogy az jóformán csak torzképe az eredetinek, már feljogosítva érzi magát arra, hogy elhagyja még a szerző nevét is és munkáját eredetinek szerepeltesse. Ebben a tekintetben a XIX. század első harmadában nagyon tág lelkiismeretűk volt költőinknek; tömérdek verset dolgoztak át ilyen módon, megfeledkezve annak a bevallásáról, hogy az a munka csak félig-meddig az övék, mert a mi benne értékes (van) mind idegen költőktől való. Hogy akkor ezt nem is vették olyan nagy dolognak, mutatja Kölcsey egy bírálata, melyben Kiss János versei gyűjteményes kiadásáról írva, csak egész szelíden jegyzi meg, hogy tán mégis *«hasznos lett volna»* az idegenből fordított darabokat megnevezni! Akkor még a jelesebbek is sokszor követték ezt az eljárást, melyet a mai irodalmi erkölcsök szigorúan tiltanak; pedig manap is előfordul, —

nomina sunt odiosa — hogy egyesek czzel a különös eljárással gyarapítják irodalmi babérjaikat.

Visszatérve a szabad fordítás dolgára, ismétlem, egyes kivételes esetekben igazolt lehet a szabad fordítás is, az utánzat is, sőt, főleg szinpadra való műveknél, az «adaptálás» is; de az ifjú műfordítót mégis óvom az efféléktől. Hogy ha valamely idegen költőt nem érdemes híven tolmácsolni, ha itt-ott terjengősnek, vagy homályosnak, vagy izléstelennek találja: ne vállalkozzék átültetésére. A mely verses munka úgy jön létre, hogy itt néhány sor idegen írótól való, amott pár sor a fordítótól van belehamisítva, később megint az idegen író jut szóhoz és így tovább: az mindenképen hibrid alkotás lesz, se nem fordítás, se nem eredeti, se a másé, se a magunké, hanem olyan összeütt és toldozott valami, a minek az igazi művészi teremtéshez kevés köze van. A ki nem szeret a más gondolatai nyomán haladni, hanem itt is, amott is a magáét akarja közéjük keverni, az arról tesz bizonyosságot, hogy sem műfordítói adomány nincs benne, mert hisz nem tud hozzásimulni a más lelkéhez, sem eredeti költői tehetség, mert hisz egyre mástól kell kapnia az ösztönzést, hogy magának is jusson eszébe valami.

Az «utánköltés» szóval pedig az ilyen eljárást ne jelöljük. «Utánaköltés» keletkezik úgy, ha engem a más költő gondolat- és érzésvilága arra inspirál, hogy azt a mit ő kifejezett, *egészen más* módon, más eszközökkel én is kifejezzem. De ha eredetimmal azonos módon és azonos eszközökkel mondom el az ő mondanóit, csak azzal a különbséggel, hogy nem *lépést tartok* vele, hanem *utána sántikálok*: nem «utánaköltést» végeztem, hanem kontár fordítást.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Mit fordítsunk?

Még arról is kell néhány szót szólni, hogy mit fordítsunk voltaképen? Kétségtelenül csak olyant, a mi magunkat is megragad, mert csakis ezt leszünk képesek ihletetten tolmácsolni, aztán olyat, aminek tónusa rokon a mi költői lelkünk tónusával, ha ugyan nem vagyunk olyan szerencsések, hogy *mindenféle* hangnem föl bírja énünkben kelteni a visszhangot. De ez az eset lehetőleg ritka; általában minden műfordító csak *bizonyos* nemű köteteket tud sikerrel tolmácsolni, a mint erre már munkám elején, a hol a fordítói ihletről volt szó, ráutaltam.

Vége pedig csak olyant fordítsunk, a minek átültetése valóban gazdagítja irodalmunkat. Értéktelen szeméttel, erkölcstelen léhaságokkal ne szaporítsuk a nyomtatott betűk tengerét. Tehát ne csak *jól* fordítsunk, hanem *jót* is. Versfordítóink ez intelem ellen ritkán vétének, de annál gyakrabban próza-fordítóink. Mennyi silány elbeszélést ültetnek át lapjaink és könyvkiadóink, elvéve a teret és a keresetet a magyar elbeszélőtől! E részben bizonyára több ízlést kell

követelnünk és több szeretetet a hazai írók iránt.

Attól is óvjuk a műfordítót, ne vállalkozzék olyan munka átültetésére, melyet már jeles fordításban adott más valaki. Irodalmunknak az idegen remekek tolmácsolása körül még olyan óriási hézagai vannak, hogy szinte bűn egy-egy munkát másodszor és harmadszor is lefordítani, ha már az első fordítás is megfelel a kritika követelményeinek. Minek próbáljuk Arany után ma újra lefordítani a *Szentivánéji Álmot*?

Viszont igaz, hogy a műfordítások, még a legjobbak is, idővel elavulnak. Nyelvünk ép úgy, mint minden nyelv, folyton változik, folyton módosul, egyes szók és szólásformák divatjukat mulják s helyettük mások keletkeznek, úgy hogy valamely fordítás, mely ezelőtt ötven évvel modern volt, ma ódon ízűnek, nehézkesnek tetszhetik. Kivált a magyar irodalomnak volt az a szerencsétlensége, hogy épen a mikor legjobban virágzott, mikor nemcsak eredeti munkákban, hanem jeles műfordításokban is legtermékenyebb volt, akkor folyt a nyelvújítás körüli harc, mely az írásművek nagy részét olyan formákkal töltötte meg, melyeket azóta az orthologia kiírtott a használatból. Így jártunk pl. Shakespeare-fordításaink jó részével is, melyeket ma

már a színpadon alig lehet elmondani, annyira meg vannak rakva félmultakkal, látand és látandott-féle időalakokkal, *rény*-nyel és egyéb ily hibás képzésű szókkal. Az ilyen fordítások, ha a maguk korában jelesek voltak is, természetesen ujjakkal pótlandók, vagy ha ez az íróijogba nem ütközik, módosítandók, a mai nyelvszokáshoz képest kijavítandók.

Ez igazításokra, vagy esetleg egészen új fordításra más is adhat okot: az, hogy az írónak munkáját azóta a szöveg-kritika megjavította, hogy olyan passusokat, melyek az első fordítás idejében félreérthetők vagy homályosak voltak, a filologiai tudomány azóta világossá tette, stb.

Természetes azonban, hogy midőn valamit újra fordítunk és fordításunkban felhasználjuk a régi fordítást, nem akarva valamely tökéletesen jól átültetett passust mással pótolni csak azért, hogy újat mondjunk: ezt az eljárásunkat is nyíltan be kell vallani. Nem járja, valamely régi fordításnak itt-ott megbolygatni a szórendjét, itt-ott változtatni egy s más frázisán s ezen a réven aztán fordításunkat új fordításnak s egészen a magunkénak hirdetni. A magyar irodalomban az ilyen eljárás már egyszer botrányt okozott: az iliászi pör neve alatt ismert nagy vitát, a mely abból keletkezett, hogy Vályi

Nagy, hozzájutván Kölcsey Homérosz-fordításának első énekéhez, abból egy-kétszáz sort vagy egészen változtatás nélkül, vagy csekély változtatásokkal átvett a magáéba, melyet aztán ki is nyomtatott, a nélkül, hogy e dologra csak czélzott is volna. Mikor pedig Kölcsey ezen felháborodott, a szelíd lelkű Kazinczy azzal mentette Vályi Nagyt, hogy csak *«szép lélekre vall*, hogyha másnál jobbat lát, elejti a magáét». Kölcsey aztán persze méltán csúfolta az ilyen széplelkűséget.

Midőn azt mondom, hogy a már meglevő jó fordítás fölöslegessé teszi az új fordítást, távol van tőlem hibáztatni azokat, a kik ilyenekre mégis vállalkoznak. Elvégre nincs olyan jó, a mit jobbal ne lehetne pótolni; ha a műfordítás bármely szempontból sikerültebb az előzőnél, már megvan igazolása. Egyébként a műfordítás édes testvére az eredeti költésnek; ha valakit Goethe egy dala arra inspirál, hogy azt a dalt nem tudom hány elődje után újra megkisértse magyar szóba önteni, ezt bizonyára senki sem fogja vétségnek tekinthetni; legföllebb, ha felül nem mulja elődjeit, azt fogjuk róla mondhatni, hogy fölösleges munkát végzett.

Arról is kell itt néhány szónak esnie, hogy a fiatal műfordító miként fejleszsze képességeit

és hogyan haladjon könnyebbről nehezebbre. Természetes, hogy ne kezdje el a legnehezebb versformákon. pl. a Dante terzináin, melyekkel csak a legfejlettebb technika fog megbirkózhatni. Próbáljon előbb átültetni könnyebb, tán rímnélküli verseket s csak azután haladjon fokról-fokra a szigorúbb rimes formák felé.

De nemcsak a forma teszi a nehézséget. Általában azokat a költőket könnyebb fordítani, kiknek főértéke a tartalomban van, nem a formában; olyan versből, melynek főbecsét a benne foglalt eszmék vagy események adják, mindig kevesebb fog elveszni. Nem ért a műfordítás technikájához, a ki pl. azt mondja, hogy ez meg ez a műfordító legjobban epikus költőt tud fordítani, aztán drámait, legkevesebbé jól lírát. Ez nemcsak egyetlen műfordítóra áll, hanem mindegyikre, egyszerűen azért, mert az epikus mondanivalóiból vész el a legkevesebb a fordításban, a lírikuséból pedig a legtöbb. Ez utóbbinál is annál nehezebb lesz a műfordító feladata, minél kevésbé rejlik a költemény értéke a benne foglalt eszmékben s minél inkább függ az a szavak zománczától, a mérész inversiótól, a szokatlan szófüzéstől, a sorok melódiájától, a rímek ujszerűségétől, egy szóval a formától, annak sokszor meg sem határozható bájától. A kezdő műfordító ezért a

siker legtöbb reményével epikát fordíthat, legkevesebbel lírát. De természetes, hogy ez tisztán csak a feladat technikai oldalára vonatkozik; hogy a mellett a fordítónak magára az illető műfajra is rátermettnék kell lenni, hogy különösen magával a lefordítandó költővel kell tudnia együttérezni, azt nem kell itt is újra hangoztatnom.

Még azt is vegye számba a fiatal műfordító, a ki könnyebb feladatokat keres, hogy a stílus minél egyénibb, annál nehezebben adható vissza. Ez még prózában is áll, a hol Jean Paul a maga szeszélyes, újszerű, tömött kifejezéseivel roppant feladatokat ró a fordítóra, míg ellenben egy Ohnet banális stílusát úgy lehet fordítani, mint akár egy rendőri napihírt.

Végszó.

A műfordítói munkásság megítélése tekintében nálunk újabban mintegy ellenhatás nyilvánul a múlt század álláspontjával szemben. Akkor némelyek szerint túlságos fontosságot tulajdonítottak neki, — bár irodalmunk akkori állapotához képest az idegen remekék átültetésének fontosságát alig lehetett túlzottnak tartani — ma azonban olyan irány kezd fejlődni, hogy kelleténél csekélyebb jelentőségűnek ítélik. Bizonyára ez okozza, hogy az utóbbi negyedszázadban a műfordítói munkásság terén olyan nagy a megcsappanás, a mely méltán gondolkozóba ejthet bennünket. Az ifjabb írói nemzedékből vajmi kevesen vetik rá magukat e működési térre, azok is nagyobbára csakhamar hátat fordítanak neki; arról panaszkodnak, hogy az anyagi sikerről nem is szólva, a melyet e téren keresni nem szabad, az erkölcsi elismerésből is alig jut nekik annyi, a mennyi még a legközepesebb eredeti versek íróját is sarkalni szokta. Ezért aztán csakhamar átesapnak az eredeti munkássághoz, még akkor is, ha vénájuk erre alig predesztinálta őket.

Nos hát, a kitünő eredeti termelés kétségkívül sokkal nagyobb becsületet érdemel, mint akár a legsikerültebb műfordítás is, és nincsen nevetségesebb hiúság, mintha valamely elsőrangú költői mű tolmácsa az alkotóval ugyanegy piederstálra szeretne felkapaszkodni, ha Dante akár legzseniálisabb fordítója a Dante babérjait akarná aratni. Ám a közepes vagy silány eredeti költő, a ki amúgy is csak idegen csapáson jár, a ki mások hangját, modorát, gondolatvilágát sajátítja ki, mert neki magának nincs egyénisége: az ilyen csak henye gyommal szaporítja az irodalom kertjét, míg az, a ki a külföld idegen plántáit művészettel és tudással átülteti a mienkbe, nemcsak nagy fontosságú, de sokszor dicsőséges munkát is végez. A kinek teremtőképessége nem akkora, hogy a nagyokkal egysorba való emelkedést remélhesse, ne riasztassa el azért magát a műfordítás munkájától az elfogultak semmiféle kicsinylése által; s ne csüggeszsze el a napi siker hiánya sem, hanem merítsen kedvet és kitartást abból a tudatból, hogy nemzete művelődésének oly nagy szolgálatot végez, a minőt végezni csak nagyon kevés eredeti írónak áll módjában. Shakespeare jó fordítása, mondotta Vörösmarty, a leggazdagabb szép literaturának is felér legalább felével; azok, a kik ehhez hozzájuttattak

bennünket, beírták nevöket kulturánk főnemesi aranykönyvébe.

A műfordító fontossága különben mindig növekszik. Minél több irodalom lép be abba a körbe, melyet világirodalomnak szoktak nevezni, minél erősebb lesz a nemzeti kulturák egymás közötti érintkezése és egymásra való hatása, annál fontosabb lesz, hogy e hatást igazán arra termett művészek közvetítsék, ne vásári munkát végző rossz napszámosok. Nevetséges dolog a fordításoktól a nemzeti irodalom eredetiségét félteni. A kiknek olyan kevéssé önálló a költői egyéniségök, hogy egy idegen munka fordítása vagy olvasása már utánzókká teszi őket, azokkal nem sokat veszt az irodalom. Bölcsen mondja Gyulai Pál egyik Kisfaludy-Társasági elnöki megnyitójában, 1883-ban, hogy a fordítások elhanyagolása épen nemzetiségünknek árt, mert a jó magyar fordításokkal gyengíthetjük legjobban az idegen nyelv beolvasztó erejét. És Gyulainak ugyanabból a beszédéből idézek egy más mondást is, mely ösztönzője lehet az e babérokra törekvő ifjú írónak: «A jó művek jó fordítása irodalomtörténeti mozzanat is lehet és mindenesetre a jó fordításban mindig van valami eredeti is.» S itt aztán sorra vévén az idegen irodalmaknak nagy műfordításait, melyek vagy a nyelvre,

vagy az irodalmi irányokra voltak korszakos hatással, végzi Kazinczyval, kinek műfordításai annyival nagyobb hatásúak voltak, mint eredeti művei, és Aranynyal, kinek műfordításaiban — kérdi Gyulai — «nincsen-e eredetiség?» Valóban, az európai nemzetekkel való közösségünk eszméjét és egyúttal nemzeti kulturánk ideálját szolgálja az, a ki a nagy írókat a mi nyelvünkön tudja megszólaltatni.

A jó műfordítással hozzánk plántált remekek nemcsak magukban véve gazdagítják irodalmunkat, hanem nagy fontosságuk van ama termékenyítő hatásnál fogva is, melyet eredeti költsökre gyakorolhatnak. Magát Goethet is a szanszkrit, arab és perzsa költészetből átültetett versek inspirálták a Westöstlicher Diwan megírására, és ilyen példákat minden irodalomból fel lehet hozni.

De a milyen nyeresége valamely irodalomnak egy idegen remek méltó átültetése, olyan kár, mondhatnám csapás a rossz műfordítás, kivált a nagyobb verses munkáé. Erről a nyomorúságról már Bajza is panaszkodott, midőn azt írta: «az egyszer fordított munka, bármily silányan és rosszul volt is adva, gyakorta 30—40 évre megfoszt azon örömtől, hogy helyette jobbat vagy épen jót nyerjünk; mert hiába, a legkevesebb olvasó keresi a fordítóban

a művészt, s ha már egyszer megvan valami nyelvünkön, az újabb fordítás már alig kaphat közönséget; azt mondják: nem kell, hiszen ezt már ismerem.» Irodalmi viszonyaink e részben Bajza óta, fájdalom, alig változtak; a mi egyszer le van fordítva, azt csak nagyon nehezen lehet kiadni vagy előadatni új fordításban. Operánkban pl. még most is énekelnek örülten zagyvalékos és magyartalan fordítású dalműveket és Nemzeti Színházunk is csak kínos-keservesen tudja magát rászánni, minden három esztendőben egyszer, hogy egy elavult, vagy már a maga idejében is rossz fordítást sutbadobjon és újat készíttessen helyette. A silány fordításokkal szemben már csak ezért is jogosult a legnagyobb szigor; a mellett a kis haszon mellett, hogy mégis valahogyan hozzáférhetővé teszi az illető eredeti munkát, óriási az a hátrány, hogy hosszú-hosszú időre bevágják az utját a jó fordításnak. Pedig csak az igazán jó fordítás acclimatizálhat egy idegen író, csak az fog annak mintegy polgárjogot szerezni irodalmunkban. Ilyen szerencsésen acclimatizált munkák kivált a német irodalomban vannak nagy számmal. Shakespeare szinte német költővé lett, ki egyetlen «Deutsche Klassiker-Ausgabe»-ból sem hiányzik, mintha valóban németül írta volna drámáit; így lett

némétte Byron Gildemeister által, Giusti Heyse által, Firduszi Schack által stb. Angolországban így lett nemzeti olvasmány Pope Homerosza, vagy újabban Fitzgerald Omer Khejjam-ja; az olaszoknál Maffei Schillerje, Monti Iliása, nálunk pedig a magyar Shakespeare legnagyobb része, Szász Károly Nibelung-éneke, Bérczy Anyeginje, Ábrányi Don Juanja.

Egyébiránt a jó műfordítást nemcsak hasznosság szempontjából szabad néznünk, nemcsak abból a szempontból, hogy idegen gyöngyöket illeszt bele irodalmunk kincses házába. A jó műfordítás ép úgy önczél lehet, mint bármely más művészi alkotás. Hisz a költői teremtésnek két alkotó eleme, a gondolat és a forma egyenjogú, mert a hogy üres a legszebb forma is, ha jóra való gondolatot nem fejez ki, ép úgy halványnyá lesz a legnemesebb gondolat is, melynek a költő nem találja meg kifejező formáját. Ezért annak az esztetikai gyönyörnek szempontjából, melyet a költői mű *formája* nyújt a fejlett ízlésű olvasónak, szinte másodrangú dolog, hogy az a gondolat, melyet e formában kifejezünk, a másé-e, vagy a magunké? Arany híres Goethe-fordítását nagy lelki élvezettel fogja olvasni mindenki, a kinek van érzéke a magyar nyelv bája, a magyar vers zenéje iránt, és az a körülmény, hogy e vers csak

másolata egy idegen költő versének, ebbeli gyönyörüségét nem fogja csökkenteni. Sőt kétszeresen fogja élvezni ezt a műfordítást az, a ki ismeri az eredetit is, mert növelni fogja bámulatát az a dolog, a mi a legtöbb művészi gyönyörérzetnek legfőbb forrása: hogy t. i. két egymástól annyira különböző anyaggal, a minő a magyar és a német nyelv, miként lehet egymáshoz annyira hasonló műveket létrehozni. Ez az élvezet ugyanolyan nemű, mint a mikor ámulunk, hogy a természet való képeit milyen híven lehet visszaadni pár darab festékkel és egy ecsettel; itt is, ott is a hasonlótlanok hasonlósága, a kétféle anyag eltérő volta és mégis egyezése fog bennünket elragadni. Azért sajnálnivaló az az ember, a ki egy jeles műfordítást nem olvas el, azt mondván: én úgyis olvastam eredetiben! A ki Goethe balladáját az Arany fordításában nem találja elolvasásra méltónak, csak azért, mert ő a Goethe eredeti szövegét megérti, ezzel csak azt mutatja, hogy nincs érzéke a magyar nyelv és a magyar verseselés művészetére. Ellenkezőleg: a jó fordítást csak az fogja igazán élvezhetni, a ki az eredetit is ismeri! Az fog legjobban örvedeni, ha a maga nyelvén hallja visszacsengeni egy más nyelven írott munkának nemcsak gondolatait, hanem zenéjét, színeit, minden báját is.

De valamint æsthetikai gyönyört kell a jó fordításnak ébresztenie a művelt ízlésű olvasóban, úgy az alkotás gyönyörét támasztja maga a fordítás munkája abban is, a ki űzi. Minél nagyobb nehézségekkel kell megbirkóznia, minél egyenlőtlenebb az a matéria, melyből mintaképe dolgozott és az, a melyből neki magának kell dolgoznia, annal nagyobb mámorral fogja lelkét eltölteni e nehézségek legyűrése. A ki magyar nyelven vissza tudja adni Dante terzináinak tömörségét és dallamosságát, azt a teremtésnek ugyanolyan büszkesége fogja eltölteni, mint a ki pl. a nyers anyagból meg tudja formálni az emberi test nemes idomait. A jó műfordító tehát nemcsak gyönyörűséget kelt, hanem gyönyörűséget szerez önmagának is, egyikét a legnemesebb, legigazibb æsthetikai gyönyörűségeknek.

A verses műfordításnak igaz, hogy kis közönsége van; de hát vajjon az eredeti versnek nagy közönsége van-e nálunk? vagy akárhol is? Jaj volna, ha a művészi termelés értékét a szerint kellene megítélnünk, mekkora közönségnek szól! Ezért, oh ifjú költők! ne hallgassatok azokra, a kik kicsinylőleg szólnak a művészi tolmácsolás munkájáról. A ki köznapi dolgokat pongyola formában odavetve, azt hiszi, nagyobb igényt szerzett az elismerésre, mint a ki a mások

nagy eszméit művészi magyar köntösbe öltöztette, hasonló ahhoz a czégtábla-festőhöz, a ki, mert a maga fejéből mázolt egy arany oroszánt, nagyobb művésznek tartja magát annál, a ki Rafael Athéni Iskoláját tudta remekül rézbe karczolni. A szépművek megítélésének elvégre is egyetlen mérővesszeje az æsthetikai gyönyör, a melyet kelteni tudnak; közönséges, vagy silány munka nem kelthet æsthetikai gyönyört csak azért, mert eredeti, és alkotója nem várhatja, hogy munkája meg fog maradni, csak azért, mert annak terve a saját szűk agyvelejében fogant meg. Gondoljon arra az ifjú költő, mily nagy szolgálatot tettek irodalmunknak jeles műfordítóink, mennyit köszönhet a magyar széppróza Báróczynak, a magyar költői nyelv Kazinczynak, mennyit műveltségünk és ízlésünk fejlődése Szász Károly óriási munkásságának, Győry Vilmos ragyogó példájának és annyi másoknak, s ezek a nevek lelkesítsék. Gondoljon arra is, hogy a világirodalom legnagyobb költői közt is csak kevesen vannak, a kik e művészetet csekélylették volna és hogy nemcsak nálunk foglalkoztak vele Arany, Petőfi, Vörösmarty, utóbb pedig Lévy József, Rákosi Jenő, Dóczy Lajos stb. stb., hanem a külföld nagyjai közül is oly óriások, mint Goethe, Schiller, Byron, Longfellow, Heine, Leconte de

Lisle és még számtalan más. A műfordítást e nagy költők nemesak azért üzték, mert használni akartak vele népük irodalmának, hanem üzték, mint nemes művészetet is. És tán üzték mint a költő legedzőbb és legtermékenyebb szellemi gimnasztikáját is, és mint ilyent ajánlom azoknak is, a kik inkább az eredeti alkotás terén akarnak működni. Az idegen nyelven levő gondolatnak a magunk nyelvére való át-tétele valóságos birkózás, melynél jobban semmi sem fejlesztheti az ifjú költő stílusát, semmi sem kényszeríti inkább szókincse kibővítésére, formakészsége tökéletesbbé tételére, semmi sem teszi nyelvét hajlékonyabbá, napról-napra alkalmasabbá új árnyalatok kifejezésére.

Ifjú költők, fordúljatok azért szeretettel a műfordítás munkája felé; kiapadhatatlan forrását fogjátok benne találni a gyönyörnek és végtelen szolgálatot fogtok tehetni nemzetünk irodalmának. Nektek ajánlom ezt a könyvecskémet és boldog leszek, ha némi kedvet tudtam bennetek kelteni e művészetre és ha néhány észrevételemmel és utasításommal meg tudtam könnyíteni munkátokat. Nyitva a tér; bármennyit tettek már elődeink e pályán, még sokkal több az, a mi tennivaló. A keleti irodalomból alig van valami nyelvünkbe átültetve; az arab és perzsa költészetből, a szanszkritből

még édes-keveset bírunk; az ó-classikai nyelvek tanítása is mindinkább háttérbe szorulván, egyre fontosabb lesz az, hogy a görögök és latinok munkáit korszerű magyar átültetésben olvashassák a műveltségre szomjúzó; a modern nyugati irodalmak közül a spanyolból alig van pár kötetre valónk: az angolból hiányszának nálunk olyan költők, mint Shelley, Rossetti, Browning, Swinburne, a francziából nincsen Lamartine-ünk, nincsen Leconte de Lisle-ünk, nincs Sully Prudhomme-ünk, nem is szólva arról, hogy csonka a Corneille-ünk, Racine-ünk és hogy új fordításra vár Molière is. Még Goethe és Schiller színdarabjai sincsenek meg nyelvünkön mind, legalább olvasható, modern átültetésben; az olasz irodalom terén még oly nagyok várnak méltó tolmácsra, mint a régiek közül Giusti, az újabbak közül Carducci; aztán ott van a dán, svéd és norvég irodalom, melynek kincseit, a mennyiben egy kis részük hozzáférhetővé lett számunkra, mind német retortán át kaptuk; és végre ott van az orosz irodalom, mely annyira gazdag nagy elmékben és oly kis mértékben lett nálunk ismertté.

A német irodalomnak óriási gazdagsága az, hogy műfordítói irodalma oly rendkívül kiterjedt; méltán nagyra volt vele Goethe, hogy a világnak majdnem összes nagy íróit jó fordí-

tásokból ismerheti meg az, a ki németül tud. Csak nemrég mondta gróf Apponyi Albert egy Berlinben tartott felköszöntőjében, hogy ha egy ember a holdról leesnék földünkre és tőle kérdezné, milyen nyelvet tanuljon, hogy megismerje ennek a bolygónak kulturáját: ő a németet ajánlaná neki, mint a mely nyelven a világ-műveltségnek legtöbb írott munkájához hozzáférhetünk. Mi is igen sok nagy íróat kénytelenek vagyunk németül olvasni: pedig ismétlem, a német fordítások a német nemzet számára készülvén, természetesen a német nemzet ízléséhez simulnak, és a ki őket olvassa, észre sem veszi, hogy a francia, az angol, az olasz, a keleti irodalmak tolmácsolásában egy kis *német* szellemet szí magába. Már ez egy okból is rajta kell lennünk, hogy az idegen nagy írókat ne német szemüvegen át nézzük, ne német szövegen át élvezzük; ez is a nemzeti becsület kérdése. Mindenképen nagy és fontos munka vár rátok, ifjú társaim, a kik tehetséget éreztek magatokban e munkálkodásra. Van itt szedni való babér elég: nyújtsátok ki utána kezeteiket!

TARTALOMJEGYZÉK.

	<i>Lap</i>
Bevezetés	3
I. fejezet. <i>Az idegen munka megértése és átértékelése</i>	7
Félreértések. A megértés segédeszközei	7
A fordítói ihlet	23
Nyelv- és verselésbeli művészet	28
II. fejezet. <i>Az anyagi hűség</i>	36
Szók, szólások, szójátékok	36
Kihagyások és toldások	48
Az eredeti változtatása	57
Az eredeti színe és hangulata	62
III. fejezet. <i>Az alaki hűség</i>	77
Az alaki hűség nem cél, hanem eszköz	77
Verses munkák prózai fordítása	82
A formai hűség elejtésének veszélyei	87
Az antik mértékek	92
Keleti és nyugateurópai versformák	107
IV. fejezet. <i>Általános észrevételek</i>	132
A könnyedség	132
Szabad fordítás, utánzás	139
Mit fordítsunk	144
Vég szó	150

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

- Byron* Lord. **Kain.** Mysterium. Fordította Győry Ilona.
Füzve 2 kor. Vászónkötésben 3 kor. 20 fill.
- Craik* (Miss Dinah M. Mulock). **Garland** lelkész
leánya. Fordította Végh Arthur. Füzve 2 K 80 fill.
Vászónkötésben 4 K.
- Csató Pál* szépirodalmi munkái. Az író arczképével
és életrajzával. Füzve 7 kor. 20 fill. Vászónkötésben 8 kor.
- Csiky Gergely.* **Két szerelem.** Szomorújáték 3 felv.
A m. tud. Akad. a gr. Teleki alapítványból száz arany-
nyal jutalmazta. Füzve 1 kor. 60 fill. Vászón-
kötésben 2 kor. 40 fill.
- Eliot* George. **Romola.** Regény három könyvben. Angol-
ból fordította Pataki Béla. Három kötet. Füzve 10 kor.
Vászónkötésben 13 kor.
- Erdélyi János.* **Pályák és pálmák.** Füzve 6 kor. Vá-
szónkötésben 7 kor. 20 fill.
- **Tanulmányok.** Füzve 6 kor. Vászónkötésben 7 kor. 20 fill.
- Euripides.* **A kyklops.** Satyrdráma. Fordította *Csiky*
Gergely. Füzve 80 fill.
- Ferenczi Zoltán.* **Petőfi Sándor életrajza.** Három
kötet. Füzve 13 kor. Vászónkötésben 16 kor.
Félbörkötésben 20 kor.
- Fielding* Henrik. **Jones Tamás a talált gyerek.**
Fordította Szűry Dénes.
I. kötet füzve 5 K. Vászónkötésben 6 K 60 f.
II. kötet füzve 5 K 40 f. Vászónkötésben 7 K.
III. kötet füzve 6 K 60 f. Vászónkötésben 8 K.
- Firdúsi* Sahnáméjából. **Szizjavus.** Perzsából fordította *Radó*
Antal. Füzve 2 kor. 40 fill. Vászónkötésben 3 kor. 60 fill.
- Sahnáméjából. **Zál és Rudabé.** Perzsából fordította *Radó*
Antal. Füzve 1 kor. 40 fill. Vászónkötésben 2 kor. 40 fill.
- Goethe.* **Herman és Dorottya.** Az eredeti versmérték-
ben fordította *Lehr* Albert. Füzve 1 kor. 50 fill. Vászón-
kötésben 2 kor. 20 fill.
- Gobineau* gróf. **A renaissance.** Történelmi jelenetek.
Ford., előszóval és jegyzetekkel ellátta *Székely* István.
I. kötet. Savonarola. — Cesare Borgia. Füzve 3 kor.
Vászónkötésben 4 kor. 50 fill.
II. kötet. II. Julius. — X. Leo. — Michelangelo. Füzve
3 kor. Vászónkötésben 4 kor. 50 fill.
- Goncourt* Edmond. **A Zemganno fivérek.** Ford. Szűry
Dénes. Füzve 2 kor. 40 fill. Vászónkötésben 3 kor. 60 fill.
- Haraszti* Gyula. **A francia lyrai költészet fejlődése.**
Füzve 2 kor. Vászónkötésben 3 kor. 50 fill.
- **Molière élete és művei.** Két kötet. Füzve 9 kor.
Vászónkötésben 12 kor.

Imre Sándor. A néphumor a magyar irodalomban. Füzve 2 kor. Vászonskötésben 2 kor. 80 fill.

— *Irodalmi tanulmányok.* Két kötet. Füzve 9 kor. Vászonskötésben 12 kor.

Kalidász. Sakuntala. Hindu dráma. Fordította *Fiók Károly.* Füzve 2 kor. 80 fill. Vászonskötésben 4 kor.

Keleti Gusztáv művészeti dolgozatai. Füzve 8 kor. Vászonskötésben 9 kor. 60 fill.

Kielland L. Sándor. Garman és Worse. Fordította *Ritoók Emma.* Füzve 3 K 80 f. Vászonsköt. 5 K 40 f.

Kriza János költeményei. Összegyűjtötte *Kovács János.* Füzve 2 kor. Vászonskötésben 3 kor. 20 fill.

Lévay József újabb költeményei. Füzve 3 kor. 20 fill. Vászonskötésben 5 kor.

— *A műza búcsúja.* Költemények. Füzve 4 kor. Vászonskötésben 6 kor.

Longfellow költeményeiből. Makkabéus Judás, Pandora és kisebb költemények. Fordította *Szász Béla.* Füzve 2 kor. 80 fill. Vászonskötésben 4 kor.

Moore Tamás. Lalla Roukh. Keleti rege. Angolból ford. *Lehr Zs.* Füzve 3 kor. 20 fill. Vászonskötésben 4 kor.

Pálffy Albert. Egy mérnök regénye. Regény. Két kötetben. Füzve 6 kor. Egy vászonkötetbe kötve 7 kor 20 fill.

Péterfy Jenő összegyűjtött munkái. A Kaszeli-alapítványból kiadja a Kisfaludy-Társaság. Három kötet. Füzve 14 kor. Vászonskötésben 18 K 50 f.

Radó Antal. A fordítás művészete. Füzve 2 K. 40 I. Vászonskötésben 3 K 50 f.

Salamon Ferencz. Dramaturgiai dolgozatok. A Kaszeli-alapítványból. Két kötet füzve 14 K. Vászonskötésben 17 K 40 f.

Sebestyén Gyula. A magyar honfoglalás mondái. Millenniumi díjjal jutalmazott pályamű. I. kötet. Füzve 6 K. Vászonskötésben 7 K 60 f.
II. kötet. Füzve 6 K. Vászonskötésben 7 K 60 f.

Svéd költőkből. Ford. *Győry Vilmos.* Füzve 4 kor. 80 fill. Vászonskötésben 5 kor. 60 fill.

Taine H. La Fontaine. Fordította *Geőcze Sarolta.* A verses idézeteket fordította *Zempléni Árpád.* Füzve 4 kor. Vászonskötésben 6 kor.

Tennyson Alfred. Király-idylljei. Ford. és bevezette *Szász Károly.* Füzve 5 kor. Vászonskötésben 6 kor.

Vadnai Károly. Irodalmi emlékek. Füzve 6 K. Vászonskötésben 7 K 60 f.

— *Elbeszélések* Füzve 4 K. Vászonskötésben 5 K 60 f.

OSZK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

